KLAIPĖDOS UNIVERSITETO
VAKARŲ LIETUVOS IR PRŪSIJOS ISTORIJOS CENTRAS

ACTA HISTORICA
UNIVERSITATIS KLAIPEDENSIS

III

ZENONAS IVINSKIS

LIETUVOS ISTORIJOS ŠALTINIAI

KLAIPĖDOS UNIVERSITETO
VAKARŲ LIETUVOS IR PRŪSIJOS ISTORIJOS CENTRAS

1995

ACTA HISTORICA
UNIVERSITATIS KLAIPEDENSIS

III

ZENONAS IVINSKIS

LIETUVOS ISTORIJOS ŠALTINIAI

KLAIPĖDOS UNIVERSITETO
VAKARŲ LIETUVOS IR PRŪSIJOS ISTORIJOS CENTRAS
1995

Knyga išleista Lietuvos Mokslo Fondo lėšomis

ISBN 9986-505-09-7

Rankraščiai nedega

Profesorius Zenonas Ivinskis, pasitraukęs į Vakarus, dažnai su graudingu gailesčiu prisimindavo apie savo paliktą biblioteką ir ypač jam brangią, niekur neskelbtą studiją "Lietuvos istorijos šaltiniai" (istoriografija). Jis pats manė, jog iš jo mokslinių turtų Lietuvoje nieko neliko.

Laimei, gerasis likimas profesoriui Zenonui Ivinskiui buvo palankus. Pagrindinė Zenono Ivinskio biblioteka, asmeninis archyvas, iš jo namų Kaune, Višinskio g. 46, buvo išsaugotas. Jo dienoraščius, laiškus, dalį istorijos tyrinėjimų užrašų, asmeninius dokumentus bei ikonografinę medžiagą išgelbėjo Z. Ivinskio uošvienė p. Grinienė, perdavusi po karo neįkainojamą turtą tuometinės LTSR Valstybinės bibliotekos rankraščių skyriui. Visas knygas ir dalį istorinių darbų rankraščių bei mašinraščių ėmėsi globoti Z. Ivinskio sesuo p. Bronė Ivinskaitė-Barzdienė, gyvenusi Kaune, Savanorių prospekte. Pastebėjusi, jog saugoti brolio archyvą darosi pavojinga, sesuo biblioteką su archyvais patikėjo saugoti savo geriems bičiuliams Stasei ir Vladui Grigams iš Vilijampolės. Šie puikūs žmonės, tikri lietuvininkai, Z. Ivinskio archyvą saugojo nuo 1961 iki 1973 m.

Pasijutusi blogiau, Bronė Barzdienė parašė [mirties] testamentą, kuriame, be kita ko, paprašė brolio Zenono Ivinskio biblioteką po jos mirties saugoti savo dukrą Aušrą Ivinskaitę-Pivorienę. Tokiu būdu nuo 1973 m. prof. Z. Ivinskio biblioteką perėmė saugoti Aušra ir Marijonas Pivorai. Patys gyvendami labai kukliai, knygas ir mokslinius darbus slėpė garaže. Vėliau, gavę butą, dalį archyvo perkėlė į savo kambarius, nors su gausia šeimyna buvo gerokai ankšta. Gyvendami kukliai, neišpardavė, neišbarstė visai Lietuvai brangaus istoriko Z. Ivinskio palikimo. Antra vertus, reikėjo nemaža drąsos, nes Z. Ivinskis Tarybų Lietuvoje buvo persona non grata.

Šių eilučių autorius, ruošdamas monografiją apie prof. Zenoną Ivinskį, jau 1991 m. vasarą iš pokalbių Kaune su Marijonu Pivoru sužinojo apie jų namuose saugomą Z. Ivinskio biblioteką. Labiausiai rūpėjo sužinoti, ar beišliko Z. Ivinskio studija "Lietuvos istorijos šaltiniai". 1991 metų lapkričio 27-ąją apsilankius Aušros ir Marijono Pivorų bute Vilniuje, didžiausiam nustebimui ir džiaugsmui, tarp kitų istorinių užrašų pavyko rasti minėtos studijos originalą (!), nestandartinio formato - 21x35 (178 psl.) - mašinraštį, įrištą į odinį vokišką aplanką, ir dvi šios studijos kopijas.

Pirmą kartą atrasta unikali studija buvo pademonstruota Kauno viešojoje bibliotekoje, į Laisvę fondo organizuotame prof. Zenono Ivinskio 20-ųjų mirties sukaktuvių minėjime 1991 m. gruodžio 19 d.

Leidžiant prof. Zenono Ivinskio "Lietuvos istorijos šaltinius" į viešumą, dar kartą norisi padėkoti visiems prof. Z. Ivinskio giminaičiams ir artimiesiems, išsaugojusiems ypatingai vertingą istorinį palikimą ir padėjusiems tikėti, jog rankraščiai nedega!

Kaunas, 1992 birželio 30 — Valentinas Markevičius

Redaktorių pastabos

Studijos "Lietuvos istorijos šaltiniai", kaip minėjo Valentinas Markevičius pratarmėje, buvo rasta įrišta į odinį aplanką 178 puslapiai. Tačiau, kaip matome iš turinio bei pirmosios dalies įžangos, kur autorius nurodo veikalo planą, studija turėjo būti daug platesnė. Paskutiniuosiuose rastos studijos puslapiuose yra daug nuorodų į tolesnius skyrius bei paragrafus, kurių jau aplanke nebebuvo. Kaip rašo Z. Ivinskis, pirmojoje dalyje turėjo būti 7 skyriai (yra tik 1), kuriuose autorius teritoriniu principu ketino aptarti kaimyninių kraštų bei pačių lietuvių šaltinius. Tikriausiai, būdamas Lietuvoje, Z. Ivinskis nespėjo realizuoti viso sumanymo. Vėliau jo raštų leidėjai publikavo dalį kitos šio darbo medžiagos (žr. *Ivinskis Z.* Rinktiniai raštai. Roma, 1986. P. 3-117).

Rastoji Lietuvoje studijos dalis nebuvo iki galo parengta spaudai. Tai rodo daugelis rankraščio detalių, pvz., nuorodų pateikimas. 1-22 nuorodos rašomos puslapio apačioje, nuo 23 iki 97 - nukeltos po Įvado 7 § (šioje publikacijoje visos nuorodos nukeltos po Įvado). Pirmojoje dalyje ir jos pirmajame skyriuje autorius tik pažymi nuorodų vietas, tačiau pačių nuorodų nėra. Kadangi nuorodų žymėjimas tik tekste skaitytojui informacijos nesuteikia, jų numeracijos buvo atsisakyta. Siekiant, kad darbas būtų tinkamas naudoti ir šiuolaikiniams tyrimams, Z. Ivinskio nurodytos literatūros sąrašas buvo papildytas naujai pasirodžiusiomis šaltinių publikacijomis ir tyrinėjimais.

Reikėtų keletą žodžių pasakyti apie kai kuriuos originalo teksto pakeitimus. Rengiant leidinį spaudai, buvo siekiama išsaugoti Z. Ivinskio sakinio struktūras bei jo vartojamą leksiką. Vienodinama buvo dažnai pasitaikančių vardų ar žodžių rašyba, taisoma akivaizdžios skyrybos, gramatinės, kai kurios sakinio konstrukcijos klaidos, padarytos kitos kosmetinės korektūros tekste. Tikimės, kad šie minimalūs pakeitimai neiškreipė autoriaus minčių ir jie palengvins skaitytojui naudotis šiuo darbu.

1994.12.08.

I

LIETUVOS ISTORIJOS ŠALTINIAI

TURINYS

PIRMOJI DALIS

II. ANALAI IR KRONIKOS

I SKYRIUS

Seniausieji šaltiniai apie lietuvius ir kitas baltų tautas (iki XIII a. pradžios)

SOURCES OF LITHUANIAN HISTORY

CONTENTS

I. INTRODUCTION

PART ONE

II. ANNALS AND CHRONICLES

SECTION ONE

The oldest sources to mention the Lithuanians and other Baltic peoples (upto c.1200)

Pratartis

Lietuvos istorijos srityje vis pasigendama veikalo, kuris nušviestų jos šaltinius ir duotų nors trumpą jų įvertinimą. 1933-1939 m. Kauno universitete apie Lietuvos istorijos šaltinius skaitytas paskaitas padėdamas pagrindan, ryžausi, kiek papildęs ir sutvarkęs, jas atiduoti viešumai. Jaučiu, kad šitas pirmas bandymas l i e t u v i š k u p o ž i ū r i u įvertinti Lietuvos istorijai reikalingus šaltinius dar turi daug trūkumų. Bet jis bus šiokia tokia atrama vėlybesniems tos rūšies darbams. Savo planu ir pasirinkta medžiaga ruoštas universiteto auditorijai, ir dabar tas darbas yra taikomas daugiau studijuojantiems Lietuvos istoriją universitete negu savarankiškiems tyrinėtojams. Tai yra savotiškas kompendiumas arba suglaustas vadovėlis, nesileidžiant į platesnę kurio nors šaltinio analizę. Apžvelgiant palyginti daug šaltinių nė nebuvo galimybės autoriui pačiam visų jų iš esmės ištirti. Dažnai pasitenkinta perduodant ar nurodant, kas iki šiol jau buvo žinoma apie šaltinio autentiškumą, jo autorių, patikimumą ir t.t. Bet visada buvo stengtasi, perskaičius šaltinius arba atitinkamas jų vietas, nurodyti, kas juose yra naudinga Lietuvos istorijai. Bet patiekdami savo samprotavimus ir šaltinius, studijuojant gautą įspūdį, dažnai atpasakojame trumpai turinį, ypač pabrėždami, ką šaltinyje ar šaltinių rinkinyje galima rasti Lietuvos istorijai. Davėme ir ištraukų.

Šita I-oji dalis tegali apimti tik kronikas (metraščius), analus. Toliau, pagal planą, turėtų būti apžvelgti atsiminimai, aktų ir dokumentų rinkiniai ir archyvinė medžiaga.

Kaunas,
1941.V.25.

Z. Ivinskis

I. ĮVADAS

1 §. Istorijos šaltinių sąvoka. Jų bendriausias suskirstymas

Kiekvienas mokslas turi savo š a l t i n i u s . Jų reikšmė ypatingai didelė istorijos moksle; kiekvienas praeities įvykis, kiekviena, kad ir menkiausia, žinutė turi būti paremta kokia nors versme. Juk istorijos fakto i š g a l v o t i , n a u j a i i š r a s t i negalima. Visada reikia žinoti, kokiu šaltiniu koks nors atsitikimas yra paremtas. Todėl šaltinis palieka istorikui svarbiausias dalykas, ir visas istorijos mokslas turi būti bazuojamas ant šaltinių.

Turėdama reikalo ne vien su politiniais įvykiais, turinčiais visuomeninės reikšmės, bet apimdama vystymąsi ir daugelio kitų visuomeninio, socijalinio, ekonominio ir kultūrinio gyvenimo sričių praeityje, istorija priskaito daug daugiau šaltinių negu kiti mokslai. Todėl istorijos versmių nagrinėjimas bei jų pažinimas sudaro istorijos pagalbinių mokslų eilėje, šalia paleografijos, diplomatikos, numizmatikos, heraldikos, archeologijos, kalbotyros ir t.t., a t s k i r ą tų pagalbinių mokslų dalyką. Pagal savo svarbą istorijos šaltinių mokslas[1] - kartais vadinamas heuristikos vardu- istorijos pagalbinių mokslų tarpe turėtų užimti pačią žymiausią vietą, nes istorijos moksle ne nuo šiandien jau yra pasireiškusi tendencija remtis autentiškais šaltiniais, juos kritiškai įvertinant ir nustatant jų patikimumo laipsnį. Be to istorijos tyrinėtojo darbas neįmanomas[2]. Ir norint pagrindinai pažinti kurį nors klausimą reikia eiti į pirmuosius šaltinius, nes nė daugybė žymiai vėlesnių veikalų negali pirmykščių šaltinių atstoti. Ir Lietuvos istorijos tyrinėjimuose yra jau pakankamai pavyzdžių, kad ir daugybę kartų skaitytuose ir tyrinėtuose šaltiniuose galima surasti vis dar ko nors nauja.

Plačiausia to žodžio prasme istorijos šaltiniu yra visa tai, kas gali duoti medžiagos praeitam gyvenimui r e k o n s t r u o t i ir jį pažinti. Istoriko kelias yra paprastai atvirkščias. Priežastims išaiškinti jis turi visada pradėti nuo padarinių. Jam reikia pažinti to ar kito įvykio šaltinis. Pačiu žodžiu "šaltinis" istorijos moksle pažymima suma visų mokslui tinkančių praeities paminklų, iš kurių metodiško panaudojimo keliu galima semtis istorijai reikalingų žinių. Savo apimtimi toji šaltinių medžiaga yra labai g a u s i n g a . Savo turinio atžvilgiu ji yra labai įvairiopa ir nevienodos reikšmės bei vertės istorijos mokslo pažinimui.

Vadinasi, istorijos šaltinis nėra a p r i b o t a s , nustatytas. Pvz., šmočiukas senos drobės negali būti pavadintas tuoj istorijos šaltiniu. Audimo techniką pažįstančiam istorikui tačiau jis gali daug pasakyti, ir su mikroskopo, chemijos ir t.t. pagalba tas gabaliukas gali duoti žinių apie audinio sudėtį, spalvą, atskirų siūlų rūšį ir t.t. O iš to jau ūkio istorijoje gali būti daromos išvados apie atitinkamo laikotarpio audimo amatą ar manufaktūras. Istorijos mokslui, atrodo, būtų, pvz., nesvarbu žinoti, kaip mokė koks nors Vilniaus jėzuitas lotynų kalbą kokioje nors Lietuvos jėzuitų mokykloje XVII šimtmetyje. Istorijos mokslui, atrodo, būtų nereikalinga žinoti, kokia buvo svečių priėmimo praktika kokio nors Lietuvos stambaus didiko dvare Liublino unijos metu. Visi tie dalykai turėtų būti istorijai nesvarbūs, nes istorija nagrinėja ne veiksmus atskirų individų kaipo tokių, bet užsiima žmogaus veiksmais kaip s o c i j a l i n ė s būtybės, ir tik tokiais, kurie turi v i s u o m e n i n ė s reikšmės. Bet, iš kitos pusės pažiūrėjus, Vilniaus jėzuito mokymo būdas ar XVI šimtmečio magnato priėmimo ceremonijalas gali tarnauti kaip tipiški minėtųjų laikotarpių pavyzdžiai kultūrai pažinti. Pirmasis pavyzdys duotų mums medžiagos Lietuvos mokyklų istorijai, antrasis pavaizduotų mums socijalinę Lietuvos magnato būklę.

Todėl kiekviena užrašyta pastabėlė, kiekvienas lūpose išlikęs padavimas ar kiekvienas konkretus d a i k t a s , tinkąs žmonijos praeities raidai nušviesti, einant m e t o d i š k a i tikru keliu gali tapti istorijos šaltiniu.

Tad prie istorijos šaltinių priklausys ne tik įvairios rūšies nuo sunykimo išlikusieji praeitojo žmonių gyvenimo l i k u č i a i , kaip, pvz., indai, papuošalai, ginklai, darbo įrankiai, pinigai, karstai etc., ir ne tik r a š y t i e j i šaltiniai (metraščiai, kronikos, biografijos, memuarai, laiškai, sutartys, testamentai ir t.t.), bet ir senesniųjų laikų padavimai, pasiekusieji istoriko gyvenamąjį laikotarpį jau eidami iš lūpų į lūpas. Tai bus pasakos, mitai, legendos, dainos, net anekdotai, patarlės, priežodžiai.

Visą tokią medžiagą surinkti ir ją perruošti yra šaltinių tyrinėjimo uždavinys. Ją pagal kilmę ir vertę sutvarkyti ir tuo mokslui padaryti prieinamą yra šaltinių kritikos dalykas. Pats gi šaltinių mokslas yra pasiėmęs sau pareigą apie pirmųjų dviejų paruošiamųjų dalykų rezultatus, šaltinių tvarkymą ir jų kritiką, duoti atskaitomybę[3].

Istorijos šaltiniai nuolat ir nepaliaujamai tai lėčiau, tai greičiau vis didėja. Tas jų gausėjimas priklauso ne vien nuo laiko ir žemės ploto. Jis priklauso taip pat ne vien nuo paskelbimo ir išspausdinimo iki tol nežinomų dalykų iš archyvų ir bibliotekų ar surenkant medžiagą iš valstybinių įstaigų ar paskelbiant ją kaip palikimą atskirų privačių asmenų. Šaltinių daugėjimas priklauso taip pat labai dideliame kiekyje nuo n a u j o ir mūsų dienų gyvenimui pritaikinto požiūrio į šaltinius, kuris iki tol buvo visai nepastebėtas arba tik vienašališkai panaudotas. Šitoks naujas požiūris, iki tol nežinomas klausimo pastatymas, veda prie esamų šaltinių gilesnio sunaudojimo ir naujų šaltinių rūšių suradimo. Pvz., Vijukas Kojelavičius, Motiejus Strijkovskis (XVI-XVII a.), Theodoras Narbutas ir Simanas Daukantas (XIX amžiuje) savo istorijos veikalus rėmė, berods, vien tik kronikomis, analais arba kitų veikalais. Nė paskutiniesiem dviem dar neatėjo į galvą pasižvalgyti po kokio nors tyrinėjamojo šimtmečio pirklių sąskaitas, muitinių knygas, dvarų inventorius, ūkių kadastrus ir t.t. Šiandien apie kultūrinius, prekybinius santykius, apie valstiečių būklę pirmaeilis šaltinis bus ne kokios nors sausos ir abejotinos kronikų žinutės, bet prekių sąrašai, muitinių nuomos sutartys, dvarų inventoriai ir t.t. Šitokiu būdu tos rūšies medžiaga dabar tampa vertingu istorijos šaltiniu.

Visą istorijos šaltinių medžiagą galima, atsižvelgiant į jos kritišką vertinimą ir metodišką panaudojimą, įvairiopai dalyti. Pačiu bendriausiu būdu skirstoma ji, kaip Ernestas Bernheimas nustatė, į dvi grupi: liekanos (palaikai) ir tradicija[4]. Liekanomis vadinama visa tai, kas t i e s i o g i n i a i apie praeities įvykius yra išlikę, pvz., sutartys, laiškai, pinigai, ginklai ir t.t. Tradicija bus tai, kas apie gyvenimo faktus buvo tik žodžiu perduota vėlesnėms kartoms, užsiliko ir paskui vėl buvo atgaminta, t.y. užrašyta kronikose, memuaruose ir t.t.

Ne be pamato Bernheimo padalijimas buvo taisomas. Harry Bresslau suskirstė šaltinius į tris rūšis; tarp liekanų ir tradicijos (padavimo) įterpdamas trečią šaltinių grupę, t.y. išlikusių paminklų (Denkmäler, Monumente), jis prie jų priskyrė istoriško turinio įrašus, medalius, monetas, herbus, antspaudus ir t.t. Į tą patį skyrių reikia priskaityti juridinio turinio aktus ar dokumentus.

Toji trečioji grupė - paminklai - priklauso, iš vienos pusės, pagal E. Bernheimo suskirstymą palaikams, kaip išlikę praeities tiesioginiai liudininkai. Bet iš kitos pusės, juos galima priskirti tradicijai, jei žiūrėsime jų tikslo, perduosime tam tikrą supratimą apie praeities įvykius arba paliksime pėdsakus būsimoms kartoms[5].

Mūsų reikalui, tai yra Lietuvos istorijos šaltinių moksle, dalysime visas versmes į dvi rūši. Prie pirmosios rūšies reikia priskirti visi tie šaltiniai, kurie yra kilę iš s ą m o n i n g o

n o r o kokius nors svarbesnius artimiausios arba tolimesnės praeities įvykius palikti būsimoms kartoms. Čia priklausys atsiminimai (воспоминания, pamiętniki, Erinnerungen), memuarai, kronikos, metraščiai. Visos šitos istorijos versmės turi bendrą bruožą, jų autoriai nori sąmoningai palikti ateičiai žinių apie savo gyvenamąjį laiką. Kas tyrinės, pvz., 1863 metų sukilimą Lietuvoje, turės pirmoje eilėje reikalą su kokio Geištoro, Gillerio, Chominskio, Limanovskio atsiminimais. I imperialistinio karo pradžiai, jo priežastims nušviesti reikės perskaityti dešimtimis tokių atsiminimų tada prie valdžios stovėjusių žmonių, kaip, pvz., Rusijos užsienių reikalų ministerio Sazanovo, vokiečių kanclerio Bülow'o, prancūzų Poincarés, anglų karo ministerio ir ministerio pirmininko Lloyd George etc. Kam rūpės besikuriančios Lietuvos santykiai su Vokietija ir apskritai naujos Lietuvos valstybės atstatymas, tas griebsis ne tik už oficijalių dokumentų rinkinių, kaip, pvz., vokiškai ir prancūziškai pakelbto Petro Klimo "Der Werdegang des litauischen Staates", bet tas turės žvilgterėti taip pat į Liudendorfo, Erzbergerio memuarus, į Martyno Yčo, dr. V. Bartuškos atsiminimus ir t.t.

Šitų šaltinių bendra žymė yra pastangos sąmoningu savo noru palikti ateičiai žinių apie kokius nors įvykius.

Iš dalies tokių pat tendencijų yra lydimi tie šaltiniai, kuriuos platesne prasme vadiname p a m i n k l a i s . Prie jų priklauso dalis įrašų, monetos, meno kūriniai, lygiai taip pat kaip ir nerašytas padavimas arba raštu užfiksuoti įvairiausio turinio ir įvairios apimties dalykai, turį tikslo suteikti žinių apie istorijos įvykius.

Paprastai tik r a š t o pagalba išlikusieji šaltiniai vadinama dabar šaltiniais tikrąja prasme. Apie daiktinius šaltinius nekalbama. Taip daro savo veikaluose istorijos šaltinių mokslo tyrinėtojai (pvz., Wattenbachas, Lorenzas, Vildhautas).

Bet šalia tų šaltinių, kurie yra išlikę sąmoningu žmogaus valios noru juos perduoti ateičiai, yra šaltinių, kuriems ta tendencija buvo svetima. Prie tos antrosios šaltinių rūšies, t.y. išlikusių be sąmoningo noro, priklausys visos tos versmės, kurios, kaip b e t a r p i š k i istorijai reikšmingų įvykių liudininkai, nebuvo rašomi su tikslu patarnauti ateičiai tos praeities pažinimui. Šios rūšies šaltiniai tampa tikromis istorijos versmėmis, juos tik moksliškai sudorojus. Į šitą grupę priklauso daug kasdieninio gyvenimo palaikų, įvairių reikalo raštų, aktų, t.y. juridinio turinio dokumentų, kurie suteikia tam tikrų teisių, pvz., testamentai, pirkimo ir pardavimo aktai, privilegijos.

Tie šaltiniai savo laiko įvykius išlaikyti ateičiai tik tiek tenorėjo, kiek juose buvo įnešti tam tikri pakeitimai, liečią kartais ateities kartas. Bet jų tikslas buvo praktiško gyvenimo reikalas. Visa tokia korespondencija ir aktai, kokios jie bebūtų kilmės, valstybinių įstaigų, atskirų draugijų ar visai privataus pobūdžio susirašinėjimai, šalia raštų, kilusių iš diplomatinių santykių, kaip istorijos šaltiniai, turi didelės reikšmės.

Žinoma, istorijai, kaip minėta, rūpi įvykiai, turį platesnės v i s u o m e n i n ė s reikšmės. Tad gali atrodyti, kad kokio nors Vilniaus XVI šimtmečio bajorėlio laiškas Dancigo miesto valdybai eksportuojamų medžių reikalu istorijos šaltinių eilėje yra visai bereikšmis dalykas. Kaip sakyta, tas pats k o n k r e t u s įvykis gali mums būti visiškai neįdomus ir maža naudingas, bet jei į jį žiūrėsime kaip į atstovą tam tikro perijodo, tam tikrų laiko rėmų, gali jis tarnauti jam charakterizuoti.

Dabar randa didesnio susidomėjimo ypatingai tie palaikai, kurie yra kilę iš viešo ar privataus gyvenimo ūkinių, socijalinių, prekybinių bei susisiekimo santykių. Pvz., XIV šimtm. pabaigoje ordino sudarytas Lietuvos kelių aprašymas "Die litauischen Wegeberichte" yra mums dabar daug kartų vertingesnis Lietuvos krašto tolaikinei geografijai, apgyvendinimo

eigai, susisiekimo santykiams pažinti, pagaliau vietovardžiams tyrinėti negu to paties XIV šimtm. metraštis "Litovskomu rodu počinok" (Lietuviškos giminės pradžia). Arba ordino iždininko sąskaitų knygos (1399-1409 m. laikotarpiu), kuriose apie kryžiuočių pastangas Žemaičiuose įsitvirtinti yra sužymėta išlaidos, iš kurių galimos kai kurios išvados, yra reikšmingesnis šaltinis negu, pvz., kokia nors Bitčino kronika.

Lietuvos istorijos šaltinių moksle (istoriografijoje) bandysime, kiek bus galima, apžvelgti abi šaltinių rūši ir bandymus s ą m o n i n g a i ką nors palikti ateičiai, t.y. kronikas (metraščius), analus, atsiminimus bei memuarus. Taip pat turėsime reikalo ir su šaltiniais, atsiradusiais be tokių interesų ir tendencijų, tik iš gyvo praktikos reikalo. Tai bus aktai bei dokumentai, sutartys, laiškai, dvarų inventoriai, teismų bylos, sąskaitos, muitų tarifai, reliacijos ir t.t.

Apžvelgti tokių šaltinių rinkinius, juos įvertinti bus čia svarbus uždavinys.

Tuo būdu visą Lietuvos istorijos šaltinių (istoriografijos) kursą galima padalinti į dvi dali:

I. 1) Kronikos (metraščiai), analai; 2) atsiminimai (memuarai) ir

II. Oficijalių aktų, laiškų, inventorių ir kitų ekonominio turinio dokumentų rinkiniai.

Užbaigiant tą planą reiktų dar kalbėti apie bibliotekas ir archyvus, kas juose yra iš Lietuvos istorijos.

Literatūra:

Bernheim E. Lehrbuch der historischen Methode und der Geschichtsphilosophie, 5. und 6. Aufl. 1908. *Bernheim E.* Einleitung in die Geschichtswissenschaft. (Sammlung Göschen), 2. Aufl. 1920. *Jacob K.* Quellenkunde der deutschen Geschichte im Mittelalter (bis 1400). Sammlung Göschen, I (1922), II (1926). *Feder Alfr.* Lehrbuch der historischen Methode. 1923. *Bauer W.* Einführung in das Studium der Geschichte, 1921. *Тихомиров М.Н.* Источниковедение истории СССР, I (1940). *Ланглуа и Сеньобос.* Введение в изучение истории. Перевод с французского А. Серебряковой, 1899.

2 §. Bendras Lietuvos istorijos šaltinių charakteris

Lietuvos i s t o r i j o s vardu suprantamas atvaizdavimas tos raidos, kurią padarė visuomenė, vadinama l i e t u v i ų t a u t a , Lietuvos valstybės ribose. Teritorijos apimtis ir tautos sudėtis šimtmečių bėgyje buvo išstatyta įvairiems pasikeitimams. Daugiausia jų būta Rytuose. Kaip prancūzų rytų siena su Elzasu-Lotaringija, vokiečių visas rytų pakraštys nuo Tyrolio iki Klaipėdos, taip ir Lietuvos r y t ų siena turėjo nuolatinių pasikeitimų.

Atrinkdami ir apribodami medžiagą Lietuvos istorijos šaltinių mokslui, turime žiūrėti pirmoje eilėje tų valstybės dalių, kur kontinuitetas tarp dabarties ir praeities nėra visiškai išnykęs. Mažai domėsimės, be abejo, šaltiniais, pvz., pietų Ukrainai Okos ir Dniepro aukštupių sritims pažinti, t.y. tų kraštų, kurie kitados priklausė Lietuvos kunigaikštijai. Atidžiau tenka imtis nagrinėjimo šaltinių, kurie apima vakarinę kunigaikštijos dalį, Aukštaičius, Žemaičius, Pajūrį, šiek tiek Vokiečių ordino Prūsuose ir Livonijoje užimtas senprūsių ir latvių žemes.

Patys pirmieji šaltiniai apie Lietuvą yra kilę gana t o l i už jos ribų. Visai netikėtai ir pripuolamai kur nors į svetimas kronikas patekusios žinutės, sąryšyje su lietuvių karo žygiais ar krikščionių misijų bandymais, yra dažnai nieko nesaką, s a u s i posakiai, neretai pilni prieštaravimų.

Tacito citata apie baltų (aisčių) gintaro prekybą, Vulfstano kelionės aprašymas apie prūsų papročius, rusų vad. Nestoro metraščio iš XI šimtmečio faktai apie lietuvius yra tie tradiciniai šaltiniai, iš kurių semiama Lietuvos istorijai pačios pirmosios žinios. Po įvairiausias kronikas išbarstytos menkutės žinelės apie Pabaltijo tautas, kruopščiai surinktos ir sulipdytos krūvon, turėjo tarnauti baltų bei lietuvių tautos pirmykščių santykių šiokiam tokiam atvaizdavimui. Šitokios, kaip nors netikėtai, pripuolamai į lenkų, rusų, vokiečių ir kitų šaltinius patekusios, žinios yra labai dažnai kartojamos citatos, kuriomis norima pagrįsti išvedžiojimai apie priešistoriškųjų laikų ar X-XI šimtmečių lietuvius. Žinoma, tie laikai yra priešistoriški tik mums. Vakaruose tai tikras viduramžis. Tačiau, toki įvairių kronikų ir analų m o z a i k a negali būti tobulas ir tikslus kūrinys Lietuvos krašto istorijai pažinti. Viduramžio kronistų žinios yra labai bendros, rašoma paprastai vienu šablonu. Iš viso, ano meto krikščionys negalėjo p a g o n i m i domėtis, ir apie paskutinįjį galime turėti žinių tik arba ryšyje su tikėjimo platinimu, arba su jo (pagonio) karo žygiais. Beveik kiekvienas šventasis, kiekvienas misijonierius turėjo savo gyvenimo aprašymą, savo "Vita" arba "martyrologium". Rašoma buvo kitiems paskatinti prie uolesnio religinio gyvenimo. Visai netyčia autorius įdėjo porą žodžių apie pagonis, kuriuos šventasis misijonierius krikštijo. Taip, pvz., turime žinių apie prūsus iš Šv. Adalberto-Vaitiekaus ir Šv. Brun(no)-Brunono gyvenimų aprašymų. Istorijos tyrinėtojui, žinoma, tie keli žodžiai yra vertesni už visą kitą.

Bet ir šitokios žinios neretai yra viena kitai prieštaraujančios, kur nors pripuolamai iš kelintų lūpų nugirstos, visai nepatikrintos įtrauktos kronikon. Ir tokių citatų autoritetu reikia paprastai istorikui paremti savo teigimą. Tad dažnai mums reikia tenkintis savo istorinį smalsumą prieštaraujančiomis žiniomis. Pvz., kai Adomui Bremeniečiui ir Helmhold'ui prūsai yra humaniškiausieji žmonės ("homines humanissimi"), apie kurių papročius sakosi galį daug girtino pasakyti, jeigu tik jie būtų k r i k š č i o n y s , Petro Dusburgo kronikoje tie patys pagonys prūsai yra Belzebubo vaikai, kuriuos kardu reikia išnaikinti. Štai dvi pažiūros, dvi kontraversijos, kurios sunkiai gali būti suderintos!

Visai atskirai ir izoliuotai paimtos įvairių kronikų ištraukos, chronologiškai priklausančios atskiriems šimtmečiams, sunkiai gali sukurti vieningą vaizdą pirmųjų santykių. Erazmas Ciolekas - Lietuvos pasiuntinys pas popiežių Aleksandrą VI, 1500 metais savo audiencijoje, laikydamas kalbą apie Lietuvą, šnekėjo apie didelį Lietuvos žemės derlių, jos vaisingumą. Beveik tuo pačiu laiku rašė Žemaičių matininkas Jonas Lasicijus, kad Lietuvos gyventojai labai skurdžiai gyveną, jiems trūkstą duonos, žemaičiai žemę dirbą mediniais arklais et cétera.

Vadinasi, tokia iš įvairių versmių išgrobstyta medžiaga gali mums įrodyti ir vieną, ir kitą. Tad tos žinios gali būti mums tik tiek v e r t i n g o s , kiek jos yra l a b a i r e t o s . Bet dažnai yra netikslu kokiam nors kronikos žodžiui duoti visagalės reikšmės.

Tat Lietuvos istorijos šaltinių kurse galėtų būti nuošaliai paliktos Tacito, Cassiodoro, Jordanės, Einhardo žinios apie aisčius-baltus, išskyrus tik Vulfstano aprašymą. Taip pat nedaug reikšmės turi Ibrahîm-ibn-Jakub, Saxo Gramatico, Helmhold'o, Adomo Bremeniečio posakiai apie prūsus. Tie šaltiniai, kartais vos vienu sakiniu teužsimindami apie Pabaltijo tautas (lietuvių vardas dar neminimas), Lietuvos istorijai palyginti menkai ką teduoda. Sistematiškai sustatyti yra jie pas Ign. Danilavičių, Skarbiec Dyplomatów...do...dziejów Litwy, Rusi Litewskiej i ościennych im krajów. T.I, 1861 m. Bet tas Lietuvos šaltinių rinkinys yra jau gerokai pasenęs. O. Haleckiui vadovaujant Henrikas Paškevičius yra 1930 metais sustatęs visai naują rinkinį "Regesta Lithuaniae". Ten reikia ieškoti tų pačių pirmųjų žinių apie lietuvių tautą arba jos protautę baltus.

Tomis žiniomis plačiau neužsiimdami ir jų autentiškumo nespręsdami nurodysime tik šaltinių rinkinius. Kai senosios mūsų istorijos rašytojai T. Narbutas, S. Daukantas, J. Basanavičius pradėdavo Lietuvos istoriją, remdamiesi graikų ir romėnų rašytojais, gyvenusiais prieš Kristų, mes galime dabar pačius ankstyviausius žilosios Lietuvos istorijos šaltinius pradėti tik XI amžiumi.

Šito aštuonių amžių laikotarpio (skaitant iki mūsų dienų) šaltiniai savo apimtimi, charakteriu ir turiniu yra labai įvairūs. Čia reikia griežtai skirti pirmuosius keturis šimtmečius nuo keturių paskutiniųjų. Nors Lietuvos istorijoje perėjimas iš viduramžio į naujuosius laikus taip aiškiai nematyti - jis nusitraukia kur ten po Žygimanto Augusto laikų, t.y. XVI a. galą, tačiau šaltinių charakteris XVI šimtmetyje žymiai kinta.

XII, XIII ir XIV šimtmečiai yra kronikų ir metraščių perijodas. Pačiai pradžiai žinių yra tiek maža, kad negalima rasti atsakymo į pačius elementariškiausius klausimus. Bet XIV amžius duoda ir Prūsuose, ir Livonijoje, ir rusų žemėse Lietuvai svarbių kronikų. XIII-jam ir XIV šimtmečio pirmajai pusei ypatingai trūksta oficijalinių dokumentų, sutarčių tekstų, laiškų. Į XIV šimtm. pabaigą jų skaičius, neproporcingai laikui, žymiai didėja. Pvz., pusantru šimtu metų besiskiriantis Mindaugo ir Vytauto laikotarpis šaltinių turtingumu labai nevienodas. Be poros kronikų, neskaitant vienos kitos žinelės rusų šaltiniuose, Mindaugo laikams turima vos keletas popiežiaus bulių ir keletas jo dovanojimų Livonijos ordinui (jei neskaitysime abejotinos vertės donacijų 1257-1259). Tuo tarpu Vytauto perijodui vienas tik šaltinių rinkinys "Codex Epistolaris Vitoldi" duoda 1164 dokumentus, liečiančius patį Vytautą, 146 jo paties rašytus laiškus ordino magistrui, kurių ne vienas, kiek galima iš stiliaus ir kalbos dvasios spręsti, yra paties kunigaikščio diktuoti.

Gedimino, Algirdo ir Kęstučio laikams neturime dar nė vieno dovanojimo, nė vienos didžiojo kunigaikščio privilegijos, perleidžiančios žemę ar kokį kitą turtą į privačias rankas[6]. Vytauto valdymo laikotarpiui tokių žemės dovanojimų yra jau išlikę pora dešimčių[7]. O Kazimiero laikams priskaitoma šimtais dovanojimų, kurie vad. rinkinyje "Knigi danin velikago kniazia Kazimira" yra lyg koks katalogas jo gausių dovanojimų[8].

XVI ir XVII šimtmetyje medžiaga dar labiau gausėja ir įvairėja. Jos prisirenka tiek daug, kad net sunku ją gerai apžvelgti. Ir toji aplinkybė, kad didelė jos dalis visiškai dar nespausdinta, pasunkina ne tik jos panaudojimą, bet ir orientavimąsi tos medžiagos sudėtyje. Kronikos ir metraščiai, kurių nuo Vytauto laikų ėmė rastis pačioje Lietuvos kunigaikštystėje, pamažu nyksta, užleisdami vietą seimų dienoraščiams (dyariuszy), atsiminimams. Paskutinį bandymą senojo tipo kroniką rašyti daro XVI amžiaus gale Motiejus Strijkovskis "Kronika polska, litewska, żmódska i wszystkiej Rusi". Prie tos pat rūšies šaltinių priskirtina vad. Bychovco kronika, kurios tikrumu yra daug pagrindo abejoti. Tačiau tos kronikos yra daugiau kompiliacijos senesniųjų metraščių, nustoję tikrųjų kronikų charakterio, ir gali būti labiau skiriamos prie pirmųjų Lietuvos istorijos veikalų, nes jose aprašoma labiau ne gyvenamojo laikotarpio šimtmetis, bet imama visa Lietuvos istorija nuo pradžios, nuo tariamojo lietuvių atsikraustymo iš Romos. Ir apie pačius seniausius laikus, juo toliau nuo jų gyvendami, tų kronikų autoriai daugiau žino apie juos papasakoti! Čia ir yra tų kronistų ir jų veikalų nelaimė!

Oficijalės medžiagos, juridinių dokumentų, įvairių aktų atsiranda vis daugiau. Didžiojo kunigaikščio raštinėje iš įvairių išleidžiamųjų raštų nuorašų susidaro "Lietuvos Metrika", didžiojo kunigaikščio kanceliarijos archyvas. Jo bus daugiau kaip penki šimtai storulių tomų. Be Lietuvos Metrikos, dar daug nepaskelbtos medžiagos guli įvairiuose archyvuose svetur.

XVI šimtmetyje Lietuvos istorijos šaltinius praturtina dvi naujos jų rūšys: dvarų inventoriai ir teismų bylų aktai. Šiokias tokias inventorių nuotrupas didžiojo kunigaikščio dvarams - d o m ė n a m s turime iš XVI šimtm. pradžios Birštonui, Perlojai, Volkoviskui, Šalčininkams[9]. Pats seniausias p r i v a t a u s turto inventorius yra bajorės Onos Daugėlaitės dvarelio Vilkijos valsč. inventorius iš 1539 metų[10]. Jų skaičius toliau labai didėja. Savo vietoje turės būti padaryta platoka inventorių apžvalga.

Gana daug jau XVI šimtmečiui yra teismų bylų. Visa eilė Raseinių žemės teismo, Vilniaus, Gardino pilies ir pakamario aktų yra jau išleista Vilniaus archeografijos komisijos.

Vadinasi, nuo XVI šimtmečio pradžios turime visą krūvą naujų šaltinių. Ne tik savo apimtimi ir vertumu, taip pat savo forma ir turiniu paskutinieji 400 metų skiriasi, pradedant nuo Aleksandro. Viduramžis, - Lietuvos istorijoje jis suspaudžiamas į tris šimtmečius (vadinasi, apie kokį nors ankstybąjį, tikrąjį ir vėlybąjį viduramžį negali būti jokios kalbos) - tai yra kronikų, metraščių bei analų laikotarpis. Didelė dalis versmių yra pasakojamojo turinio, tai yra, kaip buvo sakyta, sąmoningas noras palikti ką nors ateinančioms kartoms. Toji aplinkybė, be abejo, negalėjo nepadaryti įtakos paties šaltinio turiniui, ir turint prieš akis tokį šaltinį, nereikia pamiršti jo t e n d e n c i j o s .

Naujųjų laikų patys svarbiausieji šaltiniai bus, žinoma, oficijalūs aktai, teisinio pobūdžio dokumentai, savo sudėtimi gana įvairūs dovanojimai, privilegijos, korespondencija, inventoriai, mokesčių knygos (piscovija knigi), sąskaitos, muitinių knygos. Gyvenimui einant atsiranda daugiau reikalo raštų. Todėl nuo XVI šimtmečio pusės turime iš administracijos, visuomenės ūkio, prekybos sričių gana daug išlikusių dalykų. Didėjant interesams atsiranda ir labiau išvystytas paštas, rašoma daugiau laiškų, nekalbant jau apie diplomatinių santykių korespondencijos padaugėjimą. Patys didieji Lietuvos miestai (Vilnius, Kaunas, Gardinas, Lietuvos Brasta) palaiko ryšius su užsieniu - Ryga, Karaliaučiumi, Dancigu.

Bet šalia šitų tiesioginių versmių apie įvykius, be pašalinių interesų, kronikų ir metraščių vietą nuo XVI šimtm. pusės užima atsiminimai (pamiętniki), kurie Lietuvos-Lenkijos istorijoje turi didelės reikšmės. Atskiri asmenys, ėję svarbias pareigas valstybėje ar buvę svarbių įvykių liudininkais, rašinėja juos trumpose noticose arba kartais duoda sąryšį turinčiuose pasakojimuose. Šitos rūšies versmėse, lygiai kaip kronikose ir metraščiuose, visados yra svarbus klausimas, ar šaltinių autoriai, atsižvelgiant į savo padėtį ir asmenį, daug bus turėję tikslo teisingai ir tiksliai nupasakoti faktus, ar jiems bus rūpėję ką nors išteisinti, apginti, reabilituoti. Svarbus taip pat yra klausimas, ar tokių šaltinių autoriai patys buvo tiesioginiai liudininkai aprašinėjamų įvykių, ar tik jie juos žino iš kitų pasakojimų. Nemažiau reikalinga yra žinoti, koks laiko tarpas skiria autorių nuo jo aprašomojo laikotarpio. Pvz., Dlugošo žinios apie Lietuvos krikštą 1387 metais Vilniuje (jo kronika yra šitam dalykui vienintelis šaltinis) ar Tanenbergo mūšio aprašymas yra mums mažiau patikimi negu jo kronikos vietos apie Kazimiero laikotarpį. Dlugošas gimė 1415 metais, vadinasi, nei krikšto, nei Grunwaldo tiesioginis liudininkas jis nebuvo, tuo tarpu Kazimiero laikus galėjo plačiai aprašinėti b e t a r p i š k a i kaip jų stebėtojas.

Patys šaltiniai darosi įvairesni atskiruose perijoduose besikeičiant jų autorių sluoksniams. Pačioje pradžioje Lietuvos istorijoje pirmųjų versmių autoriai yra kitataučiai Livonijos ir Prūsų ordinų žmonės ar rusų metraštininkai, daugiausia vienuoliai. Viduramžio krikščionį ir pagonį skyrė begalinė siena. Tuo pagonimi krikščionis kronistas tik tiek domėosi, kiek buvo reikalinga aprašyti karo žygius į jo kraštą. Lietuvių pagonių vidaus santykiai, socijalinė, ekonominė ir politinė būklė jam nė kiek nerūpėjo. Mažą išimtį čia daro tik Posilgė, XV šimtm. ordino kronistas.

Pirmosios žinios, jei ne pačių lietuvių rašytos, tai bent prie didžiojo kunigaikščio dvaro gyvenančių žmonių, turima tik XIV šimtm. pabaigos. Tai bus metraštis "Litovskomu rodu počinok" (Lietuviškosios giminės pradžia). Išverstas jis buvo vėliau į lotynų kalbą antrašte: "Origo regis Jagyelo et Witholdi ducum Lithuaniae" (Karaliaus Jogailos ir Vytauto, Lietuvos kunigaikščių, kilmė).

Užbaigiant trumpas pastabas apie Lietuvos istorijos šaltinių c h a r a k t e r į , svarbu taip pat pažymėti, kad Lietuvos šaltinių medžiaga ne visoms sritims yra vienoda, lygiai skaitlinga. Nenuoseklu būtų vien dėl tos aplinkybės Lietuvos istorijos šaltinių nagrinėjimą skirstyti pagal t e r i t o r i j a s , kaip pvz., daro vokiečiai ar rusai savo istoriografijose.

Mažiausia šaltinių turime Sūduvos-Suvalkų kraštui, vadinamajam Lietuvos "Užnemuniui". XIV - XV šimtmetyje visa ta sritis iki pat Nemuno, pradedant Gardinu baigiant Žemaičių vakariniu pasieniu, buvo apaugusi miškais, labai retai gyvenama, tikras tyras. Tik nuo XVI šimtm. pabaigos jau galima užtikti pirmuosius vertus dėmesio šaltinius. Gana nedaug teturime šaltinių didž. kunigaikštystės pirmųjų trijų šimtmečių gadynėje Rytų aukštaičių ir Šiaurės Lietuvos (Šiaulių, Mažeikių, Biržų-Pasvalio, Rokiškio) sritims. Lietuvos istorijos šaltiniai, ar tai būtų kronikos, metraščiai, ar inventoriai, teismų bylos, pirmojoje gadynėje iki XVI šimtmečio pabaigos daugiausia liečia Vilniaus kraštą (Eišiškių, Trakų, Ašmenos, Lydos sritis), kur kunigaikštijos buvo viso politinio gyvenimo svorio centras. Daug versmių taip pat yra Žemaičių aukštumai (Raseinių, Kražių, Varnių, Veliuonos sritimis). Šitie labiau kalnuoti Vilniaus ir Žemaičių kraštai buvo tirščiau gyvenami. Ten labiau išsivystė visuomeninis gyvenimas. Jiems yra ankstybesnės medžiagos.

Sudarytojo papildymai:

Lietuvos Metrika (1427-1506). Knyga Nr. 5, Užrašymų knyga 5 (parengė E. Banionis). V., 1993.

3 §. Lietuvos šaltinių kalba

Įvairių kultūrinių sferų įtaka Lietuvoje uždėjo savo antspaudą taip pat jos istoriografijoje. Bendras viduramžio turtas, daug šimtmečių išsilaikęs kaip viso kultūrinio pasaulio santykiavimo priemonė, buvo l o t y n ų kalba (latinitas medii aevi). Ji buvo, galima sakyti, tikras ano laiko esperantas. Lietuvoje lotynų kalba turėjo irgi savo įtakos. Pradžioje lotynų kalba rašo tik kitataučiai kronistai už Lietuvos sienų, šen ten paliesdami ir jos politinius santykius. XV ir XVI šimtmečiuose pačioje Lietuvoje jau bandoma rašyti lotynų kalba metraščiai, kronikos, kelionių aprašymai. Mykolas Lietuvis, Augustinas Rotundas ir kiti XVI a. mokyti Lietuvos patrijotai, užsikrėtę mintimi, kad lietuviai yra romėnų ainiai, uoliai propaguoja lotynišką raštą. XIII, XIV ir XV šimtm. aktai, sutartys, dauguma Mindaugo, Gedimino, Algirdo, Kazimiero, Vytauto laikų aktų, laiškų, dovanojimų parašyta lotyniškai. Aišku, visos popiežių bulės ir laiškai visuomet buvo lotyniškai rašomi[11].

Tačiau Lietuvoje ne viskas buvo rašoma lotynų kalba. Didesnė dalis Lietuvos istorijos versmių, ypač XIV-XVII a., yra rašyta g u d ų k a l b a . Pačios seniausios Lietuvos istorijai reikalingos kronikos yra rašytos senąja bažnytine rusų kalba. Čia gali būti priskiriami beveik visi XIII, XIV šimtmečių rusiškai rašytieji paminklai su mažomis išimtimis. Prie didžiojo kunigaikščio dvaro laikui bėgant išsivysto kaip rašomoji kalba nauja rusų kalbos tarmė, vad. g u d ų ar b a l t g u d ž i ų kalba. Kazimiero laikais ji pradedama labiau vartoti[12]. Plačiausiai įeina gudų kalba į didž. kunigaikščio kanceliariją ir apskritai į gyvenimą Žygi-

mantų Senojo ir Augusto laikais. Šimtai tomų Lietuvos Metrikos teismų knygų, politinių reikalo raštų ir t.t. yra ta kalba rašyta. Šitoje kalboje užtinkame daug posakių, žodžių iš lietuvių kalbos. Jau visa eilė išsireiškimų, pavadinimų 1529 metų Statuto leidime yra gyvi skoliniai lietuvių kalbos[13]. Sakinių konstrukcija taip pat atitinka neretai lietuvių kalbos dvasią. Maskvoje todėl ši baltgudžių kalba buvo laikoma ne rusiška, bet lietuviška. Tačiau jau XVI a. antroje pusėje, ypač privačioje korespondencijoje, Lietuvos bajorai ima vartoti lenkų kalbą; tačiau teismuose vis dar ilgai vartojama gudų kalba, kol ją XVIII a. laikinai pakeičia lenkų kalba[14].

Daug mažiau aktų ir kitų šaltinių yra rašyta vokiečių kalba. Seniausias viduramžių vokiečių kalbos paminklas mums yra "Die livländische Reimchronik". Ji laikoma XIII šimtmečio Lietuvos istorijai gana svarbiu šaltiniu. Šita "Reimchronik" yra rašyta gana sena "niederdeutsch" tarme.

Visa eilė Lietuvos istorijai svarbių versmių yra rašyta nevienoda vidurinių amžių vokiečių kalba. Daugiausia raštų yra vokiečių aukštaičių kalba, "m i t t e l - h o c h d e u t s c h " vadinama. Tai buvo Pietų Vokietijos vidurinių amžių tarmė. Visa didž. kunigaikščio XV šimtmečio korespondencija su Vokiečių ordinu, jo vyr. magistru, maršalka, atskirais valdininkais, komtūrais yra šita kalba rašyti. Didysis kunigaikštis XIV-XVI a. turėjo savo kanceliarijoje "mittelhochdeutsch" kalbą gerai mokančių žmonių ir dažniausiai ja atsakinėjo ir rašė ordinui arba vėliau Prūsų hercogui Albrechtui ir jo įpėdiniams. Šitoji kalba Lietuvos santykiuose išsilaiko su Prūsų hercogu XVI, XVII šimtmečiuose.

Ordino nariai-riteriai, jo valdininkai, raštininkai buvo ateiviai iš įvairių Vokietijos kraštų. Jų korespondencijoje matyti dialektiškumų, tarmiškumų. Vytauto skaitlinga korespondencija su ordinu yra rašyta aiškia vokiečių aukštaičių tarme, mittelhochdeutsch, kurią be ypatingo pasiruošimo galima skaityti jau šiek tiek mokant vokiškai[15].

Livonijoje gi buvo daug ateivių iš Žemutinės Vokietijos - Niederdeutschland. Iš Rygos einanti korespondencija buvo rašoma kita, m i t t e l n i e d e r d e u t s c h , tarme. Jau Gediminui iš Livonijos rašytieji laiškai rodo visai kitą kalbos charakterį. Vytauto periode taip pat rašoma šia mittelniederdeutsch tarme. Pvz., Dünaburgo komtūro pranešimai Livonijos magistrui apie Lietuvą yra vis rašyti sunkiai paskaitoma mittelniederdeutsch, t.y. vokiečių žemaičių tarme. Tie jo raštai yra gana įdomūs, ir jų Vytauto laikotarpiui prisirenka nemažai. Gyvendamas ant Lietuvos sienos šis komtūras vis daugiau nujausdavo apie jos vidaus įvykius arba galėjo per savo agentus, panašiai kaip Ragainės ir Klaipėdos komtūrai, daugiau patirti.

Mittelniederdeutsch kalba vedama Kazimiero, Aleksandro, Žygimanto Senojo laikais reguliari ir pastovi korespondencija su Hanzos miestu, Dancigu ir Karaliaučiumi. Visas susirašinėjimas Dancigo miesto pirklių Kaune įkurtos prekybos kontoros su savo metropolija buvo vedamas išimtinai šita kalba. Taip pat Kaunas ir Vilnius turėjo mittelniederdeutsch gerai pažįstančius ir ja rašančius sekretorius. Net paties Kauno miesto savivaldybės knygos, kiek matyti iš ten įrašomų sutarčių, pardavimo, pirkimo aktų, buvo kartais ne hochdeutsch, o niederdeutsch rašomos. Šitoji vokiečių žemaičių tarmė XV–XVI šimtmetyje pasidarė, galima sakyti, pirklių kalba vokiečių ir Baltijos pajūrio pirklių miestuose. Tat ir Lietuvos XV–XVII šimtmečių šaltinių, ypač prekybinių bei ekonominių santykių, tyrinėjimas be jos neįmanomas.

Trečioje vietoje reikia minėti l e n k ų k a l b ą . Iki Žygimanto Senojo mirties, berods, ir iki Liublino unijos, lenkų kalba šaltinių Lietuvos istorijai neturime. Pirmą kartą 1544 m. kreipiasi Lietuvos bajorai į Valdovą lenkų kalba rašytu laišku. Todėl senajam didž.

kunigaikštystės lenkų kalba perijodui gali ji būti tik tiek reikalinga, kiek yra reikalo pasinaudoti gausia lenkiškąja literatūra Lietuvos istorijos XIII ir XIV šimtmečiui.

Nuo XVI šimtmečio antrosios pusės prasideda bendrų Lietuvos-Lenkijos seimų dienynai (dijarijušai), visa eilė rinkinių seimų kalbų, toliau eina begalės pavietinių seimelių instrukcijų, seimų konstitucijų (nutarimų), memuarų, atsiminimų (pamiętniki), kurių didelė dalis rašyta lenkiškai. XVIII ir XIX a. pirmos pusės šaltiniai, tiek viešo, tiek privataus charakterio, yra dažniausiai rašyti lenkiškai.

Anglų, teisingiau sakant, senoji anglų kalba Lietuvos istorijos studijoms iki šiol tebuvo tiek reikalinga, kiek yra naudinga paskaityti patį originalo tekstą Vulfstano kelionės aprašymo apie prūsus. Tą patį beveik galima pasakyti apie prancūzų kalbą. Išskyrus keliauninko Ghillebert de Lannoy kelionių aprašymus į Lietuvą Vytauto laikais, jei neskaitysime Mykolo Kleopo Oginskio ir poros kitų atsiminimų, prancūzų kalba Lietuvos istorijos šaltinių ir jos literatūros srityje nieko svarbesnio neparašyta. Žinoma, pačiai naujausiajai Lietuvos istorijai, Vilniaus klausimo ginčui, Klaipėdos autonomijos reikalui teks skaityti keliolika Lietuvos Užsienių reikalų ministerijos išleistų dokumentų sąsiuvinių prancūzų ir anglų kalbomis.

Daug daugiau Lietuvos istorijai yra reikalinga italų kalba. Daugybė gana įdomių ir svarbių popiežiaus legatų bei nuncijų pranešimų, ypač iš XVI ir XVII šimtmečių laikų, yra rašyta itališkai. Taip, pvz., kam rūpės Lietuvos reformacijos istorija, katalikų ir protestantų kovos XVI šimtmečio antroje pusėje, tas būtinai turės pasižiūrėti į nuncijų Malaspinos, Comendoni, Caligari, Fulvijaus etc. pranešimus, rašomus Romon. Tos popiežiaus legatų reliacijos yra kartais ne tik politiniu atžvilgiu gana įdomi medžiaga. Kai kurios jų yra ištisi traktatai, kuriuose paliesti kultūriniai, ekonominiai, net socijaliniai klausimai. Pvz., tokio J. Ruggieri 1565 metų Lenkijos ir Lietuvos aprašymas apima spausdintų 90 psl.

Pačia lietuvių kalba Lietuvos istorijai tėra palyginti labai maža šaltinių. Pirmas toks oficijalus valdovo raštas yra Vladislovo IV 1648 m. aktas apie tvoras.

Tiesa, Prūsų Lietuvai yra žinomi A. Bezzenbergerio paskelbti lietuvių kalba iš 1578 metų Jurgio Fridricho du įsakymai, kuriuose jis įsako prūsų lietuviams mesti pagoniškus papročius ir šiaip krikščioniškai gyventi[16] XVIII amžiuje lietuvių kalba pasirodo dar šiek tiek šaltinių. Tarp kitko, yra lietuviškai spausdintas 1794 m. Kosciuškos sukilimo atsišaukimas. Bet iki XIX a. pirmosios pusės lietuvių kalba rašytų istorijos šaltinių yra vis dar palyginti maža. Tiesa, teismuose pasitaikydavo neretai lietuviški priesaikų tekstai. Lietuviškai kartais surašomi inventoriai. Be abejo, nemažai lietuvių kalbos žodžių, posakių ir terminų buvo vartojama Lietuvos kunigaikštystės raštinių kalboje. Prof. K. Jablonskis iš įvairių XVI-XVIII a. aktų yra išrankiojęs kelis šimtus tokių lietuviškų žodžių[17].

Bet palyginus su ta daugybe gudų ir lenkų kalbomis rašytų šaltinių, lietuviškų aktų iki XIX a. pusės yra gana nedidelis skaičius. Mat lietuvis nuo seno buvo pratęs gerbti ir toleruoti svetima.

Pvz., Vytauto kanceliarijoje būta ne vieno raštininko. Kiekvienam interesantui buvo atsakoma ar rašoma dažnai jo paties kalba. Todėl iš kunigaikščio kanceliarijos eidavo raštai vokiečių, lotynų, rusų, totorių, rodos, net arabų, turkų, o gal ir kitomis kalbomis, tik lietuviškai nebuvo rašoma. Tokia marga raštininkų sudėtis mums parodo kaip tik įdomią ir savotišką svetimų kultūrinių įtakų sferą Lietuvoje. Senesnioji Lietuvos istorijos mėgėjų generacija (su Narbutu), tiesa, yra ne kartą tvirtinę, kad Vytautas norėjęs lietuvių kalbą padaryti oficijalia rūmų ir visos valstybės kalba ir pritaikyti jai raštą. Tik lenkų vyskupai ir kunigai (lenkai sako esą buvę kryžiuočiai) įtikinę Vytautą, kad tokį jo žingsnį visi aiškintų kaip

išsižadėjimą krikščionybės ir grįžimą prie pagonizmo. Vytautas pabūgęs ir atsisakęs nuo savo sumanymo. Žinoma, dėl šitos žinios autentiškumo yra rimto pagrindo abejoti.

Šitaip ištisus šimtmečius absoliuti dauguma šaltinių Didžiojoje Lietuvos kunigaikštystėje buvo surašyta gudų, lotynų, vokiečių, lenkų kalbomis. Tik nuo XIX a. pusės užtinkame Lietuvoje vis daugiau lietuviškų privataus turinio istorinių aktų. Bet faktiškai lietuvių kalba šaltiniai atsiranda tik naujausiai (XX a.) Lietuvos istorijai tyrinėti.

Gudų, lotynų, vokiečių, lenkų ir lietuvių kalbos nėra vienintelės, kuriose yra rašyti Lietuvos praeitį liečią šaltiniai. Pirmosios rytinių slavų (rusų) kronikos yra, pvz., surašytos senąja cerkvine (bažnytine) rusų kalba; Bizantijos šaltiniai, kuriuose yra žinių apie XIII-XV a. Lietuvą, yra rašyti graikų kalba. Ir kitomis Balkanų tautų kalbomis, ypač apie Vytauto laikų Lietuvą, yra žinių. Jei dar pridėsime senąja skandinavų kalba ir XVII-XVIII a. švedų kalba rašytas versmes, skaičius kalbų, kuriomis yra Lietuvos istorijos šaltinių, yra palyginti didelis.

Bet pagrindinės Lietuvos istorijos šaltinių kalbos yra lotynų, gudų, vokiečių ir lenkų kalbos.

Sudarytojo papildymai:

Niermeyer J.F. et al. Mediae Latinitatis Lexicon Minus, abbreviationes et index fontium. Leiden-New York-Köln, 1993.
Zinkevičius Z. Lietuvių kalbos istorija. 5 tomai. V., 1984-1992.
Древне—русский словарь. М., 1988.

4 §. Lietuvos istorinės medžiagos rinkimo ir leidimo svarbieji bruožai

Juo tolyn į praeitį, juo mažiau turime surinktų šaltinių. Pvz., Gedimino, Vytauto laikams tėra išlikę visai nedaug, menkutė dalelė tada buvusios šaltinių medžiagos. Ne tiktai laikas, gaisrai, kitos nelaimės, pačios medžiagos nykstamumas, bet taip pat ir savotiškos pažiūros į praeitį, nukrypimas nuo sveiko istoriško samprotavimo, dažnai pasitenkinimas trumpomis metraščių santraukomis, legendomis, net pasakomis, darė savo įtakos. Dar XVI-XVII šimtmečiuose mažai kam atėjo į galvą sąmoningai rūpintis išlaikyti nustojusius praktiškos reikšmės praeities palaikus, kaip, pvz., laiškai, pasibaigusios sutartys, nustojusios galios sąskaitos ir t.t. Labiau buvo gėrimasi tokiomis versmėmis apie praeitį, kaip, pvz., antroji Lietuvos metraščio redakcija, kur tiesos grūdai dažnai labai sumaišyti su neteisybės pelais.

Susidomėjimas savo praeitimi Lietuvoje prasideda gana vėlai. Kai didelio rankiojimo karščio pagauti humanistai Italijoje, Pietų Vokietijoje, Austrijoje, Prancūzijoje rausėsi po archyvus, triūsė po bibliotekas, nurašinėdami knygas, kopijuodami senus rankraščius, Lietuvoje to viso nė miniatiūroje negalėjo būti. Humanizmo įtakoje pasirodo tik vienas kitas istoriškai-geografiškas krašto aprašymas lotynų kalba, kaip, pvz., Mykolo Lietuvio, Guagninio, Lasickio. Atsiranda ir Lietuvos metraščio platesnioji redakcija su lietuvių iš romėnų kilimo pasakojimu.

Tiesa, XVI a. antroje pusėje Motiejus Strijkovskis, nebesitenkindamas iki tol daromais Lietuvos metraščio sąvadais ir perrašinėjimais, bando rašyti gana plačią Lietuvos kunigaikštystės ir kaimyninių kraštų kroniką, tam reikalui s u r i n k d a m a s gana daug medžiagos. Apvažinėdamas įvairius dvarus, pilis, vienuolynus, archyvus, jis buvęs - jo paties žodžiais - prisirinkęs tiek daug medžiagos, kad jos nebūtų buvę galima pavežti viename

vežime[18]. Todėl, pvz., toks vėliau žuvęs Raunos (Ronnenburgo) necrologium ir metraštis tegali būti restauruojamas tik iš Strijkovskio kronikoje panaudoto rankraščio[19].

Miestams neišsivystant, nesusidarė Lietuvoje sluoksnio, kuris būtų rodęs susidomėjimo senienoms rinkti. Nebuvo taip pat Lietuvoje tikrojo viduramžio tipo vienuolynų, kurie būtų kruopščiai rinkę rankraščius, kūrę bibliotekas. Todėl platesnio masto sąmoningos pastangos domėtis savo krašto praeitimi ir rinkti apie jį medžiagą Lietuvoje kyla tik su Vilniaus universiteto įkūrimu (1803 m.). Žinoma, gyvenimas Lietuvos kunigaikštystėje buvo pareikalavęs įstaigų, kuriose savaime kaupėsi istorinė medžiaga. Daug archyvinės medžiagos prisirinko Kunigaikštystės iždе, vyriausiajame tribunole. Tokios medžiagos atsirado kiekviename pilies teisme, žemės teisme, miestų magdeburgijose.

Tačiau svarbiausioji Lietuvos įstaiga, kuriai rūpėjo savo dokumentų saugojimas, buvo Didž. Lietuvos kunigaikštystės kanceliarija, sakytume, lyg koks "valstybinis archyvas", savo pradžią gavęs jau XIV šimtmečio pabaigoje. Iš pradžių Didžiosios Lietuvos kunigaikštystės ižde buvo laikomos tik sutartys su kitomis valstybėmis ir kiti diplomatai-dokumentai, t.y. aktai juridinio pobūdžio. Nuo XV šimtmečio antrosios pusės, Kazimiero laikais, pradėta daryti kunigaikščio dovanojimų užrašai. Aleksandro laikais kunigaikščio dovanojimai, sprendimai, seimų ir kiti raštai jau imta surašinėti į tam tikras nuorašų knygas, kurios ir sudaro vad. Lietuvos Metriką[20]. Per švedų karus (XVII a. pusėje) daug dalykų žuvo, pvz., Baltijos jūroje paskendo visas Lietuvos valstybės iždo archyvas.

Dalį Metrikos buvo paslėpę Nesvyžiaus Radvilai, kurie vėliau pasidirbdino privilegiją tiems aktams laikyti, ir seimui pripažinus tą padirbtą privilegiją, Radvilai laikė jau Lietuvos aktus savame archyve Nesvyžiuje visai teisėtai[21]. Jiems paveda did. kunigaikštis saugoti visus svarbesnius dokumentus. Radvilų archyvas iš Nesvyžiaus buvo perkeltas į Varšuvą, kur, be kitko, yra svarbiausieji Lietuvos aktai, žemės privilegijos, unijų aktai[22].

Pagrindinė "Lietuvos Metrikos" dalis, kuri yra neišsemiamas šaltinis Lietuvos kunigaikštystės politiniams, kultūriniams, socijaliniams ir ekonominiams santykiams tirti, iš Vilniaus į Petrapilį (Leningradą) buvo išvežta po antrojo padalinimo 1793 m. ir ten laikoma Senato III-jo departamento žinioje. 1871-72 m. "Lietuvos Metrika" buvo perduota į Teisingumo ministerijos archyvą Maskvoje, kur ji tebėra iki šiai dienai. Jos grąžinimas į kilmės vietą, į LTSR teritoriją, yra būtina sąlyga Lietuvos kunigaikštystės praeičiai tirti. Tik mažytė dalelytė "Lietuvos Metrikoje" esančios medžiagos tėra paskelbta.

Kai Rusijoje P. Strojevo sudarytoji Archeografijos ekspedicija (1829 m.) virto prie Švietimo ministerijos Leningrade (Petrapilyje) nuolatine įstaiga - "Archeografijos komisija"[23], buvo imta rinkti kronikas, aktus, istoriškai-juridinius praeities dokumentus ir juos leisti. Šitoji Petrapilio archeografijos komisija davė eilę Lietuvos istorijai svarbių šaltinių rinkinių, kurie buvo paremti "Lietuvos Metrikos" medžiaga.

Paminėtini tokie leidiniai: 1) Акты относящиеся к истории Зап. России. 5 tomai, 1347—1699 m., išl. 1846—1853 m. 2) Акты относящиеся к истории Южной и Западной России. 1361—1678 m., 15 tomų, išl. 1863—1892 m. 3) Полное собрание Русских летописей. 24 tomai, pradėti leisti nuo 1841 metų su dideliais laiko tarpais. 4) Дневник Люблинского Сейма 1569.

Nuo 1872 m. Petrapilio arba imperatoriškoji archeografinė komisija pradėjo leisti aktų rinkinį "Русская историческая библиотека", kuriame (iš viso 33 tomai) iki 1915 m. išėjo "Литовская Метрика" 4 tomai. Politiniu atžvilgiu įdomi medžiaga buvo imta leisti didžiuliame 200 tomų rink. "Сборник императорского русского исторического

4. Užs. Nr. 3075

общества", kuriame 6 tomai buvo paskirti diplomatiniams Maskvos Valstybės santykiams su Lietuva-Lenkija XV-XVII a.

Archeografijos komisijos buvo imtos kurti ir kitur, pvz., Kijeve, Vilniuje. Lietuvos praeities tyrinėjimui turėjo didelės reikšmės, kai 1852 m. buvo išleistas įsakymas, kuriuo remiantis buvo imta į naujai suorganizuotą Vilniaus centralinį archyvą gabenti žemės, pilies, teismų, miestų magdeburgijų, vyriausiojo tribunolo ir kitų vėliau įsteigtų organų bylos. Archyvaro N. Gorbačevskio 1872 metais išleistas katalogas nurodė tame archyve 15. 628 knygas ir nemaža dokumentų.

Skelbti pačią archyvų medžiagą Lietuvoje imta gana vėlai. Tik tada, kai Lietuvos aukštesnysis luomas, turtingesnioji dvarininkija ėmė Vilniaus universiteto (Lelevelio, Danilavičiaus, Jaroševičiaus, Onacevičiaus ir jų mokinių) įtakoje domėtis savo praeitimi. Dar XVIII a. gale buvo labai daug medžiagos Lietuvos ir Lenkijos istorijai surinkęs Tadas Naruševičius. Didelius rinkinius buvo sudarę pijorai. Bet XIX a. visa eilė atskirų šaltinių buvo išleista Lietuvos-Lenkijos magnatų pastangomis. Tai bus Działyńskio, Raczyńskio, Przezdzieckio, Sanguškų, Pliaterių ir kt. leidiniai.

Pažymėtinas čia Działyńskio "Zbiór praw litewskich" (1385-1529) 1841 m., E. Raczyńskio "Codex diplomaticus Lithuaniae" (1845), kuriame Lietuvos ir ordino santykiams (1253-1434 m.) buvo imta įdomios medžiagos vien iš Karaliaučiaus archyvo. Abu šitie rinkiniai jau yra pasenę arba didele dalimi pakeisti naujais. Tačiau istoriografiškai jiedu yra gana įdomūs. Tą patį galima pasakyti apie M. Krupavičiaus "Zbiór dyplomatów rządowych i aktów prywatnych do dziejów Litwy" (1858). Pažymėtinas Vatikano archyvu paremtas leidinys, kuriame tiek daug Lietuvos istorijai yra dar nežinomos ir netyrinėtos medžiagos, Aug. Theiner'io leidinys "Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae etc. ex tabulariis Vaticanis", I-IV t., 1860-64 (apima 1217-1775 m.). Apskritai reikia pasakyti, kad Lietuvos ir Lenkijos dvarininkai savo praeitimi uoliai domėjosi. Čia nebuvo tik vienijančios rankos ir plano, nesusidarė savo laiku draugijos ar mokslinės įstaigos kronikoms ir aktams leisti, kaip, pvz., Vokietijoje Monumenta Germaniae. Vienu žodžiu, buvo dirbama nesistemingai ir atsitiktinai. Tik rusų valdžia ėmėsi įstatymo keliu Lietuvos, - jos terminu tariant, vakarinės Rusijos, - šaltinių leidimą tvarkyti. Rusijoje, kaip žinome, buvo sudaromos mokslo įstaigos, kurios turėjo rūpintis archeografijos reikalais. 1864 metais prie Vilniaus centralinio archyvo buvo įsteigta Vilniaus archeografijos komisija senovės aktams tirti ir leisti: (rusų raidėmis)[24]. Jau patys tos komisijos atsiradimo metai (tuoj po 1863 m. sukilimo) rodo jos pobūdį. Toji Vilniaus archeografijos komisija, išrinkdama spausdinimui aktus, rūpinosi pirmoje eilėje skelbti šaltinius, kurie pabrėžtų Lietuvos žemių rusiškumą ir pravosloviškumą. Tam reikalui juk ją buvo pašaukusi gyveniman caristinė vyriausybė. Prie atskirų tos komisijos leidžiamų aktų buvo todėl rašomos diletantiškos įžangos, kuriose netrūko politiškų išvedžiojimų. Pvz., komisijos narys Sprogis atkartotinai savo įžangose nurodinėjo graždankos tinkamumą lietuvių raštams. Bet nežiūrint visų klaidų ir edicijos trūkumų, Vilniaus archeografijos komisijos išleistieji aktai sudaro labai svarbią, nepakeičiamą medžiagą Lietuvos istorijai. Svarbiausias tos komisijos leidinys yra 39 tomų Vilniaus aktai. 40-ojo tomo išleidimą sutrukdė Didysis Karas. Be to, tos komisijos atskirai yra išleista 1558 metų girių revizija, girių ordinacija, Gardino valsčiaus inventorius ir dar visa eilė kitų leidinių. Vilniaus mokslo apygarda (Виленский Учебный Округ) išleido 14 tomų "Археографический Сборник" (1867-1874), kuriame surinkta XVI-XVIII a. dokumentų. Toji pat įstaiga išleido 5 tomus "Описание отделения Виленской публичной библиотеки" (I t. - 1895). Paminėtina Vilniaus centralinio archyvo 10-ties tomų "Опись документов Виленского

Центрального архива древних актовых книг" (I t. - 1901) ir centralinio Vitebsko archyvo 32 tomų leidinys: "Историко - Юридические материалы".

Daug rūpestingiau, su geresniu planu, didesniu stažu bei moksliniu aparatu atliko savo uždavinį 1872 m. įkurtoji Krokuvos Mokslų Akademija, išleisdama visą eilę Lietuvos istorijai reikalingų versmių. Svarbiausias jos Lietuvos istorijai rinkinys yra "Monumenta medii aevi res gestas Poloniae illustrantia". Viso rinkinio yra išėję 19 tomų[25]. Krokuvos Mokslų Akademija yra išleidusi dar eilę kitų rinkinių, kuriuose yra įglausta ir Lietuvos kunigaikštystės istorijai svarbios medžiagos. Pvz., paminėtina 13 tomų serija "Acta historica res gestas Poloniae illustrantia ab anno 1507 usque ad annum 1795". 6 tomai "Monumenta Poloniae Vaticana"; 22 tomai serijos "Scriptores rerum polonicarum", dvi serijos rinkinio "Archiwum Komisji historycznej", "Biblioteka pisarzów" ir t.t. Jei neskaitysime ankstyvesnių leidinių, kaip, pvz., M. Dogielio 5 tomų folio rinkinio "Codex diplomaticus regni Poloniae et magni ducatus Lithuaniae", pradėto leisti jau 1758 metais, Krokuvos Mokslo Akademijos šaltinių publikacijos reikia priskirti prie pirmųjų lenkų leidinių Lietuvos istorijos srityje.

Gana rūpestingai XIII-XV a. aktų, o ypač kronikų, leidimo, Prūsų krašto praeičiai pažinti buvo imtasi Karaliaučiuje ir Dancige. Pirmoje vietoje čia tenka pažymėti ir Lietuvos istorijai gana svarbų rinkinį "Scriptores rerum Prussicarum" (5 tomai), kuris, nors pradėtas leisti 1861 m., mokslinės kritikos atžvilgiu stovėjo gana aukštai. Iš Prūsų vokiečių dokumentų leidinių Lietuvos viduramžio istorijai reikia paminėti gerokai pasenusį J. Voigto išleistą 6 tomų "Codex diplomaticus Prussicus" (1836-1861) ir dar nebaigtą leisti 2 tomų "Preussisches Urkundenbuch" (1888-1936).

Livonijos vokiečiai, kaip ir Rytprūsių istorikai, Lietuvos praeities šaltiniais, be abejo, tik tiek tesidomėjo, kiek tai buvo reikalinga pažinti ordino istorijai, kuriai tiek daug medžiagos teikė gerai išlaikyti Karaliaučiaus, Dancigo, Torno ir Rygos archyvai. Daugiausia aktų ir diplomatų medžiagos yra sukaupęs svarbiausias Livonijos vokiečių leidinys, 1853 m. Fridr. Bungės pradėtas leisti "Livl-, Est- und Curländisches Urkundenbuch", kurio iki 1914 metų išėjo 15 tomų. 1848-53 m. išleistieji 2 tomai "Scriptores rerum Livonicarum", kaip ir 5 tomų serija "Monumenta Livoniae Antiquae" (1835-1847), kurioje daugiausia surinktos vėlybesnės kompiliacinės kronikos, pranešimai, laiškai, yra jau apsenę šaltinių leidiniai, tačiau naujais tik maža dalimi tepakeisti.

Daugiausia šaltinių Lietuvos praeičiai pažinti, ne tik pagoniškosios Lietuvos istorijos laikotarpiui (čia dirbo nemaža ir vokiečiai), bet ir tolimesnei Lietuvos istorijai pažinti iki pat pusės XIX šimtmečio yra mums išleidę lenkai. Antroje vietoje stovi rusai. Bet svetimieji, spausdindami Lietuvos istorijos šaltinius (kronikas, aktus, atsiminimus), turėjo savo pažiūras ir neapsiėjo be tam tikrų tendencijų. Patys lietuviai iš savo istorijos srities iki šiol dar labai maža šaltinių tegalėjo išleisti. Svarbiausias šios rūšies darbas yra, žinoma, prof. K. Jablonskio paruoštas XVI a. inventorių rinkinys (1934).

Literatūra:

Mienycki R. Archiwum akt dawnych w Wilnie, Wilno, 1923.

Galaunė P. Lietuvos kultūros turtų likimas, Mūsų Žinynas, Nr. 9-11.

Penkauskas Pr. Lietuvos istorijos versmių leidimas, Suvažiavimo darbai I (1933), 359-392 p.

Jablonskis K. Archyvai, Lietuv. Enciklopedija, I, 963-967. (11) Archeografijos komisijos, Liet. Enciklopedija, I, 935-937 p.

Maschke E. Quellen und Darstellungen in der Geschichtsschreibung des Preussenlandes. Deutsche Staatenbildung und deutsche Kultur im Preussenlande, 1931, 17-39 p.

Seraphim E. Geschichte von Livland, I, (1906): Übersicht über die Quellen und seitherigen Darstellungen der Geschichte Altlivlands, 1-17 p.

Пташицкий С.Л. Описание книг и актов Литовской Метрики, 1887.

Иконников В.С. Опыт русской историографии, т. I, часть 1, 1891.

Sudarytojo papildymai:

The "Lithuanian Metrica" in Moscow and Warsaw: Reconstructing the Archives of the Grand Duchy of Lithuania, including an annotated edition of the 1887 Inventory compiled by Stanisław Ptaszycki (ed. P. Kennedy Grimsted and I. Sułkowska-Kuriasiowa). Cambridge MA, 1984.

Lietuvos Metrika (1427-1506) (parengė E. Banionis). V., 1993. P. 5-37.

5 §. Pažiūros į Lietuvos istoriją ir jos šaltinius istorijos bėgyje. Lietuvos istorijos ir jos šaltinių mokslo (istoriografijos) uždaviniai

Pažiūros į istoriją, žinoma, ir į jos šaltinius, - nors iš esmės negali pasikeisti patys faktai, - kinta, mainosi, vystosi. Visada gali būti surandamos naujos sąsajos, iškeliamos naujos priežastys, naujai nušviečiami seni faktai, nes istorijos uždavinys nebėra vien tik įvykius inventoriškai suregistruoti ar vien techniškas žinias sužymėti. Istorijai kaip tik rūpi įvykiai savo psichofiziniame priežastingume ir turį visuomeninės reikšmės. Štai dėl ko istorijos mokslas ir istoriografija gali išgyventi įvairių pasikeitimų. Tad kiekviena epocha, kiekvienas žymesnis laikotarpis turi savo istoriografiją ir savo pažiūras į praeitį. Jos užspaudžia ir ant to meto istorijos šaltinių atitinkamą žymę[26]. Kai valstybei vadovavo Bažnyčia, istorijos veikalai buvo rašomi teologijos poveikyje. Kai valstybė ėmė energingiau reikšti savo politines doktrinas, atsirado nauji samprotavimai apie praeitį. Vieniems istorikams jų monarchinis nusistatymas, kitiems - jų demokratinės pažiūros į visuomeninius santykius buvo matas ir į praeities santykius[27]. Tad Leopoldo von Rankės pasakymas, kad kiekviena epocha turi būti vertinama iš to paties laikotarpio pasiimtu matu[28], lieka tik siektinu idealu. Jei Rankei rūpėjo istoriko uždaviniu laikyti išaiškinant, "kaip praeityje iš tikrųjų buvo" ("wie es eigentlich gewesen"), tai istorijų rašytojai, remdamiesi tais savo laiko rėmuose rašytais šaltiniais, negalėjo išsivaduoti iš vienašališkumo. Juo labiau kad reikalavimas atsipalaiduoti nuo s a v o l a i k o pažiūrų, politinių, religinių, socijalinių aistrų yra daugiau teoretiškas postulatas; užtenka tik žvelgti į XVI a. vertinimą, kaip nevienodai vaizduoja reformaciją katalikų ir protestantų istorikai. Kokių nevienodumų yra susilaukę tokie laikotarpiai kaip prancūzų revoliucija ir Napoleono epocha. Einant arčiau prie Lietuvos, užtenka, pvz., žvilgterti į Prūsų ordino istorijos vertinimą XIX amžiuje.

Vienaip vertino kryžiuočius ir apie juos išlikusias kronikas apšviestojo laikotarpio racionalistas Augustas Kotzebue, kuriam dar ir senprūsiai, pagal J.J. Rousseau žinomą principą, yra laiminga, paprasta ir gera tauta. Užtat ordinas išeina ne kas kitas kaip tos tautos žalotojas. Jau kitaip apie ordiną išlikusius šaltinius vertino romantiškoje dvasioje pradėjęs rašyti Johannes Voigt (sk. Fogt) savo 9 tomų Prūsų istorijoje. O visai be romantikos idealizmo prūsiškame realizme rašė Hohenzollernų minties istorikas Henrikas Treitschkė, kurio essay nacionalsocialistinėje Vokietijoje taip buvo mėgstamas.

Turbūt kiekviena generacija turi savo "mokyklą", savo pažiūras į praeitį ir apie ją išlikusius šaltinius. Lenkijoje, pvz., vienokia buvo paskutiniojo Žečpospolitos karaliaus Stanislovo Augusto laikotarpio istorijos kryptis, kuri koncentravosi apie Adomo Naruševičiaus mokyklą. Tiesa, šalia tos monarchistinės krypties buvo respublikoniškoji, Wielhorskio atstovaujama. O jau kitokia buvo Vilniaus universiteto romantikų istorikų kryptis, vadinama Lelevelio mokyklos vardu. O dar kitoniškesnė buvo Krokuvos arba kritiškosios mokyklos kryptis XIX a.[29], kurią reprezentavo Mykolas Bobrzyński ir Stanislovas Szujskis.

Ir Lietuvoje, žinoma, pažiūros į savo praeitį, į ją liečiančius šaltinius, yra išgyvenę tam tikrą evoliuciją. Juk vienokis buvo link mūsų istorijos nusistatymas XIX a. pirmojoje pusėje, kai rašė Lietuvos istorijas Teodoras Narbutas ir Simanas Daukantas. Kiek kitoks jis buvo aušrininkų gadynėje, kai buvo ieškoma vien tik savos praeities didybės. O jau gerokai pasikeitė jis nepriklausomoje Lietuvoje, kai atsirado daugiau kritiškumo. Todėl suprantama, kad ne visais laikais vienodai ir į tos praeities šaltinius buvo žiūrima. Ką galima apie tai pasakyti kunigaikščių laikotarpiui?

Senojoje Lietuvos kunigaikštystėje savo praeitimi tik tiek tesidomėta, kiek tai tarnavo valdovo ar kunigaikščio politikai. Ir pirmasis susidomėjimas savo praeitimi, - bent kiek mums paliko rašto pėdsakų, - yra iš XIV a. galo. Tiesa, Gediminas savo garsiuosiuose laiškuose (1322-1323 m.), - apie kuriuos Dr. J. Jakštas samprotauja[30], kad jie yra artimo rygiečių ir Vilniaus dvaro bendradarbiavimo vaisius, - išdėstydamas s a v o l a i k o įvykius, jau trumpai užsiminė Mindaugo apostaziją ir norėjo Vakaruose ir kaimynuose susidaryti apie save naudingą nuomonę. Kad ir labai puldamas ordiną, tų laiškų autorius detaliau nesiekė ikitolinės Lietuvos praeities. Bet Vytautas nuėjo jau toliau į istoriją, siekdamas iš jos nukalti ginklą savo politikai. Kai Kęstutaitis antrukart buvo išbėgęs į Prūsus ir jau kovą prieš Jogailą vedė ne vien tik dėl tėvo palikimo, bet siekė atstatyti ir Lietuvos kunigaikštystę, tada buvo griebtasi d v i e j ų g e n e r a c i j ų istorijos. Tai buvo 1390 m. rašytas Vytauto memorialas - skundas "Dis ist Witoldes sache wedir Jagaln vnd Skirgan". Tam skundui giminingos vietos ir turinio, ir formos, ir konstrukcijos atžvilgiu aptinkamos "Lietuvos metraštyje" (Supraslio ir kituose varijantuose)[31], o paskui bendrų elementų yra lotyniškoje nuotrupoje "Origo regis Jagyelo et Wytholdi ducum Lithuaniae"[32]. Lotyniškoji redakcija, tiesa, yra daug platesnė. Bet, ypač šaltinio pradžioje, krinta į akis tie patys posakiai, tie patys argumentai, kaip ir vokiškajame skunde. Silpniau jau tie patys elementai beaptinkami rusiškajame tekste "Литовскому роду починокъ" — "Litovskomu rodu počinok" (Lietuvių kunigaikščių giminės pradžia")[33]. Abu paskutinieji šaltiniai, kaip pats istorijos faktais paremtas Kęstutaičio skundas už pažeistas savo teises, nesiekė atgal giliau į praeitį kaip iki G e d i m i n o m i r t i e s . Šitie giminingi ir trimis kalbomis (vokiškai, lotyniškai, rusiškai) rašyti politiškai-propagandiški raštai buvo greičiausiai sukurti betarpiškai nesinaudojant dokumentais, o pasiremiant vienos generacijos atmintimi ir susidariusia tradicija. Tuose raštuose rūpėjo Vytautui resp. jo šalininkams sudaryti viešoji nuomonė prieš Jogailą ir Skirgailą, kuriedu skriaudė Kęstučio giminę ne tik ordino žemėse, bet ir Lietuvos kunigaikštystėje.

Tokių propagandinių raštų Vytauto laikais (nuo 1400 m.) buvo ir daugiau rašyta[34]. Bet šitais atvejais tas Vytauto politinės kovos bei propagandos ginklas buvo jau nukreiptas nebe prieš pusbrolį, o prieš tą, kuriame radęs politinę prieglaudą jis buvo rašęs savo pirmąjį raštą, t.y. "Dis ist Witoldes sache...".

Kryžiuočiai, tikrieji vidurinių amžių kultūros ir jų ginkluotų misijų ideologijos atstovai Rytuose, buvo plunksnos ir propagandos kovos meisteriai. Bet ir čia Lietuvos kunigaikštis

nebuvo linkęs nusileisti priešui. Kas ordine būnant buvo išmokta ar prisižiūrėta, dabar vikriai panaudota. Kai 1398 m. spalių mėn. 12 d. ordino ir Vytauto sudarytoji amžinoji taika pasirodė tik labai laikina, jau už poros metų vėl buvo griebtasi plunksnos. Tačiau ne tik ordinas, bet ir Vytautas ėmė rašyti skundus. Dviejuose iš eilės tos rūšies raštuose buvo paliečiami artimi arba patys artimiausi praeities santykiai. Vadinasi, tada praeitis, kuriai fiksuoti buvo surašomi raštai, kurie dabar mums tarnauja svarbiais šaltiniais aniems laikams pažinti, buvo perdėm p o l i t i k o s t a r n y b o j e . Ir apie tą praeitį tebuvo tiek rašoma, kiek to reikalavo ano meto politinis reikalas. Tie raštai turėjo tam tikrą tikslą, būtent, formuoti, ypač Vakaruose, sau palankią nuomonę ir atremti priešo propagandą. Dr. V. Kaupas šitokiuose didžiojo kunigaikščio memorijaluose įžiūrėjo plataus masto pastangas kurti viešajai opinijai[35]. Tai buvo p i r m o j i oficijali Lietuvos valdovo dvaro i s t o r i o g r a f i j a , atsiradusi p o l i t i n i u t i k s l u .

Vakaruose vidurinių amžių istoriografijos lopšys buvo Bažnyčia. Lietuvoje toji institucija, sau oficijalų pripažinimą tegavusi tik XIV a. gale, nebesukūrė savos istoriografijos. Nei prie bažnyčių, nei neskaitlinguose krašto vienuolynuose neužtinkame kronikų. Užtat ir toliau dokumentaciją apie praeitį iššaukia gyvenimo reikalas; politiniai veiksniai čia yra pagrindinis elementas. Kaip pirmieji šaltiniai atsirado kun-sčių tarpusavės kovos ir propagandos prieš ordiną įtakoje, taip tolimesnės istoriografijos kryptį nustato lietuvių ir lenkų nesugyvenimas ir aštrūs ginčai.

Kai lietuvių ir lenkų santykiai nuo Kazimiero valdymo pradžios, Vytauto dvasioje išaugusiai didikų kartai tęsiant jo politines tradicijas, įgauna vis aštresnę ir lenkams nepalankesnę linkmę, energingai norėta atsispirti prieš lietuvių patriotinę ambiciją pažeidžiančias lenkų užuomačias. Šitaip lietuviai ė m ė m ą s t y t i apie savo praeitį ir kurti, arba tiksliau, plėsti, panaudojant ir Vytauto laikais rašytas nuotrupas, "Lietuvos metraštį".

Atrodo, kad lietuvių-lenkų ir politiniai ginčai, kaip kartais įvyksta per mokslinius disputus[36], turėjo pas "Lietuvos metraščio" kūrėjus sužadinti atitinkamą kritiškumą. Tačiau to nebuvo, ir kaip vėliau matysime, to "Lietuvos metraščio" antroji redakcija tapo sukurta be didelės nuovokos praeities faktams. Ir humanizmas Lietuvoje, kuriam pažinti ir suprasti, ypač Lenkuose, Krokuvos un-te prof. St. Kot[37] yra surinkęs ir paskelbęs daug medžiagos, praėjo be tų elementų, kurie jam buvo savi Italijoje. Ten kronikų rašymas humanizmo metu gauna naują kryptį ir praeities šaltinių atžvilgiu atsiranda nauji požiūriai[38]. Iki pat XVII a. Lietuvoje dar nėra reikiamos sąmonės praeities nuovokai, nors būta gana aukšto laipsnio juridinės kultūros, apie kurią mums liudija 1588 metų "Lietuvos Statutas".

Kai lenkai unijos reikalu skelbė aktus, kombinavo ir reikalavo juos vykdyti, "Lietuvos metraštis" turėjo būti šioks toks antidotum. Bet jeigu tame pagrindiniame Lietuvos kunigaikštystės savo praeities paminkle ir nėra kritiškos nuovokos, pasigendame tikros chronologijos sąvokos, trūksta laiko perspektyvos, tai vis tik toji ano meto lietuvių istoriografija neberodo tų vidurinių amžių kronikų bruožų, kurie taip dažnai yra sutinkami Vakarų Europos kronikose. Čia nerasime nė vieno tokių stebuklų aprašymų, kuriais mirgėte mirga daugelis tikrųjų vidurinių amžių kronikų. Lietuvos visuomenė XVI a., nors jau prieš pusantro šimtmečio krikštyta, nepergyveno to religinio uolumo, kuris yra tipiškas viduriniams amžiams. XVI-XVII a. Lietuvoje pynėsi tarp savęs vidurinių amžių motyvai su naujųjų laikų apraiškomis ir pagonystės liekanomis taip, kad nebegalėjo išsikristalizuoti Vakarų Europai charakteringų formų. Todėl ne tik "Lietuvos metraščio" nežinomiems autoriams, bet ir tokiam Motiejui Strijkovskiui trūksta tos pat kritiškos nuovokos, nors jis jau panaudoja

Livonijos ir Prūsų ordino kronikas, apie kurias nieko nežinojo "Lietuvos metraščio" kompiliatoriai[39].

Pažiūros į istorijos paminklus keičiasi. Strijkovskis rašo apie Lietuvos praeitį jau ne vien politiniais tikslais. Jis lanko kautynių vietas, į platų savo kronikai reikalingų šaltinių rankiojimo darbą jis įtraukia net savo mecenatus. Tuo atžvilgiu jis pats iškelia didiko Jeronimo Chodkevičiaus nuopelnus. Bet Strijkovskio santykis su savo turimomis kronikomis yra paprastas. Į savo kroniką, "kurios iki tol pasaulis nematė", jis mechaniškai įjungia ištraukas iš kitų šaltinių.

Klausimas unijos, kurios realizavimą gyvenime lenkai Žygimanto Augusto laikais visaip stengėsi įvykdyti ("egzekucijos"), ir toliau buvo tam tikro link praeities nusistatymo motoriumi. Pvz., 1563 m., Varšuvos seimo metu, kai lietuvių delegacijos vadas Nikalojus Radvila Juodasis unijos klausimu atsistojo prieš lenkų inkorporatyvines tendencijas, iš lenkų katalikų lagerio žymiausias rašytojas Stanislovas Orzechowskis gamino raštą "Quicunx, to jest wzór korony polskiej...", vienašališkai nušviesdamas lietuvių-lenkų santykius ir įrodinėdamas, kad būk laisvos galinčios būti karalystės, o kunigaikštystės - ne laisvos.

1564 m. į tai atsakydamas anonimas savo rašte "Rozmowa Polaka z Litwinem" vėl eina į praeitį. Autorius, kuriuo, rodos, galėjo būti Augustinas Rotundus, vėl, kaip "Lietuvos metraštyje", panašiai kalba apie Lietuvos XI-XV a. praeitį[40]. Ir reikia bendrai pasakyti, kad tai, kas ten iš Lietuvos praeities papasakota, turi ir tą pačią "Lietuvos metraščio" tendenciją, t.y. parodyti garbingą ir romėnišką lietuvių kilmę ir atremti tuo pačiu lenkų pastangas įkalbėti, kad lietuvių nobilitacija bajorais yra įvykusi tik per lenkų herbų suteikimą ir t.t. Šitokių politinių nuotaikų ir gana nedraugiškų santykių fone kūrėsi savito Lietuvos kunigaikščio dvaro istoriografija.

Labai nepalankus laikas domėtis savo praeitimi yra XVII-XVIII a. Lietuvoje, nors nuo 1579 m. veikė Vilniuje jėzuitų įkurtoji akademija. Sunykus Vilniaus dvarui, - nes Lietuvos didysis kunigaikštis ir Lenkijos karalius nusikelia pastoviai gyventi į tolimą Krokuvą, ir silpstant lietuvių separatistinėms pastangoms, - privatus Lietuvos praeities šaltiniais domėjimasis prasideda gana vėlai. Tiesa, buvo rašoma atsiminimų. Ir pirmieji tokie žymesni atsiminimai yra iš XVII a. antrosios pusės Stanislovo Albrechto Radvilos. Toliau eina Zavišos, Matuševičiaus ir kt. atsiminimai. Bet per ištisus porą šimtų metų, t.y. iki XVIII a. vidurio pijoro Motiejaus Dogelio žinomojo aktų kodekso, galima sakyti, nepasirodė nė vienas šaltinių rinkinys. Praeities gyvenimas tapo apmirštas. O jėzuitų akivaizdoje vykstą katalikų ir protestantų aštrūs ginčai,—lygiai kaip ir katalikų ir stačiatikių religinės polemikos (ypač po 1596 m. Brastos bažnytinės unijos), - nepagilino istorinės kritikos ir neatnešė tikresnės nuovokos praeičiai ir jos versmėms. Karai ir su jais susijusios nelaimės, lygiai kaip ir bajoriškosios visuomenės tamsėjimas bei apšvietos kritimas (pvz., net ir didikų, važiuojančių į užsienio universitetus, sumažėjo), buvo taip pat negatyvūs veiksniai. Stiprią prošvaistę šituo atžvilgiu sudaro Motiejaus Dogelio aktų bei dokumentų leidiniai, kurių jis buvo suplanavęs 8 tomus, bet buvo išleisti tik 3. Kaip M. Strijkovskis rinko tik kronikas, taip M. Dogelis rūpinosi aktais. Koks buvo M. Dogelio nusistatymas praeities šaltinių atžvilgiu, paaiškina jo buvimas Prancūzijoje, kur anuo laiku vienuoliai maurinai buvo pradėję leisti didelius ir aniems laikams kritiškus aktų rinkinius. Ir M. Dogelis savo "Codex diplomaticus", kuris turėjo apimti Lenkijos ir Lietuvos aktus, nežiūrint visos eilės trūkumų, atliko didelį darbą; rinkinyje dar iki dabar yra niekur iki šiol n e s p a u s d i n t ų dokumentų. Tokį medžiagos rinkimo darbą kruopščiai vykdė vysk. Jonas Albertrandi, kurio gausių rinkinių iš Romos, Stokholmo ir Upsalos archyvų - bibliotekų, tik dalį pats rinkėjas tesunaudojo. Gan gausias

"tekas" buvo sudaręs ir vysk. Naruševičius. Tačiau jųdviejų darbas buvo rankiojamojo pobūdžio. Nors jų rinkiniuose (spausdintuose ir nespausdintuose) gausu medžiagos apie Lietuvą (pvz., Albertrandi surinktos nuncijų reliacijos 1864 m. išleistos), tačiau į Lietuvos istorijos mokslus jie neturėjo didelės reikšmės.

Nuo XIX šimtm. pradžios Lietuvos istorijos ir jos praeities šaltinių mokslas yra vėl išgyvenęs gana didelę evoliuciją. Vienokios buvo, kaip sakyta, pažiūros į mūsų istoriją ir jos šaltinius XIX a. pirmoje pusėje, kiek kitokios aušrininkų gadynėje, o jau gerokai pasikeitusios yra dabar. Toji evoliucija yra susijusi su tam tikrais kitimais, kurie yra įvykę istorijos moksle XIX amžiuje Vakarų Europoje, ypač Vokietijoje, o per ją ir Lenkijoje. Tai buvo vadinamosios reakcijos laikotarpis, kuriame atsirado romantinė kryptis, plačiai radusi savo atgarsį ir istorijoje. Kas sudarė tos romantinės krypties esmę istorijoje? Tai buvo, trumpai sakant, atsiradęs noras nuo XVIII a. racionalinio kosmopolitizmo pereiti prie savos tautos praeities pažinimo, prie tos tautos gyvenimo gilesnio supratimo, ypač jos vidurinių amžių, nes ten buvo įžiūrimas labiausiai pasireiškęs tautinis bei nacionalinis gyvenimas. Jei apšviestosios epochos atstovai galvojo kosmopolitiškai ir akcentavo visų žmonių rasių vieningumą, romantikai ieškojô kiekvienos tautos savitumo - tik to, kas tautai savita, pastovu. Romantika ėmė gilintis į tautos praeities tradicijas ir joms skirti didelį vaidmenį. Tik tai buvo vertinga, kas buvo gimę iš tautos dvasios[41].

Gana didelės reikšmės Lietuvos istorijos mokslui, nustačiusiam atitinkamą linkmę ir šaltinių atžvilgiu, turėjo Vilniaus universitetas. Nors tenai atmosfera istorijai nebuvo palanki, - neretai vadovaujantieji jam žmonės jai buvo priešingi ir nedavė tam reikalui lėšų, nesudarė tinkamų sąlygų, nors tebuvo tik viena istorijos katedra ir vienas jai profesorius[42], - tačiau Vilniaus universitete istorijos mokslas aukštai iškilo ir suklestėjo. Bet tai buvo ne universiteto (kaip institucijos), o atskirų profesorių nuopelnas. Jie neišsiskyrė iš tos bendros romantinės krypties - eiti į tautą ir jos praeitį. Pirmutinis Vilniaus istorikų nuopelnas yra tas, kad jie, tęsdami XVIII a. galo istorikų (Albertrandi, Naruševičiaus) darbą, kruopščiai rinko Lietuvos istorijai medžiagą. Su dideliu užsidegimu jie ieškojo tai praeičiai šaltinių. Toksai Ignas Onacevičius (1780-1845), atitrūkdamas nuo savo tiesioginių pareigų, pirmasis Vilniaus universitete skaitė Lietuvos istoriją atskiru dalyku. Kaip tikras romantikas, norėdamas gyvai pavaizduoti Lietuvos senovę, jis daug dėmesio skyrė istorijos šaltiniams. Iš jo palikto Lietuvos istorijos fragmento (Rzut oka na dzieje Wielkiego Księstwa Litewskiego), sudaryto iš studentų užrašų ("Pamiętnik naukowo-literacki", I t., 1849, 7-27 p.), matyti, kad Onacevičius pažino ne tik ordino kronikas, su kuriomis jis susidūrė Karaliaučiuje, bet taip pat ir rusų metraščius. Daug dėmesio jis kreipė į Strijkovskį. Savo klausytojams jis skaitė net apie Karaliaučiaus archyvą ir jame esančią lituanistiką, kurią jis, bebūdamas Karaliaučiuje, buvo pažinęs[43].

Daug didesniu mastu Lietuvos istorijos medžiagos rinkimą vykdė Ignas Danilavičius (1787-1843). Pirmoje eilėje būdamas teisininku ir teisės istoriku, versdamas Lietuvos įstatymus į rusų kalbą, ruošdamasis Lietuvos Statutus leisti, tyrinėdamas Napoleono teisyną ir Lietuvos Statutą, kodifikuodamas Lietuvos įstatymų rinkinį Rusijoj, Danilavičius daug dėmesio skyrė ir Lietuvos istorijos šaltiniams. Jis pirmasis 1825 m. "Dziennik Wileński" skiltyse (XI, 247-9 p.) paskelbė iki tol nežinomą "Latopisiec litewski na początku XV w.". Duodamas Lietuvos istoriografijos vaizdą, Danilavičius pirmasis surado tinkamą vietą ir M. Strijkovskiui, toli gražu juo taip nesižavėdamas kaip Onacevičius ir nevadindamas jo Lietuvos istorijos patriarchu[44]. Bet priešingai, Strijkovskis, tai "rašytojas be kritikos, vergiškai perrašinėjąs pirmtakus, jis, be abejo, tik temdina teisybę: kalba paprastai, o

painioja ir daro anachronizmus, nuolatos nuobodžiai be nuovokos pasikartoja: karai ir mūšiai su priešais, o su kaimynais sąjungos, tokie įvykiai kaip vainikavimas, vestuvės, banketai, mirtis, nepaprasti gamtos reiškiniai ir kunigaikščio rankomis pastatytosios bažnyčios - daugiausia užima rašytoją; aukštesnių uždavinių, įpročių ir priimtų įstatymų nelengva iš jo susekti, nes paskleisti visokias žinias, padaryti jas pricinamomis, iš lotynų raštų gautas - tai buvo svarbiausias jo uždavinys. Gražus jo darbas tik tuomet kritikai turės svarbos, kai viskas bus suvesta prie šaltinių, iš kurių jis sėmė, jų autentiškumas bus nustatytas ir į akis parodytas galės patvirtinti ieškomą teisybę..."[45].

Šitoks Strijkovskio vertinimas ir praėjus šimtui su viršum metų nedaug tebus pakitęs. Vadinasi, jis ėmė daug k r i t i š k i a u žvelgti į Lietuvos praeitį, kuriai tirti jis surado naujų šaltinių, kuriuos ir įvertino savo 1840-41 m. rusų, lenkų ir vokiečių kalboje išspausdintoje studijoje "Apie lietuvių metraščius". Šalia savo triūso surasti gudų kalba rašytąsias pačios Lietuvos kronikas, apie kurias, kaip jau pats Danilavičius akivaizdžiai parodo, Strijkovskis buvo tiek pripainiojęs, ėmėsi jis a k t ų r i n k i m o darbo, nes istorikui reikia įrodymų, reikia pačių tekstų, todėl eitina "ad fontes".

Būdamas Maskvoje (1839) Danilavičius Užsienių reikalų ministerijos archyve Lietuvos Metrikoje aptiko pasiuntinių instrukcijas, liečiančias Lietuvos ir Maskvos santykius (1545-1580). Jas išleido Maskvos istorijos draugija. Bet daug didesnės reikšmės negu toji "Księga Posielska" turėjo jo aktai ir regestai Lietuvos istorijai (iki 1569 m.). Danilavičius teisingai samprotavo: norint rašyti Lietuvos istoriją, reikia pirmiausia Lietuvos istorijos šaltinius surinkti, ištirti ir sutvarkyti. Tas Danilavičiaus "Skarbiec dyplomatów", dviejuose tomuose E. Tiškevičiaus išleistas jau po jo mirties (1860-62), nežiūrint daugelio naujų šaltinių ir gausių aktų rinkinių, Lietuvos istorikui dar nėra nustojęs savo reikšmės. Danilavičius tame savo kruopščiai surinktame "aktų lobyne", kuris patiekia žinias nuo Herodoto laikų, suabejojo ne vienu dokumentu. Nors pasitaiko ir klaidų bei apsirikimų, tačiau pamatuotai suabejojo ne vienu dokumentu, daugelį jų kritiškai įvertino.

Šitaip eidamas į šaltinius, ieškodamas pačių kronikų ir aktų, kurių Danilavičiui daug pasisekė surinkti, jis su negailestingu mokslininko kritiškumu sugriovė ne vieną Lietuvos senovės legendą. Jam nebefigūravo nė Palemono giminė su Kūnu, Barku, Speru, Kerniumi, Gimbutu. Jis atmetė ir Vaidevutį. Bet šitoks kritiškas Danilavičius Lietuvos praeities idealizuotojams, iš Onacevičiaus persiėmusiems didele savo krašto ir tėvynės praeities meile, nelabai patiko. Pvz., S. Daukantas savo laiške T. Narbutui Danilavičium reiškė nepasitenkinimą ir peikė jį už tai, kam tas "paneigė Rimgaudo buvimą vien tik spėliojimais ir tik tam, kad nebūtų Lietuvos istorijos ir ji nepaaiškėtų"[46]. Bet Vilniaus istorikai turbūt visai neturėdami šitų tikslų siekė kritiškumo. Jų tarpe paminėtinas dar teisės, diplomatijos ir statistikos profesorius Vilniaus universitete Juozas Jaroševičius (1793-1860), kuris Lietuvos praeitin žvelgė objektyviai, nesistengdamas nuslėpti nė jos neigiamybių. Be kitų darbų, jo trijų tomų veikalas "Obraz Litwy pod względem jej oswiaty i cywilizacyi od czasów najdawniejszych do konca XVIII w." (1844-45) savo kritiškumu pralenkė daugumą to laiko istorikų darbų. Šitoji Lietuvos kultūros istorija, paremta daugeliu autentiškų šaltinių, anais laikais buvo susilaukusi didelio pasisekimo. Bet kai kuriuo atžvilgiu ji nėra nustojusi savo reikšmės ir šiandien. Šitaip, mylėdami praeitį ir jai rodydami daug susidomėjimo, Danilavičius ir Jaroševičius aukštai iškėlė tą kritiškumo vėliavą, kurią kiekvienas istorikas turi tvirtai nučiupęs laikyti.

Jiedviem artimas buvo savo nusistatymu link istorijos ir jos šaltinių mozūras Jokimas Lelevelis (1766-1861), kuris, tiesa, daug užsiėmė politika, karštai atstovaudamas demokra-

tiniams įsitikinimams (pvz., 1830-31 m. sukilimas), bet buvo produktyvus ir moksle, ypač Lenkijos istorijos srityje. Lelevelio domėjimasis istorija buvo atsitiktinis, bet jis auklėjo jaunuomenę, besidominčią praeitimi, keldamas istorijos metodo reikšmę ir kritiškumo reikalą. Tyrinėtojas negali pasitikėti svetima akimi, bet jo būtina pareiga pažinti šaltinius ir juose ieškoti tiesos[47]. Pasižymėjęs kaip aštrus kritikas, tiesa, pradžioje 1808 m. Lelevelis, dar kartodamas senas pažiūras, herulius, pvz., laikė baltų (aisčių) giminėmis. Skaitydamas Vilniaus universitete paskaitas, Lelevelis paliesdavo ir Lietuvos istoriją. Iš jo išleistų raštų ir paskaitų rinkinio (Polska. Dzieje i Rzeczy jej) V tomas yra skirtas Lietuvai (Dzieje Litwy i Rusi až do Unii z Polską w Lublinie 1569 zawartej, 1863). Pažymint Lelevelio objektyvumą, kritiškumą ir vispusiškumą, negalima pasakyti, kad jis nebūtų, ypač pirmiesiems lietuvių tautos istorijos amžiams, nepaminėjęs tokių dalykų, kurie dabar jau yra pasenę arba atmetami. Ir mūsų mokslo akimis galima padaryti kai kurių priekaištų. Tačiau Lelevelis, neapsiribodamas vien tik politine istorija, kurią konspektyviai ir sintetiškai dėsto, nemaža dėmesio skiria e k o n o m i n i a m s i r v i s u o m e n i n i a m s klausimams. Stipriai akcentuodamas pirmykštę "letonų" (baltų) lygybę, kurioje nebuvę dar išdiferencijuotos visuomenės (tą mintį vėliau skelbė savo raštuose Daukantas), Lelevelis panaudojo anuo metu jau žinomus Lietuvos istorijos šaltinius, nors jo darbas ir yra schematiškai sutraukta apžvalga. Savo moksliniu entuziazmu ir nusiteikimais jis turėjo stiprios įtakos kitiems anuo metu Lietuvos istorija užsiimantiems. Dr. J. Jakštas pavadino Lelevelį pirmuoju Lietuvos istoriku Vilniaus universitete[48], nors jis išgarsėjo kaip lenkų istorikas.

Jei Lelevelis tik probėkšmiais tepaliesdavo Lietuvos istoriją, tai J. Onacevičius jai skyrė visą savo dėmesį, nors pats mažai ką teparašė. Užtat jis ragino ir mokė kitus. Iš medžiagos rinkimo stadijos Onacevičius ir neišėjo, neparašęs tos Lietuvos istorijos, kurią jam rusų Švietimo vadovybė buvo pavedusi. Į Lietuvos praeitį ir jos šaltinius kiek kitaip žiūrėjo tas istorijos katedros vedėjas (1818-21 m.), vėliau statistikos ir diplomatikos dėstytojas.

Onacevičiaus vaidmuo Lietuvos istoriografijoje yra nemažas, bet jis labai p o e t i z a v o L i e t u v o s senovę, piešdamas savo paskaitose traškančias girias, lietuvių patriarchalinį gyvenimą, jų dievų pasaulį, vaidilų giesmes, didvyriškus žygius ir t.t.[49]. Onacevičius žavėjosi garbinga Lietuvos senove ir savo laiške Kraševskiui 1842 m., kritikuodamas jo Vilniaus istorijoje pažiūrą į Lietuvos didžiuosius kunigaikščius, rašo: "Myliu Gediminą, Kęstutį, Algirdą ir Vytautą, nes jie sudaro Lietuvos didybę ir garbę, mažas ydas didžiomis vertybėmis atlygino"[50]. Panašaus žavėjimosi mes rasime ir raštuose Onacevičiaus mokinio, vėliau jo bičiulio, Daukanto, kuris Onacevičių aukštai statė ir laikė dideliu mokslininku[51].

Jei Onacevičiaus skatinimai ir nurodymai veltui nenuėjo, nes iš jo mokinių ne vienas rašė iš istorijos srities, tai Lelevelio ir kitų Vilniaus istorikų kritiškumas atliepė taip pat ir į kai kuriuos lietuvių studentų darbus. Tiesa, dar buvo tipiškų Onacevičiaus mokinių, kaip Hlebovičius, kuris 1821 m. parašė Vytautą garbinančią monografiją. Kitas Onacevičiaus mokinys Kajetonas Nezabitauskis-Zabitis per viešuosius egzaminus skaitė savo rašinį iš lietuvių mitologijos ir ruošėsi išleisti trijų dalių Lietuvos ir Žemaičių istoriją[52]. Bet kiek jis buvo kritiškumu susirūpinęs, negalime nustatyti. Daug tiksliau galima kalbėti apie Simoną Stanevičių, kuris, kritiško Lelevelio mokinys, pats pasižymėjo blaiviu kritiškumu. Pvz., apie 1836 m. išrinkdamas lietuvių mitologiją iš Strijkovskio, Lasickio, Hartknocho ir žodynų, jis kritikuoja Narbuto sufabrikuotą mitologiją, jo sudarytas pasakas, sukurtą dievą Praamžiną. Stanevičius pastebi, pvz., kad tokio žodžio nesą nei šaltiniuose, nei gyvojoje lietuvių kalboje, o Narbutas, rasdamas graikų ir romėnų mitologijoje Fatum, jo ieškojęs ir lietuvių tikėjime;

aptikęs Širvydo žodyne przeznaczam - pražimiu ir žinodamas, kad iš veiksmažodžių išvestiniai daiktavardžiai baigiasi galūne -imas, Narbutas ir sudaręs žodį Praamžinas (vietoje pražinimas). Tokio lietuvių dievo nė viena kronika nežinanti. Stanevičius toliau primena, kad Narbuto cituojamas padavimas apie didvyrį Vitoldą panašus į "Tūkstantis ir vienos nakties istoriją". Stanevičius neginčijo, kad toks pasakojimas galėjęs būti žmonėse nugirstas, nes liaudis turinti vaizduotę ir mėgstanti atliekamu laiku sekti pasakas; jose tačiau nieko nesą iš krašto istorijos. Tai bjaurus mišinys iš įvairių istorijų nuotrupų ir visame pasaulyje išmėtytų pasakojimų, kurie, nuolat liaudies sukuriami, kurį laiką gyvuoja, vėliau nyksta, o jų vietoje nauji atsiranda ar iš tolimų kraštų atklysta[53]. Charakteringa, kad Stanevičius jau netiki ir Simono Grunau suteiktoms žinioms apie Romuvos šventyklą ir pagoniškų dievų trijulę. Vadinasi, jis jáu paneigia tai, ką daug vėliau įrodė savo studijose A. Mierzyńskis. O S. Stanevičiaus nusistatymą S. Grunau atžvilgiu patvirtino toks šaltinių specialistas kaip Max Perlbach'as[54]. Stanevičius paliečia ir labai rimtą klausimą, kuris tik žymiai vėliau tebuvo iškeltas lietuvių istoriografijoje: iš kur Grunau galėjo žinoti apie prieš jį 500 metų anksčiau buvusius dalykus, jei kiti šaltiniai apie tai nieko nesako? Tokį klausimą galėjo iškelti tik metodiškai gerai išlavintas žmogus. Stanevičius, rodos, pirmasis taip pat teisingai kelia klausimą, kad Lasickis savo žinomajame "De diis Samagitarum" daugiausia dievų surašęs, bet ir daugiausia pridaręs klaidų. Pavyzdžiais jis nurodo, kaip atsirado Lasickio dievų vardai. Lasickis paprastus lietuvių kalbos žodžius imąs dievų vardais, o, be to, dar labai iškraipąs, pvz., Datanus lietuviškai būtų duotoias, o ne dievo vardas, bet tik bendrinis daiktavardis. Tariamoji deivė Brekszta taip pat ne deivės vardas, o veiksmažodis brėkszta. Įdomu pastebėti, kad vėliau panašiai Lasickį kritikavo Mierzyńskis[55]. Gaila tik, kad šitoks kritiškas Stanevičiaus žodis netikrų ir falsifikuotų žinių klampynėje, lyg koks šviesos spindulėlis, negalėjo būti pastebėtas, nes šis Stanevičiaus darbas pasiliko rankraštyje. Ir jeigu apie tai galime dabar kalbėti, yra nuopelnas Dr. V. Maciūno, kuris Stanevičiaus rankraštį rado Lietuvių mokslo draugijos bibliotekoje.

Tokie Stanevičiaus samprotavimai, apie kuriuos sąmoningai detalių davėme, padaryti apie 1838 metus, - vadinasi, prieš šimtą su viršum metų, - rodo, kad Vilniaus universitete sudarytoji istorijos kryptis, nors ji garbino praeitį ir ją kėlė, tačiau buvo kritiška, ir kad ten studentai įgaudavo sveiką pažiūrą į praeitį ir jos šaltinius. Negalima pasakyti, kad tos istorijos atstovai būtų buvę jau pasiekę genetinės istorijos, tikrąja mokslo prasme, laipsnį. Net pats Lelevelis (O potrzebie gruntownej znajomości historji i na czym ta gruntowność zależy, "Tygodnik Wileński", 1817, III, 35-44 p.), kalbėdamas apie istorijos reikšmę žmonijai ir mokslui, skiria jai, be kitko, ir didaktinių tikslų, t.y. kelti tėvynės ir tautos meilės jausmą ir tuo stiprinti visuomenės ryšius.

Genetiniame istorijos laipsnyje pirmoje eilėje žiūrima, kaip istorijos objektu esanti apraiška yra išsivysčiusi; jos tikslas jau ne inventoriškai referuoti, ne mokyti ir moralizuoti, bet šaltiniuose ieškoti priežasčių ir sekti tolimesnį vystymąsi, tuo tarpu pragmatinė istorija, dažnai neįžiūrėdama tikro veikimo ar įvykių motyvų, ieškojo juose tik išminties gyvenimui[56]. Vilniaus istorikai jau buvo iš dalies palikę tą seną pragmatinės istorijos kryptį, kurioje istorija - gyvenimo mokytoja, turinti paprastai pavyzdžiais stebinti, mokyti, auklėti ir vaizduoti konkrečiais faktais, kaip galutinėje sąskaitoje laimi gėris ir teisingumas. Toji pragmatinė istorija, turinti vėlesnėms kartoms prieš akis pastatyti pirmtakų dideles kovas, pasiaukojimo dorybes, valios pavyzdžius, kaip įveikiamos didelės kliūtys ir t.t., jau Vilniaus profesorių darbuose mažai bepasireiškia.

Pirmoje eilėje Lelevelis, norėdamas pažinti savo tautos senąją praeitį, palikdamas sausa deklamacija tapusią Naruševičiaus mokinių istoriją, ėmė eiti į pirmuosius šaltinius, juos kritiškai vertinti. Tuo būdu jis stengėsi iš pirmųjų versmių prasiskverbti į visuomeninio ir politinio gyvenimo vystymosi paslaptis ir sudaryti atskirą savo pažiūrą - istoriosofiją į Lenkijos praeitį.

Bet, reikia pasakyti, tas gražus Lelevelio mokyklos ir Vilniaus universiteto istorijos vaisius, kurio produktas buvo jaučiamas ir Lietuvos istorijos srityje, neišlaikė toliau ilgam. Žiūrint į XIX a. antros pusės Lietuvos istorijos darbus, pirmoje eilėje lietuvių kalba, aiškiai įžiūrima, kad nuo to kritiškumo kelio buvo nuslysta, pasinešta vėl pragmatine kryptimi. Šitaip, po istorijos suklestėjimo per Vilniaus profesorius, visa generacija vėliau Lietuvoje (lietuvių rašytieji darbai) ne tik nebeturi ankstyvojo kritiškumo vaisių, bet jaučiamas žymus regresas. To priežastis paaiškinsime vėliau.

6 §. Šaltinių panaudojimo klausimas žymiuosiuose Lietuvos XIX a. istorijos veikaluose

XIX a. pradžioje susidarė ir šalia Vilniaus universiteto tam tikros sąlygos domėtis savo krašto praeitimi. Tokiu dideliu Lietuvos istorijos mėgėju buvo Dionizas Poška. Jis populiaresnis kaip "Mužiko" autorius, be abejo, labiau negu kaip istorikas. Bet Poška ne tik palaikė gyvus santykius su ano meto mokslo žmonėmis, bet ir pats, kad ir naiviai - mėgėjiškai, domėjosi Lietuvos istorija; ir, kaip jo metu buvo kitur, rašė jis Lietuvos istoriją eilėmis, norėdamas plačiau visuomenę sudominti. Akivaizdoje to fakto, kad nebuvo jo laikais pilno Lietuvos istorijos veikalo, radęs kun. Wagos mokykliniame 400 psl. lenkų istorijos vadovėlyje vos 3 psl. skirtus Lietuvos istorijai, Poška skundžiasi, kad nieko neatsiranda, kas galėtų Lietuvos istoriją parašyti.

> "Klebonai, prelatai, kanauninkai ir vienuoliai, turtingi dėl mūsų monarchų ir protėvių duosnumo, nors lietuvių-žemaičių žemėje gyvena ir jų skanią duoną valgo, visai nenori prakaituoti, plunksną graužti, senus autorius, kandžių apgraužtus, bibliotekose vartyti... O mes nelaimingi Lietuviai ir Žemaičiai, be gimtosios lietuvių kalbos, be nuodugnaus žodyno, be jokios gramatikos, be jokios tikros istorijos, esame panašūs į tą perkrikštą (žydą), kurs senas žydiškas knygas sudegino, o naujųjų krikščioniškų ne tik neišmoko skaityti, bet net ir vilties neturi jų kokiu nors būdu įsigyti"[57].

Šitokiais žodžiais, kurie turi dar savo prasmės ir dabar, dėstė Poška savo nespausdintoje prakalboje prie rašinio "Kaimiečio artojo mąstymai apie lietuvių-žemaičių tautą ir kalbą". Nesigilindami plačiau į Poškos samprotavimus, turime pastebėti, kad jis įspėja tą, kuris ketintų rašyti Lietuvos istoriją, nepasitikėti lietuviams nepalankiais autoriais, nes visi mūsų istorikai (Dlugošas, Strijkovskis, Kojelavičius ir kiti iki pat XVIII a.) buvę dvasininkai, kurie pagonis lietuvius vos telaikė žmonių vardo vertus. Šitoji Poškos pastaba ir dabar dar verta dėmesio.

D. Poškos pateikta programa buvo realizuota žinomame Teodoro Narbuto veikale. Apžvelgti plačiau Narbuto "Dzieje narodu litewskiego" ir nustatyti jo kritiškumą bei santykį su šaltiniais nėra specialus mūsų uždavinys. Tam reiktų platesnių studijų ir atskiros monografijos. Be to, mums čia labiau rūpi lietuviškoji istoriografija. Trumpai suglaudžiant, aišku, kad Narbutas, nematęs Vilniaus universiteto, pasiliko Lietuvos istorijos mėgėjas, ir jo mėgėjiškumas visur jaučiamas. Vadinasi, specialaus pasiruošimo Lietuvos istorijos studijoms negavęs, Narbutas, nors turėjo taip pat didelę krašto meilę ir norą išaukštinti Lie-

tuvos praeitį, tebuvo tik kruopštus diletantas ir, deja, ne tik nekritiškas tyrinėtojas, bet ir falsifikatorius. Gali būti laikoma tikru dalyku, kad, pvz., tariamosios Vokiečių ordino slaugytojo ("špitolninko") grafo Kyburgo kelionės Lietuvon (1397 m.) aprašymas, kelionės, kurios sufalsifikavimas neabejotinai jau nustatytas[58], yra Narbuto plunksnos padaras. Sąmoningas noras fabrikuoti istorijai šaltinius yra žinomas jau nuo seniau[59]. Narbutas bus Lietuvoje buvęs pirmasis. Nėra dar galutinai išaiškinta, ar vadinamoji Bychovco kronika nėra taip pat vikraus Narbuto falsifikavimo padaras, kronika, kurios paskelbimo reikalavo Danilavičius, visada skersomis žiūrėdamas į Narbuto darbą.

Ieškodamas savo krašto praeities didingumo, Narbutas bandė sau kartais susikurti ir šaltinių. O jo veikalo pirmieji trys tomai drąsiai gali būti užantspauduoti be skriaudos Lietuvos istorijos mokslui. Dėl jo naivaus nekritiškumo ir sąmoningo istorinių faktų ar dokumentų falsifikavimo ir kiti tomai su tam tikru atsargumu tegali būti imami į rankas.

Pirmoji Lietuvos istorija lietuviškai buvo parašyta, žinoma, Simano Daukanto, kuris 1816-21 metais buvo studijavęs Vilniaus un-te pas Onacevičių, Danilavičių, mažiau pas Lelevelį, klausydamas teisės ir istorijos paskaitų. Patiekdamas keturis veikalus iš Lietuvos istorijos srities, Daukantas tapo vėlesnėm generacijom tautiniu lietuvių istoriku. Jau amžininko Akelaičio jis buvo pavadintas Lietuvos žvaigžde ir jos Herodotu[60]. Paliktieji mūsų istoriko darbai įgalina tiksliau įvertinti jo triūsą. Pirmiausia reikia apskritai pastebėti, kad S. Daukanto istorijos veikalai nėra tiek daug paniekos verti, kiek jie jos yra užsitraukę. Lengvai numoti į jo visą darbą ir užantspauduoti jį įprastai minimu nekritiškumu ir per dideliu naivumu būtų netikslu. Iš instruktyvaus susirašinėjimo su Narbutu Daukantas, tiesa, išeina didesnis istorikas negu iš savo veikalų[61]. Tie Daukanto laiškai, taikyti ne plačiai visuomenei, parodo jo neblogą orientaciją ano laiko Lietuvos istorijos moksle. Iš tų laiškų mes matome, kad Daukantas žino, pažįsta arba turi visą eilę šaltinių ir medžiagos, necituojamos jo "Būde" ar "Istorijoje žemaitiškoje". Jis žino Mindaugo prekybos sutartį su rygiečiais, rūpinasi sau nusikopijuodinti Lietuvos kelių aprašymus ("Die litauischen Wegeberichte"), jis turi dokumento nuorašą iš Vytauto ginčo su kryžiuočiais Benedikto Makros laikais (1412-13 m.), kur pasakyta: "Prūsai yra taip pat mano tėviškė, ir aš jų reikalausiu iki Osos...". Jis turi nusikopijavęs 1528 m. Lietuvos bajorų kariuomenės sąrašus. Tai, galima sakyti, pirmasis, kad ir nepilnas, Lietuvos gyventojų surašymas. Daukantas jau 1843 m. Narbutą ilgame laiške informuoja apie "Lietuvos Metrikos" atskirus šaltinius ir smulkiau aprašo tą 1528 metų sąrašą. Vadinasi, Daukantas, kaip ir jo mokytojas Onacevičius, buvo pasinešęs į uolų šaltinių rankiojimą ir nurašinėjimus, kurių jam neteko panaudoti. Daukanto istorijos veikaluose nerasime pacituotų ir šaltinių leidinių, kuriuos jis, pasirodo, pažįsta, - pvz., Muchanovą, Rumiancevą, Dogelio dokum. rinkinius, Danilavičiaus ir Obolenskio Liet. Metriką (Pasiuntinių knygą), Dogelio Limites, Acta Borussica, Codex Pomeraniae, Codex diplomaticus Prussicus, Raczyńskio Codex diplomaticus Lithuaniae[62]. Daukanto knygų sąrašas taip pat parodo, kad jis savo bibliotekoje turėjo daugumą to meto Lietuvos ir Rytų Europos istorijos veikalų, svarbių iki tol pasirodžiusių šaltinių. Štai jis turi, - dar jo laikais nepasirodžius Scriptores rerum Prussicarum penkiems tomams, - senuosius Vygando, Posilgės, Ghillebert de Lannoy, Scriptores rerum Livonicarum (2 tomas) ir kt. šaltinių bei rinkinių leidinius[63]. Daukantas turi taip pat nuovoką apie archyvus; jis žino, kad Vatikane Lietuvai yra begalės medžiagos, pažįsta Rygos archyvą, orientuojasi apie privačius rinkinius ir t.t.

Šitą Daukanto trūkumą jau pastebėjo A. Janulaitis, aprašydamas 1912 m. "Lietuvių Tautoje"(244-284 p.) jo veiklą ir įvertindamas jį kaip istoriką (268-70 p.). Bet ne visi lietuvių

mokslo žmonės objektyviam A. Janulaičio vertinimui prieš Didįjį karą pritarė. Štai, pvz., net A. Jakštas (Dambrauskas), šiaip jau gana palankiai atsiliepdamas apie A. Janulaičio monografiją, savo recenzijoje ("Draugijoje" 1913 m., XX t., Nr. 77-78, 139 p.) rašo:

"Kad Daukanto pažiūrose į lenkų historikus buvo šiek tiek pardėjimo, tai labai galimas daiktas, bet savo žaru perdidelis to pardėjimo pabriežimas ir kėlimas į padanges tokių lenkų historikų kaip Lelevelis ir Davilovičius, kas-žin ar tik nebus nukrypimas nuo tiesos, tik kiton pusėn. Todel mums matos, jauniems musų historikams reikėtu laikytis tame dalyke velyk seno Daukanto skepticizmo, negu perdidelio p. Janulaičio optimizmo."

Daukanto uolūs ir gausūs patarimai ir nurodymai laiškuose rodo, kad jis turėjo s v e i k o n u s i m a n y m o i s t o r i j o j e. Jis karštai ragina Narbutą, radęs jo asmenyje ne "koroniarą" - lenkininką, "pirmų pirmiausiai surinkti dokumentus, kurie lig šios dienos tebėra išmėtyti ir nežinomi". Tat Daukantas, bent teoretiškai, žinojo ir suprato Lietuvos istorijos mokslinį kelią, todėl kyla rimtas klausimas, - kodėl jis savo veikaluose atsiliko nuo Lelevelio, Danilavičiaus, Jaroševičiaus, net savo tautiečio amžininko Valančiaus?

Svarbiausioji priežastis, dėl kurios Daukanto veikaluose nematyti kritiško žvilgsnio į praeitį, yra ta, kad jis savo darbus rašė p l a t e s n e i lietuvių visuomenei. Mūsų istorikas savo "Darbus senųjų lietuvių ir Žemaičių" (rašytus ne 1822, bet apie 1830 m.), kaip jis pats sakosi, skyrė "ne dėl mokytų vyrų ir galvočių", bet "dėl tų motinų, kurios geba savo vaikams darbus jų bočių prabočių pasakoti". Ir savo "Istorijoje Žemaitiškoje" (I, 102) Daukantas pasisako: neaiškias ir painias problemas palieka jis "mokytiems vyrams išnagrinėti", o rašo vis apie aiškius dalykus l i a u d ž i a i. Daukanto pirmasis veikalas, "Darbai", parašytas jam neseniai išėjus iš Vilniaus universiteto; tai pradedančio istoriko rašinys, sukompiliuotas iš Strijkovskio, Kojelavičiaus, Kotzebues ir N. Karamzino, yra lyg pirmoji jo istorijos redakcija[64]. Suprasdamas istorijos auklėjamąją reikšmę, Daukantas "Darbuose" duoda daug tėvynės meilės pavyzdžių. Kaip lenkuose, žlugus Žečpospolitai, vaizduoti savo didžią praeitį pasidarė moralinės paguodos šaltinis dabarties priespaudoje, taip Daukantui rūpėjo lietuviuose per praeitį sužadinti tautinės ambicijos idėjas, daryti iš jos auklėjamąją priemonę, kaip XIX a. pradžioje buvo su savo istorija padarę lenkai. Šitaip jau nuo savo pirmojo veikalo ("Darbų") pradėjęs vaizduoti šviesią Lietuvos praeitį, gimtosios žemės praeities garbę ir grožį, Daukantas laikė ją paguodos šaltiniu dabarčiai. Dažnai žmogus yra linkęs d a b a r t i e s b ė d o s e i r v a r g u o s e p a s i g u o s t i ir pasistiprinti gražiais ir turtingais praeities atsiminimais. Jau XVI a., kai lietuviai, kaip žinome, realiame politikos gyvenime savo santykiuose su lenkais buvo daug nustoję, atsirado II-oji Lietuvos metraščio redakcija. Ji garbino ir kėlė lietuvių senovę, Vytauto laikų didybę, lietuvių pranašumą prieš lenkus ir t.t. Visas tas garbingas žvelgimas į praeitį maždaug parodė, ką faktiškasis gyvenimas lietuviams jau buvo atėmęs. Ar nėra šiokio tokio panašumo ir mūsų artimiausioje praeityje, kai suirus Lietuvos politiniams santykiams su lenkais, neretai kurie patys veiklieji lenkų politikos ir kultūros gyvenimo žmonės, mūsų paguodai ir susiraminimui, buvo iki šiol laikomi lietuviais, minima jų lietuviška kilmė etc.

Daukantas norėjo taip pat p a r o d y t i t ą g a r b i n g ą t a u t o s s e n o v ę jos suvargusiems palikuonims. Nors ir neblogai orientavosi Lietuvos istorijos klausimuose, galima sakyti, buvo eruditas, jis grįžo į pragmatinę istoriją, norėdamas tautiečius pamokyti. Jei Valančiui pasisekė savo "Vyskupystę" parašyti populiariai, bet kartu paremti ją ir mokslui naudinga medžiaga iš Varnių ir Vilniaus kapitulų, parapijų archyvų[65], tai Daukantas prisitaikė prie platesnės visuomenės ne tik savo terminologija, bet ir turiniu tiek, kad išėjo nebe

mokslo veikalas, bet darbas, atsilikęs nuo to laiko istorijos metodo. Jame yra daug mažiau panaudota medžiagos, negu Daukantas buvo susirinkęs. Jame yra parodyta mažiau istoriško sugebėjimo, negu rodo Daukanto korespondencija, kurioje jis duoda naudingų nurodymų bei raginimų pačiam Narbutui[66]. Savo istorijoje gi Daukantas nori tautiečius pamokyti. Bet kai tik istorija tampa didaktika, k r i t i š k u m a s žlunga. Ir Daukanto 1830-50 metais rašytiems veikalams, jau ano meto istoriografijos mastu, galima nemažai prikišti, jei į juos žiūrėsi vien istoriko akimis. Juk tuo pačiu laiku (1827-39) pasirodžiusi Jono Voigto "Geschichte Preussens" daro visai kitokį įspūdį istorinės kritikos ir pačių faktų išdėstymo atžvilgiu. Jei Voigto istorijos tikslas yra pažinti istorinę tiesą, surasti praeities įvykių sąsajas, genezę, nustatyti faktų priežastis, tai Daukanto istorijos tikslas, kaip matėme, yra praktiškas; jis nori kitiems tautiečiams įkvėpti savo tautos meilę. Jis nori per praeitį kelti lietuvių tautinę sąmonę. Jei Voigto istorija ieško daugiau genetinio prado, tai Daukanto veikalai yra pragmatiškai r e f e r u o j a m o pobūdžio, kokių neberašė Vilniaus minėtieji istorikai. Mūsų istorikas pasakoja apie valdovus, kunigaikščius, iškelia jų gerąsias puses, charakterizuoja juos dažnai panašiais ir iki nuobodumo besikartojančiais posakiais, tais pačiais formulavimais. Jis iškelia kunigaikščių gerus darbus, šventai žiūrėdamas, ką gera pasakys kuri kronika, o ką bloga ar negera rasdamas - atmeta. Tokiu būdu praeityje ir jos šaltiniuose Daukantas ieškojo ne gryno mokslo tiesos, o tautinės lietuvių sąmonės, pačių lietuvių.

Buvo dar ir kitų priežasčių, kurios neleido Daukantui pasireikšti Lelevelio mokyklos ištikimu mokiniu. Daukantui nebuvo tekę arčiau pažinti Vilniaus universitete nei kritiško Danilavičiaus, nei erudito Jaroševičiaus, nes jis jau baigė mokslus, kai šiedu pradėjo dėstyti. Arčiau buvo Daukantas sutapęs su Onacevičiumi, bet iš jo labai daug pasimokyti negalėjo, nes šis, kaip sakyta, labai romantiškai gerbdamas ir mylėdamas praeitį, nebesugebėjo būti labai kritiškas. Iš Daukanto laiškų, rašytų Narbutui, matyti, kad pirmasis labai mėgo Onacevičių. Todėl tarp jųdviejų būta ne tik didelės bičiulystės, bet ir nemažo panašumo. 1845 m. gegužės mėn. 15 d. rašo Daukantas vyskupui nominatui Gintilai, kad jis po Onacevičiaus mirties mokslo žmonių tarpe nebeturi sau draugo ("Draugija", 1919, 253 p.).

Kritiškai vertinant Daukanto istorijos darbą ir jo nusistatymą link jos šaltinių, reikia priminti, kad jis norėjo būti praktiškas ir daugiadarbis gyvenimo rašytojas, kuris duoda lotynų kalbos vadovėlį, elementorių, dainas, pasakas, moko, kaip auginti tabaką, apynius, nurodo, kaip laikyti bites, kaip girias kirsti, kaip nuo gaisro apsisaugoti, kaip veisti sodus... Daukanto istorijos darbui trukdė, be to, nuolatiniai jo sveikatos negalavimai, kurie suardė jo nervus, didelė laiko stoka (ypač Petrapilyje), o dar labiau vis neturėjimas pakankamai lėšų. Dar viena svarbi kliūtis, kuri Daukantui pastojo kelią į tikrus mokslininkus, tai buvo i k i f a n a t i š k u m o e i n ą s a n t i l e n k i š k a s n u s i s t a t y m a s. Pakankamai tai yra užakcentavę prof. A. Janulaitis ir prof. J. Ambrazevičius[67]. Daukantas yra pirmasis iš lietuvių, kuris aiškiai nepasitiki lenkais, ypač "Koronos" lenkais, įžiūri jų veiksmuose intrigas, klastas, apgaules. Jų istorikai esą labai tendencingi, "ne viską skelbia, išrenka tik sau naudingus šaltinius, Lietuvos istorijos dokumentus slepia ir visokiais būdais rūpinasi, kad Lietuvos istorijos nebūtų", rašo Daukantas Narbutui[68] ir nurodo, kad "koroniarai" už jokius pinigus nebegrąžins pačiuptų Lietuvos istorijos šaltinių. Net korektūros klaidas Lietuvą liečiančiose knygose Daukantas priskiria lenkams, pvz., paties Narbuto istorijoje turėjo būti pažymėta, kad lietuvių vardas pirmą kartą yra minimas 1009 m. "Korektoriai (lenkai), - rašo Daukantas, - padėjo 1090 metus, vadinasi, amžiumi vėliau". Korespondencija su Narbutu duoda dar visą eilę faktų, kurie rodo, kaip aiškiai Daukantas jau buvo nukrypęs prieš lenkus. Piktinosi jis lenkų i s t o r i k ų k r i t i š k u m u Lietuvos istorijos atžvilgiu. Apie tą žinomą istoriką

Danilavičių, kuris stebina savo istorine kritika ir erudicija, bet nepanorėjo lietuvius pavadinti "grosse Nation", Daukantas savo laiške Narbutui sako: "Reikėjo pirma garsiajam profesoriui išmokti tos kalbos bent asmenavimo ir linksniavimo, tai tikrai kitaip būtų galvojęs ir išsprendęs apie tą tautą[69]. Patarimas tinkąs ir šių dienų lenkų istorikams, iš kurių jei vienas kitas ir žino, kas Lietuvos istorijos srityje yra daroma, tai tik daugiausia iš antraščių. Tokiu būdu perėjęs lenkų istorikų aiškion o p o z i c i j o n , nė už jokius pinigus jiems nesutikdamas savo rankraščių perleisti, tas Daukantas negalėjo ramiai žiūrėti, kaip jie, pradėdami domėtis Lietuvos istorija, ją suko "Koronos" naudai, tiesiog maltretavo. Gal dabar ir naivus atrodo toks Daukanto nusistatymas lenkų istorikų bei tyrinėtojų (net Danilavičiaus, Jaroševičiaus) atžvilgiu, bet kas pažįsta lenkų istoriografiją - jį supras, ir iš dalies tas ano istoriko nusistatymas, - žinoma, su išimtimis, - rado pateisinimo ir vėliau. Bet šiaip ar taip, toji iki pat smulkmenų radikali Daukanto antilenkiška tendencija, kuri n a u d i n g a i r r e i k a l i n g a buvo tautinio atgimimo laikotarpyje, atsiskiriant nuo bendro palikimo su lenkais - Daukanto veikalams yra sudariusi dar vieną minusą, kurį jau pastebėjo A. Janulaitis monografijoje apie S. Daukantą (1912).

Iš tos opozicijos jis ir buvo pasukęs jau nebe istoriška linkme. Jam rūpėjo savo veikaluose sukurti didingą Lietuvos praeitį; bet neturėdamas pakankamai šaltinių (kronikos esančios paprastai lenkų rašytos), jis kūrė ją vaizdais, priimdamas tik kas gera. Daukanto darbas parodo, kaip buvo jo veikalams kenksmingas toks iš anksto nusistatymas lenkų istorikų atžvilgiu ir nekritiškas atmetimas to, ką jie buvo šaltiniais pasiremdami davę.

Būtų atskira mokslinė studija atidžiai ir tiksliai išstudijuoti Daukanto istorijos veikalus ir nustatyti ne tik jo metodą, bet ir šaltinius bei versmes ir kaip jis į juos žiūrėjo ir kaip su jais elgėsi. Bet metę žvilgsnį, pvz., į "Būdą", - kuris yra ne gryna mokslinė studija, bet daugiau didaktinis tautiškai-patriotinio auklėjimo ir doros vadovėlis dabarčiai, negu pagal istorijos versmes atgaminimas praeities, - matome, kad jis turi originalių minčių. Štai, pvz., skyriuje apie lietuvių tikybą Daukantas pareiškia, kad lietuviai neturėję stabų, įžiūri jis lietuvių kulte reikšmingą evoliuciją, duoda savotišką aiškinimą apie vieną Dievą - tik jo daug vardų. Jis smarkiai kritikuoja Strijkovskį, kuris lietuviams nori tiek dievų įbrukti, kiek pačių žodžių nėra jų kalboje. Daukantas originaliai aiškina medžių kultą ir t.t.[70].

Bet jei lyginsime Daukanto "Būdą" su beveik tais pat metais pasirodžiusiu tos pat rūšies veikalu Jaroševičiaus "Obraz Litwy" (Būdas - 1845, Obraz - 1844), tai matysime, kad tas lyginimas išeina Daukanto nenaudai; jis tuo įdomesnis, kad Daukantas savo "Būde" Jaroševičiumi nesinaudojo, bet jis šituo lenkišku veikalu, kaip rašo Narbutui, vargu būtų ir naudojęsis. Jei Jaroševičius savo darbą rašė iš kronikų, aktų, privilegijų, laiškų, statutų, tai Daukanto "Būdas" dvelkia XIX a. lietuvių sodžiaus kultūra, dažnai iš patarlių ir priežodžių išvedant senuosius lietuvių kultūros santykius. Jei Jaroševičius aprašo lietuvių kultūros istoriją atskirais trimis tarpsniais, Daukantas neskiria atskirų kultūros perijodų tarp atskirų amžių. Jam nebėra jokios e v o l i u c i j o s[71]. Nors tie lyginimai išeina Jaroševičiaus naudai, Daukantas apie savo bendralaikį istoriką 1845 m. rašė: "Menkas jo veikalas apie herulius - be erudicijos ir išvadų, nedaug geresnis ir atsiųstasis (Obraz Litwy), nes p. Jaroševičius tos nuomonės, kad Lietuvoje buvusi tokia pat baudžiava, kokia yra šiandien, bet tai yra didžiausia klaida... Lenkai mums atnešė valdžios oligarchiją ir valstiečių luomo baudžiavą. Kas tų dalykų nežino, neturėtų ir pasakoti tuščių 15 ar 16 amžiaus kronistų pasakų..."[72].

Daukantas, nors iš keturių jo darbų istorijos srityje tik "Būdas" jo laiku tebuvo išleistas, rašė savo veikalus lietuvių visuomenei pabusti ir susiprasti, kada dar nebuvo ryškios minties

skirtis nuo lenkų. Jo paliktas tradicijas vystė jo palikuoniai tautinio atgimimo laikotarpyje. Daukantas tapo jiems tautiniu istoriku. Jau "Aušroje", "Varpe" net keturis kartus įvairiomis progomis buvo įdėtos Daukanto biografijos ir jo darbų aprašymai. Ypač aušrininkų ideologija buvo artima Daukantui, o kai kurie jų, lankydami jo kapą, kaip matyti iš "Varpo", dar labiau ryžosi tapti lietuviais.

Daukanto tradicijomis ir, galima sakyti, jo metodu rašė dar 1904-1909 m. Jonas Šliupas savo trijų tomų veikalą "Lietuvių tauta senovėje ir šiandien", kurio tretysis tomas įvardintas "Gadynė šlėktos viešpatavimo Lietuvoje (1569-1795) ir Lietuviškasis Statutas Zigmanto I-jo" (554 puslapiai). Ir Šliupui, panašiai kaip Daukantui, istorija "suteikia drąsą į gyvenimą, padilgina tautos pajėgas, įkvepia pasitikėjimą į ateitį, sudrutina idealus savistovumo ir nepriegulmybės nuo svetimtaučių persvaro ir valdžios" (I, 3 p.). Nuo Daukantiško Lietuvos istorijos rašymo ir jos supratimo neatsipalaidavo nė daugelis kitų XIX a. galo ir XX a. pradžios istorijos mėgėjų. Įdomu, kad net toks prof. kan. A. Alekna, 1930 m. pavasarį darydamas savo testamentui pataisas, ligos pasėkoje sąmonei aptemus, savo pavardės vietoje pasirašė "kan. Daukantas". Bet Alekna jau buvo Daukantas "naujo leidimo", nes jis, kad ir gana sausas, bet buvo blaivus praeities tyrinėtojas ir jos faktus stengdavosi p a t i k r i n t i š a l t i n i u o s e . Bet tą pirmąjį Lietuvos istoriką jis labai gerbė ir mylėjo[73].

Negalima nors labai trumpai nesustoti prie Motiejaus Valančiaus veikalo "Žemajtiu Wiskupiste". Ir Valančius, kaip ir Daukantas, buvo daugiadarbis. Dvasininkas, vėliau vyskupas-administratorius, blaivybės platintojas, daugybės didaktinių bei religinių knygelių autorius, yra drauge ir istorikas. Ir Valančius, kaip ir Daukantas, buvo Vilniaus universiteto mokinys, bet jis nebuvo paliestas tos Onacevičiaus įtakos, kuri nežadino mokslingumo. Valančiui artimesnis buvo mokytojas Lelevelis. Savo veikalo prakalboje autorius rašo: "parkratiau daug kningų, paržleberiojau nemaž jau supeliejusiu ir sukądiejusiu laksztu; pakolej sugrąmbiau dajktus to kningo patalpintus". Iš tiesų Valančius panaudojo nemaža spausdintų šaltinių. Jam yra pažįstamos, be kitko, metinės jėzuitų apyskaitos (Annuae Litterae Soc. Jesu), Herbersteino Rerum Moscoviticarum Commentarii, Lasickio Žemaičių dievų aprašymas, Žemaičių sinodų protokolai ir t.t. Bet iš ordino kronikų teminimas tik vienas Vygandas. Skyriuose "Križoku isimetims" ir "Križokaj wert Žemaijtius i kataliku tikieimą" pasigendame Dusburgo kronikos. Nežinoma Valančiui ir daug žinių apie žemaičius duodanti Posilgės - Lindenblatto kronika, kurioje jis būtų radęs įdomių pastabų apie žemaičių "sumiszima" tuoj po krikšto (1418) ir t.t.

Gausiai tačiau Valančius naudojo a r c h y v i n ę m e d ž i a g ą, "peržleberiodamas" (t.y. ne be vargo perskaitydamas) daug raštų Žemaičių vyskupijos archyvo, panaudodamas Vilniaus katedros archyvą, kalvinų archyvus, mokyklų raštus (Kražių, Kėdainių, Kalvarijos), vienuolynuose (domininkonų, bernardinų) randamą medžiagą. Valančius buvo taip pat p i r m a s i s Lietuvoje, kuris savo veikalui panaudojo eilės p a r a p i j ų a r c h y v u s . Šitoks ėjimas į p i r m u o s i u s š a l t i n i u s , reikalingus parašyti vyskupystės istorijai, parodė jo sveiką nusimanymą, kaip turi būti rašomas istorijos veikalas.

Dr. J. Matusas, kalbėdamas apie Valančių kaip istoriką, yra įrodęs, kad jis žinomu Babinowskio aktų kopijų kodeksu, kuriame iki 1619 m., be kitko, nurašyti Žemaičių vyskupystės bažnyčių fundacijų nuorašai, nesinaudojo[74]. Todėl daugelio bažnyčių steigimo datos, kurių fundacijų aktų Valančius nematė, greičiausiai paimtos iš parapijų istorijos, yra klaidingos. Pats Valančius prakalboje pastebi, kad "bažniczių rąnkas rasztaj daugiel wietosi pragajsza, Warniu murines bažniczes rasztaj atweju atwejejs sudegie". Todėl jam prisiėjo tų dalykų kitur ieškoti.

Valančius, kaip istorikas, savo veikalo rašymo būdu, panaudotos nespausdintos ir spausdintos medžiagos gausumu, savo objektyvumu ir tolerantingumu kitatikiams ir kitomis mokslininkui reikalingomis savybėmis toli užpakalyje palieka Daukantą, kurio "Istorije Žemajtiszka" rankraštyje jis yra irgi naudojęs. Tiesa, ir Valančius, taip pat kaip Daukantas, siekė savo veikalų populiarumo. Todėl mokslinis aparatas, kaip išnašos ir citatos, labai kukliai tepanaudotos. Pačiame knygų tekste svetimų ištraukų visai nėra. Valančius rašo ištisai gryna žemaičių tarme vengdamas barbarizmų. Vos poroje išnašų teaptinkame lotyniškus ir lenkiškus tekstus. Vadinasi, "Žemaičių Vyskupystė" buvo skirta ne uždaram ir labai negausiam grynojo mokslo žmonių pasauliui, bet platesniam pasauliečių ir kunigų būriui. Prenumeratos keliu veikalą buvo užsisakę 120 asmenų, kurių visas šimtas dvasiškių.

Skirdamas savo darbą skaitančiai visuomenei, Valančius nesistengė per daug taikytis prie jos niveau. Bet su pastangomis rašyti populiariai sujungė jis ir moksliškumą, paremdamas savo knygas iki tol dar nepanaudotais ir neprieinamais šaltiniais. Tiesa, Valančius buvo įstatytas į būtinas aplinkybes. Jei Daukantas savo istoriją galėjo kompiliuoti iš kitų knygų ir pasitenkinti bendrais faktais, imti medžiagą iš vokiškai (Kotzebue, Voigt), rusiškai (Karamzin) ir lenkiškai rašytų monografijų, - tiesa, šiek tiek panaudodamas ir kronikas (Eilėtoji Livonijos kronika, Dusburgas, Olyvos analai, Vygandas, Lucas David, Strijkovskis, Miechovita, Lasickis), - tai Valančius neturėjo jokio pavyzdžio. Dar niekas nebuvo iki tol išsamiau rašęs apie Žemaičių vyskupystę. O kun. B. Smigielskio rankraščiuose palikusioji ir iš dalies "Draugijoje" spausdinta medžiaga apie Žemaičių vyskupystę yra vėliau atsiradęs darbas. Vadinasi, Valančiui pirmajam reikėjo tyrinėti ir drauge suglaustai rašyti. Tat daugelis dalykų, - o Valančiaus darbas apima 400 su viršum metų laiką, - kas jo vyskupystę liečia, yra gana sumariškai ir inventoriškai paliesti. Be to, Valančiaus veikalo, kaip ir Daukanto knygų, kalboje yra žemaitiško naivumo, kaimiškos bei liaudiškos kalbos stiliaus, sveikos ir "gaspadoriškos" logikos.

Dr. J. Matusas yra pakankamai gausiai prirankiojęs pavyzdžių[75], kurie parodo, kad Valančius buvo atviras ir tiesiakalbis ir savo luomo asmenų atžvilgiu, neaplenkdamas net pačių vyskupų. Jau A. Janulaitis savo studijoje apie S. Daukantą yra iškėlęs, kad Valančius galėjo savo "Žemaičių Vyskupystėje" be baimės "taip rašyti apie vyskupus ir kunigus, kaip dabar retas iš jų tarpo beišdrįstų parašyti". Tačiau "Žemaičių Vyskupystę" skaitant gaunasi įspūdis, kad autorius pasikelia į teisėjo rolę ir beveik kiekvieną kliudomą asmenį giria arba peikia pagal savo samprotavimus, įsitikinimus ir etinius nusistatymus. Grynasis istorijos tyrinėtojo uždavinys ne teisinti ir ne kaltinti, o parodyti įvykių psichofizinį priežastingumą, nustatyti genetinį ryšį, Valančiaus nebuvo visumoje atsiektas. Bet jo to meto istorijoje dar, galima sakyti, nebuvo, nes Leopoldo von Rankės principai viską vertinti istoriškai ano (aprašomojo) laiko matu buvo paskelbti tik XIX a. antroje pusėje. Tiesa, Valančius davė nesenstančios medžiagos apie Žemaičių vyskupystės parapijas, mokyklas. Vadinasi, Žemaičių kultūros istorijai čia yra prirankiota daug medžiagos, kurios šaltinių originalų daug jau dingę.

Pirmasis M. Valančiaus "Žemaičių Vyskupystės" kritikas ir buvo tas šviesus ir išsilavinęs kunigas (prelatas) B. Smigielskis (+1876), kuris bevikaraudamas įvairiose Žemaičių vyskupystės parapijose yra palikęs įdomius "Kunigo vikaro užrašus", kuriuos iš lenkiško rankraščio ("X. Wikary przy wielu z kolei kościołach diecezii żmudzkiej") išvertė K. Šeškevitis[76]. Pateikdamas gausios medžiagos Žemaičių kultūros istorijai, švietimo istorijai, toponomastikai, geografijai ir etnografijai, persikeldamas vikarauti iš vienos parapijos į kitą, kun. Smigielskis tuose savo užrašuose duoda ir istorijos žinių. Jis aštriai kritikuoja nesubrendusį

spaudai raštelį kun. L. Jucevičiaus (nespėjusio krašto pažinti) "Wspomnienia Żmudzi" ("Draugija", 1909 m., IX, 351 p.), pateikia kitų istoriškų įdomybių, užgriebdamas ir Valančiaus "Žemaičių Vyskupystę" (t. p., X, 20 p.), atitaisydamas jo paduodamas biografines žinias, datas (t.p., 22 p.). Besidomėdamas Žemaičių vyskupystės istorija, vyskupų gyvenimu ir jų biografijomis, Smigielskis uoliai studijavo Kapitulos archyvą ir tyrinėjo Žemaičių vyskupų biografijas, kurias ir patiekė (iki XVIII a. galo) krūvoje plačiame rankraštyje (1862)[77]. Be kitko, apgailestaudamas, kad Daukanto istorija dar neišspausdinta, nes jos autorius su didele meile žiūrįs į savo tėvų žemę, parodęs nepaliaujamą darbštumą ir stengimąsi beieškant savo veikalui medžiagos, kun. Smigielskis dėsto chronologine tvarka vyskupų biografijas, daug kur panaudodamas ir Valančiaus "Žemaičių Vyskupystę", apie kurią jis taip, be kitko, išsitaria[78]:

> "Autoriaus tautiečiai maloniai ir dėkingai žiūri į tą kruopštų darbą, bet svetimiesiems jis yra iki šiol užklijuotas. Todėl jie ir skelbia, kad (tas veikalas) išlenda iš savo rėmų[79]. O kai kurie net laiškais savo susirūpinimą reiškė. Tačiau nematome iki šiol, kad tos kalbos išsipildytų"[80].

Bet tada jau buvo atsiradęs "Žemaičių Vyskupystės" vertėjas į lenkų kalbą, būtent, M. Hryszkiewicz'ius (+1864), kurio rankraštis beveik keliasdešimt metų (1898) laukė sau leidėjo.

Tose savo "Nuotrupuose" cituodamas "Žemaičių Vyskupystę", Smigielskis šen ten ją koreguoja, plačiai surinkdamas medžiagą iš įvairių šaltinių ir sugretindamas ją su Valančiaus veikalo paduodamom žiniom[81].

Be šito uolaus Smigielskio darbo, kuriame yra nemažai ir archyvinės medžiagos (vyskupų vizitacijų protokolai), į senatvę jis parašė "Atsiminimus apie senobinę Žemaičių Vyskupystę" (nuo 1421 iki 1850 metų)[82], kur, be kitko, pamatuotai kritikuoja "Encyklopedja Powszechna" paduodamas žinias apie Žemaičių vyskupus. Tęsdamas savo atsiminimus, prel. Smigielskis davė "Pastabas apie padidintąją Žemaičių vyskupystę, pradedančią nuo 1850 metų naująją gadynę"[83]. Aprašydamas keliolika metų Valančiaus vyskupavimo laikų (iki 1864 m.), Smigielskis, be kitko, neslepia nepasitenkinimą dėl vyskupo autokratiško valdymo, plačiai išdėsto dvasiškių pastoralinio ir mokslinio pasiruošimo trūkumus, kunigų prieaugliaus klausimą ir t. t., žodžiu, liečia dalykus, kurie bent iš dalies parodo rašiusiojo nusistatymą link ganytojo. Tačiau mums čia tai nerūpi.

Užtat istorikas daug susidomėjimo turi skirti kitam nemažam Smigielskio darbui. Jis parašė kruopščią ir gana plačią Valančiaus "Žemaičių Vyskupystės" kritiką, kuri 1911–12 metais buvo išspausdinta "Draugijoje"[84]. Šitoji rimta kritika, rašyta 1849 metais (t. y. kai Valančius dar nebuvo vyskupas), nėra sulaukusi iš Valančiumi besidominčių istorikų užsitarnauto dėmesio. Deja, "Draugijoje" spausdintasis rankraštis buvo nepilnas, nes trūko I "Žemaičių Vyskupystės" dalies 129 puslapių apžvalgos, kuri buvo dingusi. Sistemingai pereidamas puslapį po puslapio, kritikas randa daug netikslumų, kuriems atitaisyti jis cituoja nemažą mokslo aparatą, panaudodamas ne tik spausdintus šaltinius, bet ir kapitulos aktus, parapijose aptiktus dokumentus. Šitaip Smigielskis savo kritiką rašė daugelį faktų pats patikrindamas šaltiniuose, o ne vien tik savo samprotavimais ir gautu įspūdžiu remdamasis. Atsidėjęs nagrinėdamas ir kedendamas, kritikas surado daug netikslumų, apsirikimų ir klaidų. Juk Valančius, kaip neprofesionalas istorikas, šaltinių analize ir kritišku jų vertės nagrinėjimu neužsiėmė.[85] B. Smigielskis suabejoja tokiais asmenų vertinimais kaip "panorė wienok turtingesnes wiskupistes", "užsigiejde jo wietą įgiti" ir t. t., kurie išplaukė iš autoriaus etinio nusistatymo, o ne iš pateiktos medžiagos įrodymų.

Todėl kritikas ir samprotauja: "Niekuomi autorius neparemia savo apkaltinimų dėl šiltesnių vietų jieškojimo, taigi į jo išvadžiojimus galima žiūrėti vien kaipo į laisvą apysaką"[86].

Daug kur Smigielskis t e i s i n g a i pataiso chronologiją, papildo sutrauktas Valančiaus veikalo žinias. Užbaigdamas I dalies kritiką, jis pastebi, kad diecezijos parapijų lentelės (gale knygos), imtos iš vysk. Juozapo Giedraičio paliepimu sudarytų sąrašų, esančios netikslios: reikėję tad pasinaudoti diecezijos archyve esančiais parapijų ir vienuolynų aprašymais vizitacijų progom. II dalį perkratydamas Smigielskis pasirodė ir toliau toksai pat k i b l u s k r i t i k a s , kuris tačiau savo pastabas ir priekaištus m o t y v u o j a , patiekia versmių įrodymų. Užbaigdamas savo kritiką, Smigielskis apgailestauja,

> "kad daug net ir svarbių paduotų smulkmenų neparemta jokiais autoritetais, kad nenurodytos versmės, iš kurių tos žinios pasemtos. "Iwairi rasztaj" prie bažnyčių tesirandantieji apskritai priminta, be nurodymo, prie kokių bažnyčių ir kokie tie raštai"[87].

Įdomiomis ir dabar skaitytinomis pastabomis apie "Žemaičių Vyskupystės" kalbą ir stilių baigia savo aštriąją "Kritiką" Smigielskis, kritiką, kuri ne tik įdomi tuo, kad ji rašyta už metų po Valančiaus veikalo pasirodymo. Ir šiandienis "Žemaičių Vykupystės" skaitytojas turėtų įsiskaityti į tą rūpestingai parašytą kritiką, kuri šių laikų mokslinei kritikai gali būti r i m t u p a v y z d ž i u .

Jei Smigielskis Valančiaus darbe rado daug taisytina, tai parodo tik, kaip nelengva yra išvengti klaidų ir netikslumų, rašant daugybe šaltinių, ypač gausiom archivalijom, paremtą p i r m ą kurios nors srities darbą. Jau seniai Valančiaus "žemaitiškai" rašytas veikalas buvo atkreipęs ir lenkų istorikų dėmesį. Todėl šitoji lietuvio istoriška knyga buvo bene vienintelė iki šiol, kuri susilaukė lenkiško vertimo, kurio įvade apie Valančiaus "Žemaičių Vyskupystę" pozityviai atsiliepia prof. St. Smolka. Todėl Dr. J. Matusui ir Dr. J. Jakštui reikia pritarti, kad "Žemaičių Vyskupystė" yra brangus palikimas Lietuvos istorijai ir jos mokslininkams. Joje

> "nėra kokių autoriaus idejų, nėra sintetiškų išvadų, kokių nors subjektyvinių samprotavimų. Tai yra perdėm analitiško pobūdžio veikalas. Jis aiškiai liudija apie autoriaus realistišką, empirišką, į jokias abstrakcijas nesileidžiantį protą. Jo realiu, konkrečiu galvojimu paaiškinamas ir vengimas by kokių pasakų, padavimų"..[88]

Valančiaus istorijos veikalo rašymo metodas, panaudojimas p i r m a e i l i ų š a l t i n i ų , rūpestis paduoti vertingą ir patikimą medžiagą (nors joje ir pasitaiko nemaža klaidų), ilgai nesulaukė pasekėjų, nes XIX a. antrosios pusės lietuviškoji istoriografija nuėjo patriotiniu Daukanto keliu, tenkinosi kompiliacijomis ir svetimųjų rašytų veikalų parafrazomis.

Sudarytojo papildymai:

Daukantas S. Raštai. 2 tomai (red. K. Korsakas ir kt.) [*Lituanistinė Biblioteka*, 17]. V., 1976.
Daukantas S. Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių. V., 1993.
Aleksandravičius E. XIX amžiaus profiliai. V., 1993.
Merkys V. Simonas Daukantas. V., 1991.

7 §. Lietuvos istorijos ir jos šaltinių mokslo (istoriografijos) uždaviniai

Pereinant prie mūsų istorijos ir jos istoriografijos uždavinių, reikia dar dirstelti į XIX a. galo romantinę istorijos kryptį mūsų periodikoje.

Nustatyti tautinio atgimimo laikotarpio mūsų istorijos kryptį ir pažiūras link praeities šaltinių, kai istorijos darbas susideda iš daugybės smulkių laikraštinių darbelių ir vienos kitos populiarios knygutės, nėra lengvas dalykas. Čia iš viso negalima susekti vienos bendros mokslinės minties. Savo istoriko lietuviai iki pat XX a. pradžios nebesusilaukė. Ir "naujo leidimo" Daukanto iš viso dar neatsirado. Tiesa, nuo XIX a. antrosios pusės ėmė atsirasti lenkų, vokiečių ir rusų istorikų, kurie užkliudydavo ir Lietuvos kunigaikštystės istoriją arba tiesiog rašydavo s p e c i a l i a s m o n o g r a f i j a s iš buv. Lietuvos valstybės srities. Tokie vardai kaip Kirkoras, Antanavičius, Barbaševas, Lohmeyeris, Arbusowas, E.Seraphimas, M.Teoppenas, St.Smolka, Stadnickis, A.Prochaskas, A.Lewickis ir didelė eilė kitų Lietuvos istorikui yra gerai pažįstami. Bet jų nė nesistengsime išskaičiuoti, lygiai kaip ir jų mokslinių tyrinėjimų apžvelgti. Vien tai, kas apie Vytautą istorinėje literatūroje rašyta, susidaro gana didelis skaičius svarbesnės literatūros, kurią esame jubiliejiniais metais apžvelgę ("Athenaeum", I t., 1930 m., Nr.2, 190-212), o Vytauto darbų ir jo perijodo bibliografijos, liečiančios jo epochos klausimus (t.p. II t., 1931 m., Nr.1, 89-138), susidaro apie tūkstantis bibliografinių pozicijų, kurias reikia dabar jau žymiai papildyti.

Mums rūpi tačiau lietuviškosios ir lietuvių kurtos istoriografijos kelias, į kurį įstatė ją "Aušros" grupės žmonės.

Reikšmingi visam aušrininkų nusistatymui praeities atžvilgiu yra programiniai J. Basanavičiaus žodžiai, kuriuos jis parašė pirmajame "Aušros" įžanginiame straipsnyje (6 p.):

> "Kaip kiekwienas Žmogus atsimindamas wisą sawo gywenimo bėgi, atsižiurėdamas atgalios mato ir numano, kas jis yra buwęs ir kuomi tapęs, supranta, kokiu savo inpatibiu delei jis tapęs toks, o ne kitoks; taip ir wisa musu gimine (tauta) turetu atminti ir pažinti praėjusi laiką, kuri ira giwenus ant szios Lietuwos žemes, ir wisus laimingus ir nelaimingus atsitikimus, kurie sziokiu ar tokiu budu padare musu giminę tokią, kokią szendie regime ir pawede ję tiems wargams, kuriuose mes giwename. . . Musu tad ipatingiausias ir didžiausias rupestis bus - duoti pažinti musu broliams Lietuwoj nusidawimu senowes gadines ir weikalu musu garbingu sentewiu, kuriu darbus ir tewiszkes meilę užmirszę nežinome mes patis, kuriu tewu esame sunus bei nepoczei (anukai, waiku waikai). Jei kožnas geras ir patogus sunus guodoja sawo tewus ir tewu tewus, tai ir mes, Lietuwei, szios gadines turime pawizdi geru sunu senowes Lietuwos; todelei pirmiu pirmiausei turime pažinti juju senowiszką givenimą, būdą, budą, dabą ir tikibę, juju darbus ir rupesczius; nes ju giwenimą pažinę, pažinsime geriaus juos, o juos pažinę ir patis pasižinsime".

Šitie programiniai žodžiai "Aušroje" buvo su kaupu vykdomi. Jau "Varpas" 1893 m., minėdamas "Aušros" pasirodymo dešimtmetį, labai apgailestaudamas (1893 m., 81 psl.), be kitko, kad Daukanto istorija, prakilnios ir moksliškos bei lingvistiškos vertės darbas, pasilikęs rankraštyje, rašo, jog pradedant lietuvių "krutėjimą" per maža buvo sujudinti ir pakelti tėvyniškus lietuvių jausmus, "reikėjo dar parodyti, kad Lietuva, nors šiandien nusmelkta, nustelbta dvasiškai, po įtekme svetimtaučio jungo", turi savyję jėgų. "Tos dvasiškos Lietuvos spėkos pasireiškė, ypač praeityje". Visa serija etnografiškai-istorinių straipsnių "Aušroje" turi tikslą parodyti didelę lietuvių kultūrą praeityje, žymią jų kilmę. Dauguma jų parašyti J.Basanavičiaus. Straipsnyje "Lietuvos Dunojus ar lotyniškas Danubius" parodyta,

kad lietuviai, prieš ateidami į dabartinę Lietuvą, gyvenę apie Dunojų ir vadinęsi graikų ir romėnų raštuose trakais. Čia jau formuojasi tokia Basanavičiaus teorija apie trakiškai-frygišką lietuvių kilmę iš Trakijos, kuri vėliau tapo jo gyvenimo svajonė ir jo mokslo tikslas. Jai, tikram mūsų tautinio romantizmo padarui, padėjo Basanavičius geriausias savo mokslines jėgas; jis tvirtai tikėjo, kad jam pasiseks visus lietuvius ja įtikinti, ir mirė savo darbo neužbaigęs. Toji teorija, kildinanti lietuvius iš garbingos trakų-frygų tautos, turėjo parodyti, kad, tūkstančius metų išlikusi gyva sunkiausiose gyvenimo sąlygose, dabar lietuvių tauta nebegali išnykti...

Kitame "Aušros" straipsnyje "Iš priežasties atradimo rašyto akmens" norėta parodyti, kad lietuviai jau gilioje senovėje turėjo savo rašmenis, o straipsnyje "Kulti trypti" autorius norėjo parodyti, kad patys lenkai iš trakų yra išmokę žemę dirbti. Kituose straipsniuose "Apie Künigaikščių vardus", "Apie senovės lietuvių pilis", "Debesų išsklaidymas", "Lietuviai kitą gadynę ir šiandien" vėl duota apie garsią praeitį faktų. Stengdamiesi paminėti naujus svetimųjų (à la Schleicherio) raštus apie Lietuvą, aušrininkai pavyzdžiais norėjo įrodyti, kad "Lietuwei lenktu galvas prieš patogią, szulnią, dailią, neiszpasakytinai seną lietuviszką savo garbingu sentėwių kalbą" ("Aušra", 1885, 43 psl.). Kitur vėl įrodinėjama, kad Kasciuška buvo lietuvninkas ("Aušra", 1883, 137 psl.), neužmiršti ir praeities rašytojai, - istorikai, literatai, - Donelaitis, Poška, Strazdelis, Daukantas ir kiti; net korespondencijos ir laikraščių santraukos istorijos prisisunkusios, vis besistengiant kalbėti apie garbingą senų senovę, didžiųjų kunigaikščių laikus. Šitaip mėgina dažnas aušrininkas rašyti apie tą praeitį, daryti savo išvadų. N.Akelaitis, pvz., įrodinėja, kad apie Kauną jau pasakojąs Herodotas ("Aušra", 1885, 209 psl.), Šliupas ir Basanavičius, sekdami Daukantu, irgi siekia išaiškinti lietuvių senąją ir garbingąją istoriją. Toji istorija tarnavo palyginimui; šviesi Lietuvos praeitis buvo gretinama prie skurdžios dabarties. Šitaip žvelgiant ir nusikreipiant veidu į praeitį, visai panašiai kaip lenkų ir ypač čekų tautoje vystėsi lietuvių atgimimas. Akivaizdoje dabarties sunykimo visi buvo skatinami dar labiau garbinti praeitį, kuri jau buvo išnykusi. Po šitokia parole patriotiškai, bet kartu ir gana populiariai, mėgėjiškai yra parašytas ir Šliupo tas trijų tomų veikalas. Toks iki pat XX amžiaus pradžios ir iki šių dienų besitraukiąs romantizmas su ta pačia pragmatiškai-didaktine tendencija, kuri labai toli nuo genetinės istorijos laipsnio, yra dar ir dabar pastebimas Lietuvos istorijoje. Ir Maironis, pvz., kuris apie savo Zanavyko pseudonimu 1890 m. Tilžėje išėjusią Lietuvos istoriją sakė, kad ji vietomis buvusi p e r d a u g n a i v i, perspausdindamas atskirais tomais kitus savo raštus, iš naujo peržiūrėjo ir gerokai pataisė tą savo darbą. 1926 metais jis išėjo 4-uoju leidimu (Maironio Raštai, IV t.). Bet ir toji perdirbtoji "Lietuvos Praeitis" yra dar stipriai aušrininkiškai-romantiška. Skyrius "Pirmieji apie lietuvius spėliojimai" dar atrodo perdėm Daukantiškas. Kaip žiūri į senąjį lietuvių tikėjimą Maironis, parodo, pvz., toks sakinys: "Paskutinė šventovė prieš apsikrikštijant buvo Betygaloje ant Dubysos kranto; čia miręs ir paskutinysis krivių krivaitis Gintautas" (17 p.). Kokiais autentiškais arba bent kiek įmanomais šaltiniais būtų galima pateisinti tokius kunigaikščių vardus kaip Šventaragis, Žvelgaitis, Mingaila, Utenis, Rimgaudas? Maironio nusistatymą link Lietuvos praeities parodo ir tas faktas, kad Vytauto laikams skirta 40 psl., kai tiek pat puslapių užteko laikams nuo Liublino unijos iki 1914 metų. Tai buvo ta pati nuo Narbuto laikų einanti tendencija laužyti savo plunksną ant Žygimanto Augusto grabo. Visą Lietuvos istorijos svorį sudarė kunigaikščių gadynė, Vytauto laikai, kuriems Maironis paskyrė savo garsiąją dramatinę trilogiją.

Ano meto sąlygose tokis savo praeities kėlimas buvo suprantamas ir p a t e i s i n a m a s. Tautinis atgimimas atėjo per praeities garbinimą, per istoriją. Įdomu pastebėti:

nors lietuviai "Aušros" gadynėje jau aiškiai skyrėsi nuo lenkų, tačiau lenkų veikalai, kuriuose buvo garbinama lietuvių praeitis, su dideliu uolumu buvo skaitomi. Nekalbant plačiau paminėtina didelė Kraševskio reikšmė. Ką Narbutas buvo plačiai išdėstęs savo mokslo veikale, supoetino ir išpopuliarino Juozas Ignas Kraševskis. Savo trilogijoje "Anafielas", ypač "Vitolo raudoje" ir "Vytauto žygiuose", su didele meile vaizdavo lietuvių praeitį. Todėl jo raštai pasidarė ilgam laikui mūsų atgimstančios inteligentijos tvirtu sąmonės turtu. Kam iš jų nedarė įspūdžio ištisa "Vitolo rauda", kur ilgoje poemoje, remiantis Narbuto duomenimis, apdainuota meilės deivė Milda ir jos švelni meilė sūnui Vitolui? "Aušros" pirmajame numeryje, kuriame ypač gausu medžiagos apie praeitį, tąją "Vitolo raudą" recenzuodamas, Jurgis Mikšas sako: "kas grikonams Odisėja ir Ilijada, rimijonams Eneida, židams senasis testamentas, krikščionims naujasis testamentas, tai mums, kaipo Lietuwiams, szita giesmė Witolo rauda" (I, 18 psl.).

Ne kokius mokslo veikalus išstudijavę, bet prisiskaitę Kraševskio mitologijos ir garsios praeities duomenimis nuspalvintų raštų, kurie nukreipti net prieš lenkus, lietuvių inteligentai ėmė savarankiškiau galvoti. Štai vėl matyti, kaip toji praeitis, nors ji didaktiškai-pragmatiniu būdu dėstoma, turėjo didžiulės reikšmės atgimimui. Dar reikėtų tiksliau tą praeities vaidmenį įvertinti. Pasirodė, ne kritiška ir autentiškais faktais nublankinta ir versmėmis paremta mokslinė istorija, kurios tada, tiesa, niekas ir nerašė, o toji konkretizuota ir romantiška bei mitologinė praeitis su savo "dievaičiais", su legendomis ir mitais turėjo daug reikšmės atgimstančiai lietuvių visuomenei. Ji buvo ilgam giliai įsiskverbusi į tos kartos smegenis. Kuris iš aušrininkų nesidomėjo ta praeitimi, lietuvių mitologija? Basanavičius jos neišleido iš akių per visą gyvenimą ir ja žavėdamasis buvo ėmęs teigti, kad krikščionybė, sunaikindama tą brangų lietuvių dvasios turtą[89], pakirtusi ir jų galybės jėgas, o Jonas Šliupas 1932 m. išleido plačią lietuvių "mythologiją", ir turinio atžvilgiu parašytą anoje XIX a. dvasioje. Apie kokį nors kritišką šaltinių vertinimą ir jų panaudojimą negali būti kalbos.

Nuo "Aušros" ideologijos daugeliu atžvilgių, kaip žinome, nutolo "Varpas", iškeldamas jau pozityvesnius ir praktiškesnius šūkius, tačiau ir jo skiltyse aušrininkiška praeities garbinimo kryptis aiškiai apčiuopiama. Nors "Varpo" programiniame žodyje visai nieko nebepasakyta apie istoriją, tačiau jos gana gausu iš pat pirmųjų numerių. Štai per dešimtį numerių eina Jono Vincaičio, t.y. Staugaičio, iš Stadnickio ir Wolffo sulietuvintas darbas apie Algirdą ir Kęstutį. J.Bitaitis duoda ištisą eilę straipsnių iš Lietuvos archeologijos net su daugybe iliustracijų, parafrazuodamas Daugirdo ir kitų tyrinėjimus. Dažnai polemikoje su lenkais griebiamasi istorijos. Štai strp. apie "sulenkėjusius lietuvius" tiems, kurie įžeidžia lietuvių tautos garbę teigdami, jog "mūsų kalba 'mužikiška' ", atsakyta: "Ta kalba kalbėjo mūsų didis Gediminas, Algirdas, Kęstutis, Biruta ir didis Vytautas, galingiausias viešpats savo laiku". Kitame strp. ("Už ką mes lenkams turime būti dėkingi arba nedėkingi") padarytas pagrindinis atsiskaitymas su lenkais dėl krikšto, kuriuo jau prieš 1385 m. daug buvę rūpintasi Lietuvoje; o dėl unijos, pasiremiant Bobrzyńskiu, įrodinėjama, kad unija Lenkiją, o ne Lietuvą išgelbėjo nuo pražūties. Su nemažu kalbiniu ir istoriniu aparatu autorius įrodinėja, kad lenkai istorijoje nedavė nieko lietuviams nei kultūriško, nei dvasiško, todėl ne lietuviai privalo būti dėkingi, bet lenkai. Kur tik "Varpe" polemika, kur rašoma "pro domo sua" - vis griebiamasi istorijos. Ta p o l e m i š k a Lietuvos istorijos tendencija, akivaizdoje lenkų istoriografijos, nėra išnykusi iki pat šiol. Aniems laikams ji buvo tikslinga ir suprantama. Mokslo tokiuose straipsniuose nė nereikia žiūrėti. Pvz., dar 1894 m. "Varpe" per kelis numerius įrodinėjama rusiškųjų plotų lietuviškumas tokia abejotina filologija: Vitebskas nuo vyti, Pinskas nuo pinti, Drutskas nuo drūtas, Smolenskas nuo smala etc. Neatsirado noro ir

turbūt nebuvo galimybės žvilgterti į pačius Lietuvos istorijos šaltinius, semtis sau tautinei sąmonei kelti priemonių iš pačių versmių. Buvo tenkinamasi kompiliacijomis ir populiariomis knygutėmis, kurios buvo irgi didelis tautinis laimėjimas anuo t a m s i u o j u s p a u d o s d r a u d i m o m e t u.

Apie pačias kronikas bei metraščius nerandame to meto periodikoje nė vieno straipsnelio. Jei lenkų lietuviams palankūs istorijos ir literatūr.-istoriški veikalai periodikoje būdavo verčiami ar palankiai recenzuojami, tai su dideliu nepasitikėjimu būdavo sutinkami kritiški lenkų išvedžiojimai apie senąją praeitį. Štai, pvz., Mierzyńskio darbų išvedžiojimai, kurie negailestingai ir drąsiai griovė tą apie senąjį lietuvių kultą susidariusį vėlyvą romantizmą, - lietuviai neturėję šventyklų, nepažinę antropomorfiško pavidalo stabų, neturėję tos garsios trejybės nei pažinę dvasininkų hierarchijos su galinguoju krivių-krivaičiu, – lietuvių šviesuomenės buvo labai skeptiškai sutikti. Būgos susirašinėjimas su Tumu-Vaižgantu iš 1903 m. parodo, kad Jaunius ruošėsi rašyti aštrią stambiausio Mierzyńskio veikalo "Romovės" kritiką, kurioje "Mierzyńskis ant lietuvių prikalbėjo nebūtų daiktų. . . Jo darbas nieko vertas rašalas (=rašinys)", sako Būga kitame laiške. Prikišdamas Mierzyńskiui nemoksliškumą ir tendencingumą, piktinosi ypač Būga, kad Mierzyńskis su Brückneriu teigią, būk lietuviai neturėję šventyklų. "Mierzyńskį ir Brücknerį, - rašo Būga, - už tokį melavimą ir spiaudymą faktams į akis priderėtų pavadinti tuo vardu, kuriuo jie pravardžiuoja visai nekaltą vienišį (=vienuolį) Simaną Grunau, - ir toliau Būga rašo, - Grunau nieko nepramanė. . .[90] Gana aštriai prieš Mierzyńskio "Zródła" buvo pasisakęs dar 1894 m. "Varpe" V.Pietaris, pažymėdamas, kad lenkai neteisingai be paliovos skriaudžia lietuvius ir lietuvystę. Ar tai nėra toji pat linija, kurią jau taip aiškiai buvo užėmęs savo laiku Daukantas? Ir jaunas kun. A.Alekna, 1896 m. atsiliepdamas apie II-ąją Mierzyńskio "Zródła" dalį "Tėvynės Sarge", nesutinka, kad lietuviai nebūtų turėję rašto ar nebūtų buvę krivių. O recenzuodamas ten pat Latkovskio monografiją apie Mindaugą, jam plačiai primena senąją lietuvių galybę ir kultūrą su jų savu raštu.

Tačiau tie kritiški lenkų teigimai, kuriuos ano meto lietuviai taip kvestijonavo, nekalbant apie kai kuriuos trūkumus, turėjo būti didele dalimi vėliau kritiškesnių tyrinėtojų lietuvių istorijoje priimti.

Nebėra reikalo sustoti, kad panašios tendencijos link mūsų praeities aptinkamos "Apžvalgoje" ir "Tėvynės Sarge". Ypač paskutiniajame laikraštyje žymu istoriškų straipsnių. Bet jau ir šituose trumpuose išvedžiojimuose mums yra šiek tiek paaiškėjusi Lietuvos istorijos raida XIX a. antrojoje pusėje. Turėjome praleisti kitą visą periodiką ir net nepaminėti Amerikos lietuvių spaudoje taip pat panašių romantiškų tendencijų, kur XIX a. gale apstu straipsnių iš Lietuvos istorijos.

Koks yra ir koks turėtų būti Lietuvos istorijos ir jos šaltinių mokslo kelias dabar, galima atsakyti tik keliomis mintimis.

Kalbėti apie dabartį juo sunkiau, nes Lietuvos istorijos mokslas, jei taip galima pasakyti, mažai standartizuotas. Nematyti stambių veikalų, tik daugiau atsitiktinės studijos. Suimti tat krūvon ir charakterizuoti mūsų istorijos darbą, kada atsitiktinis kokios nors monografijos pasirodymas per metus yra didelis įvykis mūsų istorikų gyvenime, kada betiriant tai šį, tai tą palaidai, nesistemingai, atsitiktinai, neturima dar bendros ar nusistatytos pažiūros į praeitį, yra neįmanoma. Net bevartant ir stipriau pasireiškusių istorikų veikalus nematyti kokios ypatingos koncepcijos. Yra tai dažniausiai nesamos lietuviškai ar visai nespausdintos medžiagos surankiojimas, dažnai su plačiau nepagrįstu savo požiūriu ar svetimus autorius beskaitant kilusiais samprotavimais. Gyvename, galima sakyti, epigonišką

Lietuvos istorijos laikotarpį, kur dar neatsiranda vienos pranašesnės ir autoritetingesnės galvos, sugebančios nubrėžti artimiausio dešimtmečio Lietuvos istorijos kelią, nustatyti jai planą, numatyti nespausdintų šaltinių leidimo eilę. Kol to nėra, negali būti vieningumo tyrinėjimuose, ir toliau bus einama ta pačia vaga, kur vienas užklius už vieno klausimėlio, kitas atsitiktinai už kito, ir juo domėsis. Nėra taip pat dar jokios mūsų istorijos filosofijos. Mūsų naujosios istoriografijos, rodos, pats svarbiausias uždavinys buvo, atsikračius nuo mėgėjiško prieškarinio diletantiškumo ir naivių romantikų galvojimų, - atpalaiduoti Lietuvos istoriją nuo svetimųjų įtakų, kurias yra jos praeities sąskaiton pareiškę kaimynų tyrinėtojai. Dažnai mūsų pokarinių darbų įvaduose yra tokie posakiai: rašė iš Lietuvos istorijos veikalų rusai, rašė - lenkai, rašė - vokiečiai ir vis turėjo savo tendencijų, o mes norime paimti savo požiūriu. Nėra tai kažkokia originali mintis, nors ją vis akcentuojame. Jau Dionizas Poška ir kiti XIX a. romantikai (Onacevičius) piktinosi svetimųjų iškraipymais. Poška sako: lenkai įrodinėję, kad Lietuva yra gyvenama sarmatiškų tautų pabėgėlių, taigi priklausanti Lenkijai; net toks Naruševičius daugelyje vietų lietuviams, žemaičiams, prūsams teikiąs barbarų, laukinių, niekšų, plėšikų ir maištininkų vardus. Apie rusų ir vokiečių rašytojus nėsą ko ir bekalbėti. Poška tat tikisi, kad būsimasis Lietuvos istorijos pasaulietis atsisakysiąs nuo anų epitetų lietuvių tautai[91].

Tokis istorikas yra atsiradęs tik nepriklausomoje Lietuvoje beveik tik už šimto metų. Jis (t.y lietuvių istorikų kolektyvas) stengiasi visur pabrėžti lietuvių savitumą, suredukuoti svetimųjų įtakų dominuojančią reikšmę, ištirti pačių lietuvių sukurtą ne žemą dvasinę ir materialinę kultūrą ir apskritai pačius lietuvius Lietuvos istorijoje. Šitokia tema rašydamas 1932 m. Dr. Adolfas Šapoka rimčiausiu mūsų besikuriančio istorijos mokslo uždaviniu laikė rasti ir parodyti dabarties lietuviams lietuvius Lietuvos istorijoje[92]. Tai esąs skubus ir neatidėliotinas reikalas, nes jau ir dabar daug kas mūsų istorijoj neberandąs nieko, nes romantiškasis idealizmas nublukęs ir nebėsą ko griebtis.

Šitos rūšies darbas iki šiol daugeliu atvejų buvo negatyvaus pobūdžio. Pirmiau reikėjo paneigti kitų (svetimųjų) aiškias tendencijas, sugriauti jų pažiūras. Ir mūsų naujoji istoriografija, - žinoma, jau žymiai moksliškesnėje plotmėje, - turėjo eiti iki šiol ta senąja polemiška linkme. Polemiškas charakteris nėra išnykęs iki pat šių dienų. Be abejo, susekti lietuvių individualumą ir jį pakankamai aiškiai nustatyti mūsų istorijoje yra rimtas uždavinys, tačiau iš ikišiolinio darbo nematyti, ko siekiama Lietuvos istorijoje, nes niekas nėra aptaręs, kokia turėtų būti Lietuvos istorijos programa, nei nusakęs, kokia yra mūsų istorijos prasmė.

Jeigu dabar mūsų uždavinys yra praeityje ieškoti lietuvių tautos, kiek ji, kaip atskiras vienetas, pasireiškia, tai iš kitos pusės, esama tam tikro pavojaus, kad gali būti nueita ir į kraštutinumus. Mes, pvz., su šypsniu veide skaitome diletantiškus samprotavimus to didelio leidinio "Akty Vilenskoi archeografičeskoj komissij", kur ypač įžangose ir ypatingu aktų parinkimu leidėjai rusai nuolat stengiasi pabrėžti Lietuvos rusiškumą. Tokius išvedžiojimus vadiname aiškia rusiška tendencija ir juos atmetame. Tačiau ir mums, besistengiant eiti tos antitezės keliu, dedant pastangas apčiuopti savitą lietuvių gyvenimą, atsiranda pavojaus jį perdėti arba įžiūrėti jį ten, kur jo nėra buvę. Mažų tautų istorijoje, ilgai gyvenusių po svetimu jungu ir dabartyje pavojų apsuptų, vis nuolat reikia žvalgytis ir dabar į savo praeitį, ypač jei ji garbinga, - kelti savo sąmonę praeities vaizdais. Ta kryptimi ėjo paprastai ir mūsų Nepriklausomos Lietuvos spauda, kariuomenė, šauliai. Bet šalia patriotinio momento turi būti nepamirštamas ir istorinės tiesos reikalavimas. Jau Tadas Čackis pastebi, kad istorikas turįs viename altoriuje smilkyti ir tiesos dievybei ir protėvių vėlėms[93], bet tuos smilkalus

reikia tinkamai suderinti, kad jie būtų ilgos ir patvarios vertės ir kad, aiškiai besmilkinant vėlėms, nebūtų paaukotas tikrovės turinys.

Įdomu čia mums gali būti čekų tautos ir jos istorijos pavyzdys, nes čekų tautinio atgimimo ir jos naujausios istorijos kelias buvo panašus. Žymusis jų istorikas Juozas Pekažis, 1937 metais miręs, yra laikęs reikšmingą paskaitą "Čekų istorijos prasmė", kuri čia naudota vokiškame vertime ("Der Sinn der tschechischen Geschichte", 1937). Apžvelgdamas visą čekų istorijos vystymąsi nuo Palackio - jų istorijos tėvo - per Gollio mokyklą iki šių dienų, Pekažis instruktyviai išaiškina tiems, kurie čekiškumą buvo kėlę į padanges, kad čekų istorijos charakteris ir jos vystymasis yra stipriame V a k a r ų E u r o p o s d v a s i o s ir jos įtakos poveikyje. Tas atgimimo istorikas Palackis, vokiečių Ludeno mokinys, pas kurį buvo studijavęs ir Johannes Voigtas, buvo davęs čekų istorijai tokią prasmę, kad čekai, kaip kultūringiausi slavai, berods, kultūringesni už pačius germanus, savo demokratijoje buvę laisvės, taikos ir gėrio atstovai, tuo tarpu germanai atstovavę jėgai, priespaudai, feodaliniam pasauliui. Čekų istoriją ir sudarė tų dviejų jėgų kova, ir Baltojo kalno mūšis (1618) Palackiui reiškęs pirmykštės čekų kultūros žlugimą. Prieš tokią čekų istoriografiją Pekažis ypač užakcentuoja, kad šitoks čekų ir jų pirmykštės kultūros aukštinimas dabartinės čekų istorikų generacijos yra jau kitoks. Jis ypač teigia, kad daug tos čekų kultūros pradų yra atėję iš užsienio. Pekažis pasako, kad čekų tautos istoriją sudarė ne vien tik kova su germanizmu, kaip norėjo manyti Palackis, bet taip pat įsigyvenimas į pažangesnių germanų ir romanų laimėjimus, pasidavimas jų įtakai, pasisavinimas jų kultūros produktų. Tai esąs svarbiausias veiksnys, reikšmingiausias čekų istorijos faktas; ir gana didelė reikšmė yra priskiriama vokiškajam veiksniui. Čia negalime plačiau tų įdomių Pekažio minčių pacituoti, tačiau iš jų aišku, kad negalima imti tautos praeities ir jos istorijos i z o l i u o t i , ypač kai Europa turėjo sudaryti v i e n ą k u l t ū r i n ę b e n d r u o m e n ę . Ieškoti tautos savitumų dar negali reikšti paneigti svetimas įtakas, kurias, žinoma, svetimieji nori matyti dominuojančias ir jas pertempti. Užtenka, pvz., tik peržvelgti Antanavičiaus monografijos koncepciją, kur net Gedimino valstybė išeina labai rusiška. Su tokiomis tendencijomis lietuvis istorikas nesutiks, bet jis turi stygą ir nepertempti.

Skaitant Pekažio paskaitą dar labiau pasitvirtina mintis, kad Lietuvos istorija yra imama labai izoliuoti nuo visuotinosios, kad nepaisoma sąsajos su pasauline istorija. Paprastai Lietuvos istorija išeina lyg kokia sala visuotinės istorijos jūroje. Bet, taip siaurai jos objektą suprantant, galima susiaurėti ir, visur norint matyti tik lietuvius, galima neišlaikyti reikiamos pusiausvyros. Yra pavojaus tiesiog savo tyrinėjimuose lyg kokiuose giliuose šuliniuose užtrokšti. Ne tik į Vakarų Europos tautų, bet ir į kaimynų istorijos versmes nemėgstama dirstelti. O juk daugybė nuostabių saitų jungia net pagoniškąją Lietuvos istoriją su krikščioniškąja Europa. Kryžiaus karus, kurių vaidmuo toks didelis mūsų istorijoje, ordiną, kuris tiek daug svėrė didž. kun-ščių užsienio politikoje, ir jo struktūrą galima gerai suprasti tik pažįstant vidurinių amžių kryžiaus žygių ideologiją ir apskritai jų dvasią. Net XIII amžiui, kurio Mindaugo laikams monografijų netrūksta, priėjus prie tų laikų ne izoliuotai, bet platesniu visuotinės istorijos akiračiu, galima daug nauja surasti. Neužtenka vien Eiliuotosios Livonijos kronikos (ja bazuodamasis rašė savo disertaciją prof. Dr. J.Totoraitis), Henriko ir Ipatjevo (Volynijos) metraščių, bet reikia žvelgti ir į aplinkinių tautų, net Vakarų Europos versmes. Ir, šitokiu keliu einant, Stakausko monografijoje "Lietuva ir Vakarų Europa XIII a." yra duota daug naujų aspektų. Tik artimai susieti su Vakarų arba Europos istorija bus labiau pažinti Didžiosios Lietuvos kunigaikštystės laikai. Jeigu mūsų istorijos vadovėliai yra izoliuoti, be jokio susiejimo su visuotinąja istorija, tai to

neturi būti tyrinėjimuose. Daug tokių saitų su visuotinąja istorija ypač reikia XVI-XVIII amžiuose, kur daug šaltinių ne tik nepaskelbtų, bet nežinomų. Apie tuos laikus maža ir rašyta, bet paprastai laikytasi tik mūsų horizonto, be platesnės perspektyvos. Dažnai mes ir savo atgimimą, Lietuvos atstatymą, vasario 16 d. akto genezę aiškinamės, pasitenkindami tik tuo, ką galvojo, ką jautė ar kokias aspiracijas turėjo mūsų tautiečiai, visai neįstatydami tų faktų į tarptautinės politikos ar istorijos rėmus ir imdami juos labai siaurai ir izoliuotai.

Tokis Lietuvos istorijos sinchronizavimas mums išaiškintų dar eilę klausimų, ypač kunigaikščių gadynėje, ir iškeltų naujų problemų. "Tik jungiant Lietuvos praeitį su Vakarais ir Rytais mūsų istorija darosi įdomi ir ryškėja jos gili prasmė. Mūsų istorijos mokslo yra uždavinys ištirti ir iškelti tą tarptautinės reikšmės vaidmenį, kurį suvaidino lietuvių tauta, užėmusi savo praeitimi poziciją tarp dviejų šių skirtingų ir nuo seniai sau priešingų pasaulių"[94]. Mano nuomone, tai turėtų duoti naują kryptį mūsų Lietuvos istorijos moksle.

Trumpai charakterizuojant mūsų esamą istorijos kryptį, reikia pasakyti, kad ji iš romantizmo prieglobsčio dar nėra visiškai išsilaisvinusi. Ji dar yra pusiau pragmatiška. Jei XIX a. mūsų mėgėjai į istoriją ėjo jų laiko aktualių interesų vedami, tai buvo tikslinga. Tada buvo taip pat naudinga viskas, kas tik randama prieš lenkus, kur tik pasireiškė lietuvių separatizmas, kurį vis reikėjo užakcentuoti, nes reikėjo nuo lenkų atsiskirti.

Istorija turėjo būti vertinama tuo pagrindiniu mastu. Iš čia ėjo tendencija viską atleisti Vytautui ir jį garbinti, tačiau nieko nedovanoti Jogailai, ir tai todėl, kad pirmojo pastangos ir kovos sutampa su tautinėmis vėlyvų palikuonių aspiracijomis. O antrasis buvo įstatęs Lietuvos kunigaikštystę į jai vėliau pragaištingą kelią. Kad tos Vytauto aspiracijos buvo kitų interesų vedamos, kad Jogailos vertinimas turi būti padarytas iš ano laiko pasiimtu mastu - niekam tada negalėjo rūpėti. Šitas tautiškai politiškas ir romantiškas požvilgis į mūsų praeitį yra tautiniame atgimime suvaidinęs savo didelę rolę. Bet iš dalies tos pačios sąvokos kursuoja ir dabar, ypač visuomenėje. Žinoma, čia prisideda ir mūsų grožinė ar dailioji literatūra, kuri dažnai be jokio istorinio fono[95] sudaro visuomenėje, istorijos tyrinėjimų mažai skaitančioje, klaidingas sąvokas.

Jei visuotinoji istorija pas mus neturi, rodos, kitų uždavinių, kaip tik perteikti Vakarų Europos mokslo rezultatus, tai Lietuvos istorija turi kurti. O kurti galima tik remiantis šaltiniais, kurių edicija buvo iki šiol gana skurdi[96]. Todėl iki šiol ir tos kūrybos yra buvę labai maža. Nepajėgiame ryškiai atsipalaiduoti net nuo lenkų, kurie, ar mes norime ar nenorime, tyrinėja Lietuvos istoriją, t.y. Magni Ducatus Lithuaniae praeitį. Žinoma, savo tyrinėjimams lenkai stato kitus uždavinius. Kadangi jie nei iš savo šaltinių rinkinių, nei iš monografijų iki šiol kunigaikštystės nebuvo išskyrę, tai mes dar daug turime naudotis jų produktais, pasitenkindami tik savais samprotavimais.

Kuriant Lietuvos istoriją, - čia ne vieta nurodinėti plačiau konkrečiai problemų, į ką mes turime dėmesį kreipti, - mums reikia atsisakyti nuo tos pragmatiškai-didaktinės minties, kuri "stiprybę semti iš praeities" dominavo iki pirmojo Didžiojo karo. Mūsų istorija turi būti pakelta į moksliškai suprastos genetinės istorijos laipsnį. Rimtas mūsų istorijos uždavinys yra sau pasigaminti platesnį sisteminį kursą. Klaidinga pažiūra, kad tik prirašius daug monografijų, lyg kokių plytelių statiniui prigaminus, būtų galimas statyti Lietuvos istorijos rūmas. Visi didieji ir tautiškieji istorikai buvo pradėję nuo sisteminių kursų. Palackis, Narbutas, Voigtas, net mūsų Daukantas rašė istorijos kursus, kurių Lietuvoje nedrįstama rašyti. Tiesa, gali būti daug nukrypimų, netobulybių, bet tada būtų kitiems rimčiausia proga papildyti, atitaisyti. Tokiu būdu išsidirbtų tam tikra pažiūra į mūsų istoriją, atsirastų perijodizacija.

Iki šiol jau nemaža buvota didžiųjų kun-ščių gadynėje, nes šitam laikotarpiui daugiausia išleistų ir prieinamų šaltinių. Išskyrus Algirdą, jau visi svarbieji kun-ščiai turi savo monografijas, kai kurie net po porą, tačiau nieko nėra Kazimiero laikams ištisai pusei šimtmečio, lygiai taip pat visai apleisti paskutinieji trys Gediminaičiai. Kad pounijiniai laikai apleisti taip pat, seniai visi žinome, tačiau čia jau šis tas daroma. Prof. Lappo, o iš lietuvių A.Šapokos, yra jau įvertinta svarbiausia Lietuvos istorijos problema - teisiniai Lietuvos ir Lenkijos santykiai po 1569 m., atpalaiduojant Lietuvą nuo subjektyvių lenkiškų patriotinių prejudicijų. Iki 1569 m. unijos istorija, nors ir yra bandymų, mūsų neištirta. Čia dar reikalingas Haleckio darbui antidotas, t.y. naujas pervertinimas šaltinių. Juk ir labai garsiais svetimais mokslininkais mūsų istorikas negali pasitikėti. Bet neužtenka, svetimųjų darbus perkratinėjant, tik praeinamo įspūdžio ar samprotavimų. Daug dar turime svarbių seniausios istorijos klausimų. Tarpe jų rimčiausias etnografinių sienų ir protėvynės klausimas. Ribos rytuose, šiaurėje, vakaruose, pietuose, XIII-XV a. - svarbi mūsų praeities problema. Pilių ir istorinių vietovių lokalizavimas, apgyvendinimo eiga yra taip pat, su mažom išimtim, neliečiami "Tabu".

Pas mus daugybėje klausimų ne tik patys faktai dar nėra ištirti ir nenustatyti, bet net nepaskelbta medžiaga tiems faktams nustatyti, ypač XVI-XVIII a. Yra vilčių, kad iš tų šimtmečių šaltinių su laiku bus paskelbta. Bet čia vėl nėra jokio plano. Todėl daugelyje sričių pirma dar reikia atlikti didelis prirengiamasis darbas, t.y. atrinkti iš archyvų mažai žinomą ir nežinomą medžiagą, ją sugrupuoti ir susisteminti, kad būtų galima prieiti prie galutinio, aukštesniojo istorijos tikslo.

Iki šiol dažnai temas apspręsdavo parolė užsiimti tik tuo, kas momentui ar politikai gali būti naudinga, bet šitokia kryptimi ilgalaikių vertybių negalima sukurti. Pagaliau kartais istoriko darbo uždaviniai nesiderina su momento reikalavimais. Jei Lietuvos istorijos mokslas bus norima paversti momento ginklu kovoti prieš svetimą propagandą, jei iš istoriko bus reikalaujama, kad jis tik įrodinėtų tai, kas politiškai gali būti naudinga, objektyvus tyrinėjimas nebus įmanomas.

Žinoma, visose kylančiose ir atsistatančiose tautose visados jaučiamas reikalas ištyrinėti, sukurti, pasigaminti savo praeities istoriją, nes jos pažinimas sukelia tautinę sąmonę, sudaro tautinį individualumą, duoda, taip sakant, savą fizionomiją tautai ir praeityje. Tačiau jis turi būti apdairus ir nuoseklus.

Lietuvos istorikui reikia taip pat susiorientuoti ir esamoje situacijoje. Dažnai mūsų darbas panašus yra į prie didelės krūvos besikrapštinėjantį žmogelį, kuris nemato, kas yra anoje pusėje[97].

Šitokiomis atskiromis mintimis, nedrįsdami konkrečiau ir detaliau analizuoti mūsų istorijos ir jos šaltinių mokslo nepavydėtinos padėties, ir baigiame savo pastabas. Čia visai nebepalietėme Liet. istorijos, svetimųjų rašomos, ir uždavinių mokykloje, populiarizuojant ją.

Literatūra:

Alekna A., kun. Žemaičių Vyskupas Motiejus Valančius. Kaunas, 1923 (sk.:V. kaipo rašytojas ir liet. raštijos palaikytojas).

Below G., von. Die deutsche Geschichtsschreibung von den Befreiungskriegen bis zu unsern Tagen. (Handbuch der mittelalt. und neueren Geschichte, hgg. von G.v.Below und F.Meinecke),1924.

Bernheim E. Lehrbuch der historischen Methode und der Geschichtsphilosophie, 1908.

(Daukantas S.) Daukanto laiškai (pateikė *A. Janulaitis*, "Mūsų Senovė", I (1922), Nr.4-5, 690-795 p.
Fueter Ed. Geschichte der neueren Historiographie (Handb. d. mittelalt. und neuer. Gesch.), 1936.
Jakštas J. Straipsniai 1943 m. "Ateityje" apie J.Lelevelį (Nr.86), Ž.Onacevičių (Nr.105), M.Valančių (Nr.115).
Janulaitis A. Ignas Danilavičius, Lietuvos bei jos teisės istorikas (V.D.U. Teisių f-to darbai, t. VI), I dalis (D.Gyvenimas ir darbai), 1932.
Janulaitis A. Simanas Daukantas (Iš "Lietuvių Tautos"), Vilnius, 1913.
Ivinskis Z. Lietuvos istorija romantizmo metu ir dabar, "L.K.Mokslo Akademijos Suvažiavimo Darbai", III (1940), 320-341 p.
Kaupas V., Dr. Die Presse Litauens. Erster Teil (von Anfang bis zum Jahre 1904), Bd. I (1934).
Lelewel J. Jakim ma być historyk. "Tygodnik Wileński", V(1818).
Lelewel J. O potrzebie gruntownej znajomości historji i na czym ta gruntowność zależy, "Tygodnik Wileński", III (1817).
Maciūnas V. Lituanistinis sąjūdis XIX amžiaus pradžioje. Susidomėjimas lietuvių kalba, istorija ir tautotyra. (Dis.V.D.U. Hum.m. f-te), 1939.
Matusas J. Motiejus Valančius kaip istorikas, "Senovė" (Hum. f-to istorijos skyriaus darbai), IV (1938), 5-24 p.
Pekaž J. Der Sinn der tschechischen Geschichte, 1937.
Smigielskis B., kun. Kritika Vysk. Valančius "Žemaitių Wiskupistes", "Draugija", XV (1911), Nr. 55-56, 268-275 p.; XVI (1911), Nr. 57, 19-27 p.; Nr. 58, 135-142 p.; Nr. 59, 299-303 p.
Smoleński Wł. Szkoły historyczne w Polsce. Warszawa, 1898.

Išnašos ir citatos:

1. Šaltinių mokslui lietuvių kalboje atskiro žodžio dar nėra. Rusai vartoja tam reikalui žodį "источниковедение", vokiečiai "Quellenkunde", prancūzai (*aut. nenurodyta*). Kai kas žodį "šaltinis" pakeičia "versme". Tokiu atveju šaltinių mokslas galėtų būti vadinamas "versmėtyra". Mes tuos žožius (šaltinis, versmė) vartojame sinonimais.
2. *Тихомиров М.Н.* Источниковедение истории СССР, I (1940). 6 p.
3. *Jakob K.* Quellenkunde der deutschen Geschichte im Mittelalter (bis 1400), I (1922), 6 p.
4. *Bernheim E.* Lehrbuch der historischen Methode und der Geschichtsphilosophie, 1908, 255-259 p., 465-506 p.
5. *Jacob K.* Quellenkunde o.c. I, 6-7 p.
6. *Danilavičiaus Ign.* išspausdintas (Skarbiec dyplomatów I, 177 p. - Nr. 352) iš 1337 m. Algirdo duotas donacinis dokumentas yra ten per klaidą patekęs. Jis priklauso Aleksandro laikams (1501 m.).
7. Dėl kai kurių Vytauto dokumentų tikrumo galima abejoti, nes ne vienas Vytauto dovanojimo aktas buvo vėliau sufalsifikuotas.
8. Русская историческая библиотека. Т. XXVII (1910), Литовская Метрика.
9. *Любавский М.* Областное деление и местное управление Лит.-Русск. государства. 1899.
10. *Jablonskis K.* XVI a. Lietuvos inventoriai / Istorijos archyvas, I t., 1934, 11 p.
11. Vidurinių amžių lotynų kalba: *Du Cange-L. Favre.* Glossarium mediae et infimae latinitatis. 1884. *Albert Sleumer.* Kirchenlateinisches Wörterbuch. Limburg a.d. Lahn, 1926, 840 p.
12. *Stang.* Die weissrussische Kanzleisprache des Grossfürstentums Litauen. 1935.
13. Labai daug tokių žodžių iš įvairiausių šaltinių yra išrankiojęs *Jablonskis K.* Lietuviški žodžiai senosios Lietuvos raštinių kalboje. I dalis. Tekstai. Kaunas, 1941. Plg. Gudų kalba, Lietuv. Encikloped. IX t., 808 p. Gudų literatūra, t. p. 811-818 p.
14. Bažnytinei ir senajai rusų kalbai yra žodynas: Словарь церковно-славянского и русского языка, составленный вторым отделением Императорской Академии Hayk. Т. I-IV, 1867-1868. Второе издание.
15. Tai tarmei pažinti ar ja rašytiems dokumentų posakiams suprasti, kurių tada prasmė yra kita, yra M. Lexer'io trijų tomų žodynas. Jo gerą santrauką duoda: *Lexer Matthias.* Mittelhochdeutsches Taschenwörterbuch, 21 Auflage, Verlag von S. Hirzel in Leipzig, 1938.
16. *Gerullis J.* Senieji lietuvių skaitymai, I (1927), 58, 61-65 p. Ten nurodyta šaltiniai, kuriuose tie dokumentai anksčiau buvo skelbti.
17. *Jablonskis K.* Lietuviški žodžiai senosios Lietuvos raštinių kalboje. I d. Tekstai. Kaunas, 1941 .
18. Žr. p. (*aut. nenurodyta*).
19. Žr. p. (*aut. nenurodyta*).
20. *Пташицкий С.Л.* Описание Литовской Метрики. 4 с.
21. *Jablonskis K.* Archyvai, Lietuv. Enciklopedija. I. 964 p.
22. Sistemingai apžvelgti Lietuvos istoriją liečiančią medžiagą archyvuose yra ne šio tomo uždavinys.
23. *Иконников В.С.* Опыт русской историографии, т. I, книга первая, 1891, 244–278 с.

Mienicki Ryszard. Wileńska komisja archeograficzna (1864-1915). Wilno, 1925.

Paskutinysis tomas yra didž. Lietuvos kunigaikščio Aleksandro aktai, apimą laikotarpį 1501-1506, išleisti *Fridriko Papèes* 1927 metais. Svarbiausias to rinkinio tomas yra, be abejo, Vytauto laiškų kodeksas (t. VI). Patys naujausieji kiti tos mokslo draugijos leidiniai yra 1932 m. išėjęs kodeksas "Dyplomatarjusz katedry i diecezji Wileńskiej. Codex ecclesiae Sancti Stanislai cathedralis et diocesis Vilnensis diplom[illegible]us". Iki šiol išleista to rinkinio, kurį paruošė J. Fijalekas ir Wl. Semkowiczius, t.I. (1387-1507), tik du sąsiuviniai. Kitas, dar svarbesnis Lietuvos istorijos praeičiai, versmių rinkinys yra tos pat Krokuvos mokslo draugijos 1932 m. išleistas "Akta unii Polski z Litwą", redag. St. Kutrzebo ir Wl. Semkoviczius (nuo 1385 iki 1791).

Ivinskis Z. Lietuvos istorija romantizmo metu ir dabar, "Suvažiavimo Darbai", t.III, 320-321 p.

Smoleński Wł. Szkoły historyczne w Polsce. Warszawa, 1898, 5 p. (A.Rembowskio įvadas).

"Für die Beurteilung einer Epoche dürfen nur die sittlichen Masstäbe verwertet werden, die dieser Epoche selbst entnommen sind".

Smoleński Wł. Szkoły historyczne o.c. 62-141 p.

Jakštas J. Vokiečių ordinas ir Lietuva Vytenio ir Gedimino metu, "Senovė" (Hum.m. fak-to istor. skyriaus žurn.), II (1936), p.6 sqq.

Alminas K. Vytauto skundas, "Archivum Philologicum", VIII (1938), 220-223 p.

Полное Собрание Русскихъ Лѣтописей, XVII (1908), 219-226 sk. (toliau tas rink. cit. ПСРЛ).

33. ПСРЛ, XVII, 205-218 sk.
34. Codex epistolaris Vitoldi, ed. A.Prochaska, 1882, 199 p., 976 p. (toliau cit. CeV). Plg. Codex Diplomaticus Prussicus V, 155 p.; VI, 111, 118 p.
35. *Kaupas Vl.* Die Presse Litauens, I, 1936 (Diss.München), 15 p.: žr. t. p. 16-37 p.
36. Pvz., Vokietijos protestantų ir katalikų religiniai XVI a. ginčai plėtojo istorinį kritiškumą (plg. Magdeburgo centurijas), *Wattenbach W.* Deutschlands Geschichtsquellen, I (1904), 8 p.
37. Polska złotego wieku wobec kultury zachodniej. Atsp. iš "Kultura staropolska", 1932. La culture polonaise à l'époque de la renaissance. Atsp. iš rinkinio "La Pologne au VIIe Congrès International des Sciences Historiques", 1933, Humaniści polscy XVI wieku między sobą. "Archivum do dziejów literatury polskiej. (PAU), ser. II, tom I, Nr. 2.
38. *Fuerer Ed.* Geschichte der neueren Historiographie, 1936.
39. Dar reikia specijaliau ištyrinėti M. Strijkovskio santykį su šaltiniais ir kitų kronikų panaudojimo klausimą.
40. *Korzeniowskio J.* leidimas (1903 m.), 68-69 p.
41. *Below G.*, von. Die deutsche Geschichtschreibung (Handbuch der mittelalterlichen und neueren Geschichte), 1924, 4 p.
42. *Maciūnas V.* Lituanistinis sąjūdis XIX a. pradžioje, 1939, 189 p.
43. *Jakštas J.* Ž.Onacevičius - Lietuvos praeities meilės skiepytojas Vilniaus universitete, "Ateitis", 1943, Nr. 105 (V.8), 3 p.
44. *Janulaitis A.* Ignas Danilavičius, Lietuvos teisės istorikas, 1932, 201-202 p. (Biržiška Vacl.). Danilavičius J., Liet. Encikl., V, 1481-83 p.

45. Citatos vertimas imtas iš *Janulaičio A.* J.Danilavičius o.c. 201-202 p.
46. *Daukanto* laiškai (pateikė *A. Janulaitis*), "Mūsų Senovė", I (1921-22), 736 p.
47. *Lelewel J.* Jakim ma być historyk. "Tygodnik Wileński", V(1818), 340 p. Plg. *Maciūnas V.* Lituanistinis sąjūdis o.c. 193 p.
48. *Jakštas J.* J.Lelevelis - pirmasis Lietuvos istorikas Vilniaus universitete, "Ateitis", 1943. IV.13 (Nr. 86), 3 p.
49. *Maciūnas V.* Lituanistinis sąjūdis o.c. 198 p.
50. *Maciūnas V.* Lituanistinis sąjūdis o.c. 198-9 p.
51. *Daukanto* laiškai, "Mūsų Senovė", I, 670-775 p.
52. *Maciūnas V.* Lituanistinis sąjūdis o.c. 205-6 p.
53. *Maciūnas V.* Lituanistinis sąjūdis o.c. 207 p.
54. *Simon Grunau.* Preussische Chronik. Im Auftrage des Vereins für die Geschichte der Provinz Preussen herausgegeben von Dr. M. Perlbach, I (1876), įvadas.
55. *Mierzyński A.* Jan Lasicki źródło do mytologii litewskiej, Kraków, 1870. (Atsp. iš "Rocznik tow. przyj. nauk w Krakowie", XVIII, 1870), 1-102 p. "De diis Samagitarum"
56. *Bernheim E.* Lehrbuch der historischen Methode und der Geschichtsphilosophie, 1908, 32-35 p.
57. Cit. paimta iš *Maciūno V.* Lituanistinis sąjūdis o.c. 224 p.
58. *Karge P.* Der Gesandtschaftsbericht des Ordensspittlers Grafen Konrad von Kyburg vom Jahre 1397-eine polnische Fälschung. "Altpreussische Monatschrift", Bd. 55 (1918), 50-60 p.
59. *Wattenbach W.* Deutschlands Geschichtsquellen o.c. I (1907), 7 p.
60. *M. Akelaičio* laiškai (surinko prof. *Janulaitis A.*), "Tauta ir Žodis", III (1925), 296 p.
61. *Daukanto* laiškai, "Mūsų Senovė", I, Nr. 4-5 (1922), 690-795 p.
62. *Ivinskis Z.* Simanas Daukantas ir Lietuvos istorija. "Naujoji Romuva", 1936, Nr. 11 (271), 249 p.
63. *Biržiška M.* Simano Daukanto biblioteka, rink. "Iš mūsų kultūros ir literatūros istorijos", II (1938), 143-154 p.
64. *Maciūnas V.* Lituanistinis sąjūdis o.c. 205 p.
65. *Matusas J.* Motiejus Valančius kaip istorikas, "Senovė", IV (1938), 5-24 p.
66. *Ivinskis Z.* Simanas Daukantas ir Lietuvos istorija o.c. 249 p.
67. *Janulaitis A.* Simanas Daukantas, "Lietuvių Tauta", knyga II, dalis 2 (1911-12), Vilnius, 1913, 266-268 p. *Ambrazevičius J.* Simanas Daukantas lietuvių tautinės sąmonės evoliucijoje, "Židinys", 1936, Nr. 2, 136-137 p. Tas pats rink. "Lietuvių rašytojai", 1938, 27 p.
68. *Daukanto* laiškai, "Mūsų Senovė", I, Nr. 4-5 (1922), 723 p.
69. *Daukanto* laiškai o.c. 726 p.
70. *Ivinskis Z.* Medžių kultas lietuvių religijoje, "Soter" (Teol.-Fil. f-to Teol. skyriaus religijos mokslų žurn.), XV (1938), Nr. 2, 151-152 p.
71. *Ivinskis Z.* Lietuvių kultūros istorikas Simanas Daukantas, "Naujoji Romuva", 1936, Nr. 12, 277 p.
72. *Daukanto* laiškai o.c. 749 p.
73. *Ivinskis Z.* Antanas Alekna, "Suvažiavimo Darbai", II (1936), 422-423 p.
74. *Matusas J.* Motiejus Valančius kaip istorikas o.c. 18-19 p.
75. *Matusas J.* Motiejus Valančius kaip istorikas o.c. 6-14 p.
76. *Smigielskis B.*, kun. Kun. Vikaro užrašai, "Draugija", VI (1908), Nr.22, 120-123 p.; Nr.23, 239-244 p.; Nr. 24, 342-350 p.; VII (1909), Nr. 27, 221-

231 p.; VIII (1909), Nr. 29, 21-32 p.; Nr. 30, 153-167 p.; IX (1909), Nr. 33, 13-24 p.; Nr.34, 132-148 p.; Nr. 35, 240-251 p.; Nr. 36, 351-364 p.; X (1910), Nr. 37, 18-25 p.; Nr. 38, 94-102 p.

77. "Ułamki tyczące się diecezii żmudzkiej", didelis rankraštis (Metropolijos Kunigų Seminarijoje). Jis užima 255 p. mašinėle (in folio) padarytų nuorašų.

78. "Ułamki", 4 p. (mašin. perrašyto nuorašo).

79. T.y. kam jis "žemaitiškai" rašytas.

80. "Ułamki", 4 p.

81. Žr., pvz., vysk. Merkelio Giedraičio biografiją, "Ułamki", 64-90 p.

82. "Draugija", XVI, Nr. 63 (1912), 233-243 p.

83. "Draugija", XVI, Nr. 64 (1912), 342-346 p.; XVII (1912), Nr. 65, 37-41 p.; Nr. 66-67, 141-146 p.; Nr. 68, 256-260 p.; XVIII (1912), Nr. 70, 151-155 p.

84. *Smigielskis B.*, kun. Kritika Vysk. Valančiaus "Žemaitių Wiskupistes", "Draugija", XV (1911), Nr. 55-56, 268-275 p.; XVI (1911), Nr. 57, 19-27 p.; Nr. 58, 135-142 p.; Nr. 59, 299-303 p.

85. *Jakštas J.* M. Valančius Žemaičių vyskupystės istorikas, "Ateitis", 1943. V. 20 d. Nr. 115, 3 p.

86. *Smigielskis B.* Kritika Vysk. Valančiaus "Žemaitių Wiskupistes", "Draugija", XV (1911), Nr. 57, 19-20 p.

87. *Smigielskis B.* Kritika o.c., "Draugija", Nr. 59, 301-302 p.

88. *Matusas J.* Valančius kaip istorikas o.c. 24. *Jakštas J.* M.Valančius o.c. 3 p.

89. *Basanavičius J.* Iš krikščionybės santykių su senovės lietuvių tikyba ir kultūra, Vilnius, 1912. Šituo klausimu lietuvių periodikoje ("Vienybėje", 1912, Nr. 47; "Ateityje", 1943, 396-401 p., 456-463 p., 550-554 p.; "Draugijoje", XX, 1913, Nr. 77-78, 123-129 p.) buvo kilusi gyva polemika.

90. "Mūsų Senovė", I, Nr. 1 (1921), 121-42 p. Plg. *Ivinskis Z.* Medžių kultas lietuvių religijoje, atsp. iš "Soter", XV (1938), Nr. 2, 155-156 p.

91. *Maciūnas V.* Lituanistinis sąjūdis o.c. 178 p.

92. "Naujoji Romuva", 1932, 482 p. Plg. "Latvijas Konversacijas vardnica".

93. Cit. iš *Maciūno V.* Lituanistinis sąjūdis o.c. 231 p.

94. *Stakauskas J.* "Naujoji Romuva", 1936, 779 p.

95. Išimtį sudaro K. Puidos Magnus Dux, I.

96. Turime tik pavyzdingai išleistus XVI a. inventorius (prof. *K. Jablonskio* redakcija).

97. Plg. *Štuopis P.* Mūsų istorija, "Naujoji Romuva", 1931, 468-472 p.

PIRMOJI DALIS

II. ANALAI IR KRONIKOS

Bendros pastabos

Galima sakyti, dvylika šimtų metų nuo Romoje atsiradusios Tacito (apie 98 m. po Kr.) pirmosios tikros žinutės apie rytų -Pabaltijo "Aestiorum gentes", pačioje Lietuvoje neturime jokių rašto paminklų. Visos pirmosios žinios yra be išimties labai a t s i t i k t i n a i patekusios į svetimas kronikas, dažniausiai ryšium su misininkais (tai galima pasakyti apie prūsus) arba ryšium su lietuvių karo žygiais į kaimynų kraštus. Tos žinios yra labai trumpos, sausos, bendros ir paprastai visai nedaug sakančios kitataučių noticos. Iki XIV šimtmečio galo visų jų autoriai be išimties yra už Lietuvos ribų gyvenę žmonės. Tų vėlybų šaltinių atsiradimas visaip aiškinamas. Tai bandoma paprastai paaiškinti ta aplinkybe, kad Lietuva buvo per daug į žiemius nukištas kraštas, toli nuo vidurinių amžių kultūros centrų, todėl ir metraščių žinios apie Lietuvą yra labai vėlybos. Labai dažnai pabrėžiama, kad lietuvių kraštas i l g a i b u v ę s n e p r i e i n a m a s t i k d ė l g e o g r a f i n i ų s ą l y g ų . Kad pelkės, balos, ežerai ir miškai, t. y. tie elementai, kurie supo lietuvių plotą, ypač iš rytų ir pietų, būtų darę tą kraštą taip sunkiai prieinamą, jog į jį nė svetimtautis nebūtų galėjęs kojos įkelti, yra perdėtas dalykas. Juk XIV-XVI a. tie geopolitiniai elementai tebeegzistavo visame pilnume, kaip ir anksčiau, tačiau šaltinių tada apie lietuvius jau turime palyginti apsčiai. Todėl buvo k i t o s p r i e ž a s t y s, kurios teleido atsirasti gana vėlybiems šaltiniams apie lietuvių tautą. O jos galėjo būti labai paprastos, nes nebuvo pačiame Lietuvos plote raštingų žmonių, ir antra - ilgai nebuvo politinių veiksnių, kurie būtų vertę kitus domėtis šitais plotais.

Rusų, t.y. rytinių kaimynų kronikos ("lietopisiai") pradėjo apie lietuvius rašyti tik nuo to laiko, kai ėmė patirti jų karo žygius ir plėšimus. Tai buvo jau XI a. antroje pusėje, arba teisingiau, į to šimtmečio galą. O Vakarų Europos kronikose lietuvių vardas ėmė dažnėti tik nuo to laiko, kai vokiečių Šventajai Romos Imperijai skylant, po paskutinio Hohenštaufeno mirties, pagaliau imperijos kaiseriai atsisakė nuo Italijos politikos, kuri tiek daug išeikvojo jėgų. Tik tada, kai vokiečių dėmesys labiau nukrypo į rytus, kai susiskaldė politiniai vienetai, vad. "teritorijos", kai atsirado tos teritorijalinės partikuliarinės jėgos, einančios iš centro, kai ėmė vykti kolonizacija, kai ėmė reikštis misijos, vedamos ir ginklo pagalba, pagaliau, kai Livonijoje ir Prūsuose atsirado pirmieji vokiečių ginkluotų ordinų pradai, nuo to laiko ir Pabaltijo tautos yra pamažu ir vis labiau apšviečiamos istorijos spindulių ir pradeda ryškėti lyg jūros uolos iš miglų nežinios. Šitaip tos tautos pamažu V a k a r ų b u v o a t r a s t o s.

Tadà tik ėmė ir Vakarų kronikose atsirasti žinių apie tas Rytų Pabaltijo tautas. Nors dėl savo ankstyvumo ir menkos bei skurdžios, tačiau lietuviams turi būti įdomios ir tos seniausios žinios. Dažnai jos cituojamos ir minimos. Todėl ir mes duosime jų įvertinimą, nors tos senosios žinios stovi už kronikinių šaltinių siaura prasme. Jos yra išrankiotos šiek tiek jau apsenusiame Igno Danilavičiaus dokumentų rinkinio I-ajame tome (1860) ir Henriko Paškevičiaus "Regesta Lithuaniae" I t. (1930). Livonijos ploto šaltinius su kai kuriais naujais papildymais yra naujai surinkęs Arveds Švabė. Dauguma tų seniausių žinių liečia senąjį baltų tautų kultą, jų pagonybę. Todėl besidomintieji senąja baltų tikyba (W. Mannhardtas, A.Mierzyńskis) yra jas savo mitologinių versmių rinkiniuose patiekę, nesitenkindami vien šaltinių ištraukomis, bet pridėdami ir savo - kai kada gana plačius - aiškinimus (komentarus).

Kaip galima tas seniausias žinias trumpai charakterizuoti ir įvertinti, matysime iš jų apžvalgos. Tos žinios iki XIII a. pradžios apie baltus yra labai negausios. Šaltinių skaičius daugėja nuo to momento, kai į prūsų ir latvių žemes atsikraustė vokiečiai. Jie atėjo iš tos vidurinių amžių Europos, kur savo laiku Bažnyčia, vienuolynai ir dvasininkai buvo vieninteliai apšvietos ir kultūros reprezentantai.

Kadangi tos senosios Lietuvą liečiančiosios istoriografijos ir didelės daugumos ją mininčiųjų šaltinių kūrimas vyko Vakarų Europoje, kuri bendrai formavo vidurinių amžių istorijos šaltinių paminklus, reikia apie juos šitame ryšyje pasakyti keletą žodžių. Tad kurios rūšies šaltiniai yra sutinkami viduriniais amžiais, šaltiniai, kurie ir Lietuvai yra reikšmingi?

Svarbiausioji pirmųjų Lietuvos istorijos šaltinių forma, kuri su vidurinių amžių istoriografija gana tampriai surišta, yra pirmiausia a n a l a i (metraščiai), o vėliau kronikos. Tie vidurinių amžių analai yra išaugę iš Velykų šventėms tabelių, kuriose buvo visai metų eilei išskaičiuojama nepastoviųjų svarbiųjų bažnytinių švenčių, pirmiausia Velykų, dienos. Su laiku ant tokių plačiai pasklidusių Velykų švenčių tabelių marginesų (laukų), šalia chronologinių skaičių buvo imta trumpai žymėti y p a t i n g e s n i a t s i t i k i m a i, pvz., svarbios kautynės, karalių, popiežių, vyskupų ir abatų mirimai, netikėti gamtos reiškiniai ir t.t. Kartais vienerių metų laikotarpiui skirtos laisvos vietos neužtekdavo, tada žymėtina notica buvo rašoma žemiau, prie kitų metų, apie kuriuos nieko reikšminga nebuvo galima pasakyti. Tokie žymėjimai pirmiausia atsirado Anglijoje. Ir misijonieriai, kuriems Bedos (Venerabilis) velykinių tabelių netrūko, tokį paprotį išnešiojo kitur. Bet kartu su Velykų švenčių tabelėmis buvo nurašomos ir šoninės pastabos, ir jos ėjo iš vieno vienuolyno į kitą. Pradėjus į tuos pakraščių tekstus kreipti daugiau dėmesio, buvo pradėtos tos trumputės žinios dar nurašinėti atskirai. Šitaip ankstybajame viduramžyje ir atsiranda analai. Analai (metraščiai) yra pati svarbiausioji šaltinių forma viduramžyje. Nežiūrint jų lakoniško trumpumo kartais juose užtinkame niekur kitur nepasitaikančių žinių. Tikrų Vakarų Europos tipo analų, gyvai paliečiančių Lietuvos istoriją, buvo rašoma Vokietijos šiaurėje, Lenkijoje, Prūsuose, Livonijoje. Bet jų neatsirado Lietuvoje. Pamažu analų kasmet rašomieji tekstai didėja. Šitie analai, rašomi daugiausia vienuolynuose, užsiima atskirų laiko įvykių dėstymu. Analistiškoji metraštinė forma pasilieka tik išviršiniu apvalkalu. Metraštis pasidaro toks platus, kad jis nebesiskiria nuo k r o n i k o s .

Kronika, bendrai paėmus, rodo aukštesnį autoriaus išsilavinimą, atvaizduoja komplikuotesnius santykius negu paprasčiausios analistiškos formos šaltinis. Kronika nori duoti sąryšio turintį pasakojimą. Paprastai kronikos galėdavo atsirasti vienuolynuose ar prie vyskupo buveinės, kur pirmiausia į kroniką buvo įtraukiama vietos istorija. Lietuvoje tokioms kronikoms atsirasti nebuvo sąlygų. Pagonystės laikais nebuvo kam rašyti. Tik įvedimas krikšto (tada juk Bažnyčia turėjo kultūros monopolį ir rašyti mokantieji buvo beveik išimtinai dvasiškiai) galėjo suteikti daugiau galimybių užsiimti raštu. Pačioje Lietuvoje, išskyrus XVI a. "Lietuvos metraštį", Strijkauskio kompiliatyvinę kroniką ir abejotino autentiškumo Bychovco kroniką, tikrų vidurinių amžių tipo kronikų nesama.

Šalia analų ir kronikų, svarbus vidurinių amžių šaltinis yra šventųjų ir žymiųjų žmonių gyvenimai - " V i t a e ". Retas šventasis neturėjo savo gyvenimo aprašymo. Tokis "Vita", kurių viduriniais amžiais yra tūkstančiai atsiradę, šalia daugybės stebuklų aprašymų paminėdavo šį tą ir iš atitinkamo laiko įvykių. Tiesa, dažniausiai tie šventųjų gyvenimai buvo tik šventojo nuopelnų ir gerų darbų išskaičiavimas. Be to, jie būdavo dažnai daug vėliau rašyti. Lietuvos istorijoje "Vita", kaip šaltinis, nevaidina didelės rolės, tačiau kai buvo vedamos misijos Europos šiaurėje ir iš dalies rytuose, galima sakyti, tik misijų ir "Vitae" dėka atsirado

kai kurie šaltiniai (iki XIV a.). Šitaip atsitiktinai tapo palikuonims žinomi kai kurie faktai. Ir, pvz., tokis pirmasis prūsų apaštalas Adalbertas-Vaitiekus yra susilaukęs keletos " Vitae ", iš kurių šį tą sužinome apie senprūsius. O Bruno iš Querfurt'o "Vita " mums visai atsitiktinai, ryšy su jo mirtimi, mini Lietuvą. Tai buvo ilgai laikoma seniausia žinia apie lietuvius. Tik Šv. Ansgaro "Vita" (Rimberto parašyta) tepaduoda žinių apie švedų (normanų) žygį į Kuršą ir papasakoja Apuolės apgulimo istoriją (851).

Viduriniais amžiais buvo gausi dar kita šaltinių rūšis - n e c r o l o g i u m , t.y. sąrašai mirusiųjų arba kautynėse žuvusiųjų, už kurių vėles reikėjo tam tikrom dienom melstis ir laikyti pamaldas. Kiekvienas vienuolynas tada turėjo žinoti savųjų vardus, kada jie kritę ar mirę, nes jų vėles atitinkamom dienom reikėdavo maldose atsiminti. Šitaip ir atsirado daugybė nekrologijų, kurios irgi turi savo reikšmės. Pvz., Durbės kautynių svarbą suprantame iš to, kad jos yra minimos net keliose nekrologijose. Tačiau tos nekrologijos, kaip istorijos šaltinis, Lietuvos istoriografijoje tėra gana atsitiktinis dalykas. Lietuvos istorijos srityje tačiau viduriniai amžiai daugiausia yra davę kronikų ir analų, atsiradusių už Lietuvos ribų. Iš tokių vidurinių amžių kronikų mes išskaitome apie jų autorius, paprastai ne riterius, o dvasininkus. Bet daugiausia tai nėra išlavinti žmonės, o tamsoki. Kritiškumo pas juos maža. Be to, savo laiko įvykius nedaugelis jų teaprašinėja, o vis daugiau ankstyvesnius laikus. Skaitydami tokius metraščius, galime iš dalies atspėti, kokia nuotaika jų autoriai gyvena, kokia yra jų dvasios struktūra ir ideologija. Todėl tokiose kronikose dažnai ne patys faktai, bet prie faktų priėjimas, jų išdėstymas yra mums svarbesnis dalykas. Vadinasi, tas f i l o l o g i n i s m e t o d a s , kurį taikant šventai buvo tikima, kas kronikoje parašyta ir kiekvienam jos žodžiui teikiama daug reikšmės, yra jau savo reikšmės netekęs. Tokiu požiūriu bus pažvelgta į daugelį Lietuvos istorijos metraščių ir kronikų.

Prieš pradėdami vertinti atskirai kiekvieną kroniką-metraštį, turime iš anksto pasakyti, jog vidurinių amžių kronikų vertė, kaip istorijos šaltinio, reliatyviai yra gana nedidelė. Tik nesant kitų šaltinių (aktų, laiškų ir t.t.), iš bėdos reikia pasitenkinti kokio nors heroldo ar vienuolio labai vienašališkai ir tendencingai surašytomis nuotrupomis. Tendencija, ignoracija, painiojimas vietovių ir faktų yra paprastai dažnas reiškinys. Tokios kronikos mums, be jose randamų faktų, tiesa, gali būti tuo įdomios, kad jos, kaip sakyta, parodo, k a i p g a l v o j o a n o m e t o ž m o g u s , kaip jis žiūrėjo į savo laiko įvykius. Vadinasi, kronika gali duoti to laiko nuotaikas ir psichologiją. Jei mes, pvz., Dusburgu kai kur ir negalime tikėti, tai aiškiai matome, kas jį domina.

Tokiuose tipiškuose vidurinių amžių analuose ir kronikose ir yra sutinkamos pirmosios žinios apie lietuvių resp. baltų tautas. Apie tuos šaltinius kalbėsime tokia tvarka: Pirmiausia paminėsime pačius seniausius šaltinius apie aisčius - baltus (iki XII a.), iš kurių, kaip minėta, labai mažai ko tegalime tikėtis. O paskui iš eilės apžvelgsime visus kaimynų kraštus, minėdami tas kronikas, kurios yra svarbios Lietuvos istorijai ar turi kokių nors jai žinių. Pradėsime nuo Livonijos metraščių (II skyrius) ir pereisime prie Livonijai labai giminingos Prūsų ordino istoriografijos - Prūsų metraščių (III skyrius). Paskui eisime prie Vakarų Europos ir kitų kraštų kronikų-metraščių, kuriuose yra žinių apie Lietuvą (IV sk.). Toliau apžvelgsime slavų šaltinius: lenkų metraščius (V sk.), rusų metraščius (lietopisi), liečiančius Lietuvą (VI sk.), ir galiausiai kalbėsime apie pačių lietuvių (VII sk.), nors ir rusų-lotynų kalbom rašytus, metraščius (Vytauto, Kazimiero laikų ir XVI a. istoriografija). Kronikiniai šaltiniai bus užbaigti Strijkauskio, Kojelavičiaus ir Bychovco kronikomis.

Vadinasi, visas Lietuvos istorijai reikalingas kronikas ir metraščius, kartais analus, kuriuose tik pora žodžių yra aprašytas koks nors įvykis ar paminėtas kokiame nors sąryšyje

Lietuvos vardas, dalijame ne pagal chronologinį, bet maždaug pagal teritorijalinį principą, kur, kuriuose kraštuose šaltiniai yra atsiradę. Tiesa, sistematiškumas reikalautų, pvz., apžvelgti kartu visus Mindaugo laikotarpio metraščius, visas Kęstučio ar Vytauto laikų kronikas irgi kartu. Toks vertikalus piūvis per visus metraščius, net atitinkamo laikotarpio aktus-dokumentus, būtų visada naudingas rašančiam ką nors iš kurios nors epochos. Tačiau tokį sistematinį registerį mes padarysime tik knygos gale schematiškai. Daug tikslingiau yra mums čia kalbėti apie šaltinius pagal jų kilmę, grupuoti juoś teritorijaliniu principu. Šitokį principą yra pritaikę Ikonnikovas ir A. N. Tichomirovas rusų istor. šaltiniams, o vokiečių kronikoms - Wattenbachas ir Lorenzas. Vienoje teritorijoje atsiradę šaltiniai gali turėti daug gimininguma, gali būti vieni kitų panaudojami, kompiliuojami. Todėl suskirstyti juos pagal atskirus kraštus, reiškia eiti tikslingesniu principu. Šalia metraščių į atitinkamus skyrius įterpsime ir pranešimus apie žygius - keliones, geografiškus krašto aprašymus. Juk pusiau geografiški aprašymai taip, pvz., Adomo Bremeniečio, arba kelionių aprašymai, kaip Guillaume de Machaut ar Gilbert de Lannoy, kaip ir kronikos taip pat priklauso prie sąmoningu noru išlikusių šaltinių.

Kas liečia XIII - XVI a. kronikas, taikindami platų palankumo principą, stengėmės nors trumpai apžvelgti ir tas kronikas, kurių domėjimosi centras išeina už etnografinės Lietuvos ribų. Tokius metraščius minime vien dėl to, kad juose yra žinių XIV - XVII a. į Lietuvos kunigaikštystės sudėtį įėjusioms sritims.

Literatūra :

Bernheim E. Lehrbuch der historischen Methode, 3. und 4. Auflage 1903.

Bernheim E. Einleitung in die Geschichts wissenschaft, 1905 (Sammlung Göschen).

Potthast A. Bibliotheca historica medii aevi. Wegweiser durch die Geschichtswerke des Europ. Mittelalters bis 1500. 2. Aufl. 2. Bde, 1896.

Bauer W. Einfürung in das Studium der Gechichte, 1921.

Wattenbach W. Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter bis zur Mitte des 13. Jh. Bd. 1, 7. Auflage 1904, Bd. 2, (6. Auflage 1894).

Lorenz O. Deutschlands Geschichtsquellen seit der Mitte des 13. Jh. 2. Bde. 3. Auflage 1886, 1887.

Vildhaut H. Handbuch der Quellenkunde zur deutschen Geschichte . Bd. 1: bis zum Ausgang der Staufer, 2. Aufl. 1906, Bd. 2. Vom Falle der Staufer bis zum Auftreten des Humanismus, 2. Aufl. 1908.

Poblocki L. v., Kritische Beiträge zur ältesten Geschichte Litauens, Altpr. Monatsschr. XVII (1880), psl. 33 - 73 (Diss. Königsberg).

Seraphim E. Geschichte von Livland, I, Gotha 1906: Übersicht über die Quellen und seitherigen Darstellungen der Geschichte Altlivlands, 1 - 17 p.

Иконниковъ В.С. Опытъ русской историографии, 2 t. (4 knygos), Киевъ, 1893-1908.

Вайнштейн О. Л. Историография средних веков, 1940.

Тихомиров М. Н. Источниковедение истории СССР с древнейших времен до конца XVIII в., I (1940).

Барбашевъ А. И. Летописные источники для истории Литвы въ средные вѣка. С. Петербургъ, 1888, 29 с. (издание редакции журнала "Библиографъ").

-*Пичета В. И.* Введение въ русскую историю. (Источники и историография). Москва, 1922, 205 с.

I SKYRIUS

Seniausieji šaltiniai apie lietuvius ir kitas baltų tautas (iki XIII a. pradžios)

8 §. Pirmosios ir abejotinos versmės apie baltų (aisčių) tautas (Gintaro kraštus liečią šaltiniai)

Prieš pat pirmąjį Didįjį karą buvo laikas, kai Baltijos jūros pietryčių pakraštyje indoeuropiečiams priklausanti tautų grupė buvo vadinama a i s č i ų vardu, į kurios sąstatą įeina lietuviai, dabartiniai latviai (buvę lietgaliai), sulatvinti žiemgaliai, XVI a. sulatvėję kuršiai, jau XVI a. išnykę sieliai, iki XVIII a. germanizuoti prūsai (incl. sūduviai), kurių kiltis jotvingiai sužlugo kovose su lenkais ir rusais. Šitokį bendrą pavadinimą toms giminingoms tautoms į jauną lietuvių kalbotyros mokslą buvo įnešęs žinomas kalbininkas prof. K. Jaunius, kuris buvo nustatęs net aisčių lyginamąją gramatiką, kurią išdėstė jo mokinys K. Būga. Bet greičiausiai aisčių vardu senovėje tevadinti tik prūsai. Todėl visa toji tautų grupė lietuvių ir svetimtaučių lituanistų filologų nesenai buvo imta vadinti b a l t ų vardu, kuriuo ją jau 1845 m. Nesselmanas buvo pavadinęs, nors ilgai dar šitai tautų grupei buvo duodamas litų-latvių arba latvių tautų pavadinimas. Tas terminas, kurį čia vartosime, tik kartais vardą "aisčiai" įrašydami kaip sinonimą, yra galutinoje sąskaitoje kilęs iš Plinijaus (Hist. Nat. IV 95) Skandinavų ar šiaurės-rytų kraštams pavartoto žodžio "Baltia". Žinoma, tas žodis nieko bendra neturi su tuo vardu "baltai" ("Balten"), "Baltijos vokiečiai" ("Baltendeutsche"), kuriuo dažnai buvo iki šiol vadinami Livonijos kilimo vokiečiai.

Stengdamiesi surankioti ir tas skurdžias žineles, apie kurių abejotiną ar labai menką vertę Lietuvos istorijos mokslui jau esame sakę (2 §), paminėsime čia vis dėlto iki XIII a. net tas žinias, kurios teliečia kitas baltų tautas (prūsus, latvius, kuršius, žiemgalius).

Lietuvos istorikai ar istorijos mėgėjai romantikai prie seniausių baltų šaltinių priskaitydavo eilę tokių, kurie šiandien jau nebegali būti laikomi Lietuvos istorijos versmėmis dėl kelių priežasčių: arba jie yra n e p a t i k i m i , arba jie neliečia kada nors gyvento baltų tautų p l o t o , arba juose tariamai aptinkama lietuvių ir jų giminių gyventam plotui tokių dalykų, kurių iš tikrųjų tuose šaltiniuose nėra. Kaipo pavyzdį galima nurodyti, kad N. Akelaitis "Aušroje" (1885m., 209 p.) rašė straipsnelį apie tai, būk Kauną jau minėjęs Herodotas.

Bet vis tik seniausių šaltinių tarpe reikia iškelti to "istorijos tėvo" H E R O D O T O (ca. 525 pr. Kr.) keliskart minimą tautą "Νευροί" – n e u r a i . Herodoto duomenys yra gana neaiškūs. Jais remiantis negalima tikrai tos tautos lokalizuoti. Iš vienos teksto vietos (IV 17) atrodo, kad neurai gyvena netoli Borysthenes (= Dniepro), šių dienų Podolijoje, ar dar šiauriau nuo jos. Kitoje knygos vietoje (IV 28) pasakojama, kad Tyres (Dniestras) ištekąs iš didelio ežero, kuris esąs prie Neuridos ("Νευρίδα). Dniestras tačiau išteka iš Karpatų, ir ten, kaip žinoma, nėra ežero. Tas neurų vardas sutinkamas ir žymiai vėlybesniuose šaltiniuose, išliko jis ilgam net pokristiniais laikais (Pomponijus Mela, Plinijus, Ammijanus Marcellinus, Sidonijus Appolinaris ir t.t.).

Kokia tai galėjo būti tauta? Kalbėdamas apie skytus, į š i a u r ę nuo skytų ž e m d i r b i ų ("skythai georgai", "aroteres"), kurie buvo neabejotini slavai ir gyveno į pietus nuo Pripeties abiejose Dniepro pusėse, Herodotas mini visą eilę tautų. O tarp jų figūruoja ir tie "Neuroi", kuriuose galbūt reikia ieškoti ir b a l t ų p r o t ė v i ų . O už tų neurų prasidedanti žmonių negyvenama dykra.

Jau S. Daukantas savo Lietuvos istorijoje, šalia Budinų, gyvenusių Pinsko aukštupiuose, į jų šiaurę (Vilniaus apygardoje) rado tautą "Neuriai", apie kurią samprotavo: "Regisi upė Nėrė ir kalnai to kraszto Panėriai nuo tų gyventojų yra praminti" (I, 3 p.). Ir Ig. Danilavičius savo "Aktų Lobyne" su jam įprastu moksliniu aparatu minėjo neurus (I, 2-3 p.), tačiau išvedžiodamas jų slavišką kilmę, jis gretino juos su Narevu ir Nuru; o žodis "Nur" senąja slavų kalba reiškiąs žemę. Ir žinomasis slavistas L. Niederlė aiškino, kad neurus galima sieti su Mozūrijoje ir Volynijoje randamais upių vardais: Nur, Nurec, Nura, Nurzec, Nurczyk ir t.t. Šitokiu atveju juos reikėtų laikyti senųjų slavų protėviais. Lenkų Czekanowskis iškėlė kitą drąsią galimybę, kad "neurai", kurių vardas dar bendrą indoeuropiečiams žinomą dvibalsį "eu" turi, nėsą nei baltai, nei slavai, o tik neišsidiferencijavę b a l t o s l a v ų protėviai. Juk yra bendrai žinoma, kad indoeuropiečių kalbų tarpe baltoslavų protautė daug bendra turi. V. Kiparsky gi su neurais siejo lietuvišką žodį "niaurus", rusų (Pskovo, Tverės tarmės) "нура" (tylusis, liūdnas), "нурить", "понурить" (galvą nuleisti), lenkiškai "ponury" (tamsus, liūdnas). Ir lietuviškai, be kitko, dar žinomas žodis "narinti", "panarinti" (sprandą, galvą), "išnarinti" (ranką). Tačiau neatrodo, kad tarp neurų vardo ir V. Kiparskio paminėtų žodžių būtų ryšys, nors samprotavimo, kad neurai yra baltoslavų protautė, paneigti ir negalima.

Susidomėjimą neurais vėl sukėlė latvių kalbininkas prof. P. Šmitas (+1938), iškeldamas kitą galimybę. Jis 1933 m. yra priėjęs išvadą, kad tie neurai, kurie daugumos ligi šiol slavais identifikuojami, yra gyvenę, kaip jau ir Daukantas galvojo, į š i a u r ę nuo Pripeties balų. Jie yra laikytini šių dienų baltais. Kadangi neurų vardas išsilaikė beveik iki pat istoriškosios baltų epochos, tai P. Šmitas savo pagrindinį argumentą ima iš Nestoro kronikos. Kai kurie to lietopisio (metraščio) rankraščių varijantai vietoje dažnai minimos "Let'gola" ("Лѣтьгола") užrašė "Neroma" ("Нерома") arba "Noroma" ("Норома"). Galūnė "ma" (suomiškai "maa") reiškia toje kalboje žemę. Toliau ir Šmitas sieja neurus su Neries upe ir Kuršių Neringa.

Čia reikia pastebėti, kad anksti, dar prieškristiniais laikais, baltų tautos turėjo būti pasiekusios Baltijos krantą. Archeologiškai nustatoma, kad neolito gale, virvelinės keramikos laikotarpyje (ca. 1800 m. pr. Kr.), tarp Dauguvos ir Vislos (net Pamaryje iki Persantės upės) aptinkami tipiški žemei dirbti įrankiai - kapliai. Dėl savo išvaizdos jie vadinami "gyvatgalviais" kapliais ir yra jau b a l t i š k o s kilmės. Kalbų mokslas irgi jau neprieštarauja, kad prieš Kristų baltai nebūtų gyvenę rytiniame Pabaltijyje (iki jūros). Tam patvirtinti atsiranda vis naujų duomenų. Be kitko, remdamasis tuo, kad, pvz., Ptolomėjus mini χερδινος, kurį Much'as išveda kaip germanų skolinį iš prūsų "kirsnas" - "juodas" (plg. liet. Kirsna, Šešupės prieupis), Siegfriedas Gutenbrunner'is prieina išvadą, kad germanai Baltijos pietryčių krantą pasiekė labai anksti, dar prieš pirmąją balsių kaitą (Lautverschiebung). "Remiantis šituo pastebėjimu reikia baltų tautų prie Baltijos jūros ieškoti dar daug (mehrere) šimtmečių prieš Kristų. Tad Neringa ir Neris, galimas daiktas, yra vieninteliai iki šių dienų išlikę liudininkai apie tai, kad "Neuroi" yra baltų kilmės tauta. Kai dėl Neries, tai reikia prisiminti apie jau žinomą dalyką: upių vardai yra labai seni, ir paprastai jie per generacijų generacijas žmonių lūpose nesikeičia, nors toms upėms rašytojai bei keliautojai ir duotų naujus pavadinimus.

Gyvendamos prie jūros vakaruose, baltų tautos kartu ilgai dar išsilaikė daug toliau į rytus dabartiniuose rusų plotuose. Dėl įvairių priežasčių ir ekstensyvaus ūkio pasėkoje, kai vienai giminei egzistuoti akivaizdoje ano meto žemdirbystės technikos, girinės bitininkystės, paprastais įrankiais atliekamos medžioklės ir rankiojimo reikėjo nepalyginamai didesnio

ploto negu dabar, darosi suprantama, kodėl baltų tautos toje senovėje labai plačiai ir paskidai paupiais gyveno. Šitame ryšyje paminėtina dar rusų tyrinėtojų Sobolevskio, Kočubinskio, Pogodino ir Karskio teigimai lyginant juos su žinoma prof. K. Būgos teorija apie lietuvių gyvenimą Dniepro ir Berezinos aukštupiuose. Dar daugiau šviesos ir korektūrų toje teorijoje įnešė Berlyno universiteto slavistas prof. M. Vasmeris, baltų gyventą plotą nukeldamas toliau į rytus už Smolensko iki Tverės, Kalugos, Maskvos ir Tulos gubernijų, nes tiek toli siekia baltiškos kilmės vietovardžiai. Prie panašių išvadų, archeologiškai ar kalbiškai tyrinėdami baltų gyventą plotą rytuose, yra priėję archeologai C. Engelis, L. Kilianas, V. Kiparsky. Šitokios tolimos baltų gyventų plotų sienos rytuose, atrodo, jau įrodytas dalykas, nors visuotinio ribų tikslumo dar ir nėsama. Šitokiu atveju toji P. Šmito prielaida, kad neurai yra baltų protėviai, darosi tiespanašesnė. Tad tie neurai galėjo siekti, kaip Šmitas savo žemėlapyje ir pažymi, net anapus Dniepro iki Okos aukštupių. Į Dniepro aukštupį juos nukelia ir Ammijanus Marcellinus. Ir Plinijus savo gamtos istorijoje kalba, kad iš neurų krašto prasideda Borysthenes (=Dniepras). Tad neurai negalį būti nei slavai, nei finai, nors apie jų kalbą nieko ir nepasakyta. Herodotas neduoda jokio neuriško vietovardžio ar asmenvardžio, kuriuos, pagal kalbos metodus, būtų galima identifikuoti. Todėl neurų etnologinės priklausomybės klausimas, anot E. Blessės, lieka vis dar atviras ir galutinai neįrodytas. Pasipriešino P. Šmito argumentacijai ir prof. J. Endzelynas.

Senuose baltų kraštų ir praeities Lietuvos aprašymuose paprastai vis buvo mėgstama sustoti ties graikų kolonisto, Marselio (Massilijos) rašytojo-keliautojo PYTHEAS (ca. 325 m. pr. Kr.) į tolimus kraštus kelionę, kurioje beieškant miestui cino (alavo) ir mokslinio smalsumo išdavoje buvo pasiektas gintaro kraštas. Ir S. Daukantas, ir T. Narbutas šitai kelionei skyrė daug dėmesio. J. Voigtas savo "Prūsų istorijoje" taip pat apie ją plačiai kalbėjo, nes jie visi buvo įsitikinę, kad tas Pytheas atlankė rytinį Pabaltijį. XVIII a. dancigiečiui Clüvei, autoriui didelės geografijos apie senąją Germaniją, pirmajam buvo atėjusi į galvą mintis to keliautojo minimu gintaro kraštu laikyti Prūsų krantą, nes Clüve kito gintaro krašto dar nežinojo. Ir vėliau išeita iš prielaidos, kad rytinis Pabaltijys (ypač Semba) buvęs vienintelis kraštas, iš kurio į graikų ir romėnų pasaulį patekęs gintaras, žinomas elektrono ir glaesum vardu. Vadinasi, manyta, kad ir Pytheas apiplaukė Belto sąsiaurį ir atvyko į baltų (aisčių) krantus, kur nuo seniai žinoma, kad ten praeityje gauta daug gintaro. Todėl su gintaru ir buvo paprastai tampriai rišama žiloji Lietuvos ir aisčių tautų senovė.

Paties Pytheo drąsios jūrų kelionės graikiškas aprašymas neišliko. Bet vėlesnieji rašytojai jį nemažai naudojo. Todėl ir žinios pas juos apie gintaro kraštą yra tiesiog ar netiesiog minimos (Strabonis /Strabo/, Steponas Bizantietis). Vienas iš tokių, kuris buvo komentavęs Pytheą, yra Diodoras Siculus (Sicilietis) (apie 30 m. pr. Kr.). Dar plačiau apie jį kalba Plinijus Senesnysis (+79 m. po Kr.).

To antikos Kolumbo, Aleksandro Makedoniečio amžininko, kelionė buvo tokia: palikęs Herkuleso stulpus (Gibraltarą), jis leidosi į šiaurę. Norėdamas ištyrinėti tolimas sritis, jis pasiekė cino salas Kassiteridas (prieš prancūzų Armorikos pusiasalį). Paskui kliudė Britaniją ir pasuko nuo jos dar šiauriau. Tolimiausias punktas, kurį jis pasiekė, buvo sala Thule, kuri, K. Müllenhofo ir kitų samprotavimu, galėjo būti viena iš Šetlandijo's salų. Iš ten keliautojas pasuko į pietus. Joh. Voigtas apie jo tariamą atvykimą į Sembą (Sambiją) taip samprotavo: "Tada (nuo Thulės) pamažu plaukdamas jis paėmė pietų kryptį ir pastebėjo Prūsų pakraščius".

Strabonis cituoja, kaip toje šaltoje zonoje žmonės nepažįstą (sodų) vaisių, mažai turį prijaukintų gyvulių, maitinąsi soromis, žolelėmis, šaknimis, vaisiais. Iš medaus ir grūdų esą

daromas gėrimas, o javus dėl saulės spindulių šykštumo gyventojai kulią dideliuose pastatuose, nes kluonai atvirame ore dėl lietaus gausos ir saulės stokos susigadiną. Toliau Pytheas, pagal Pliniją, kalba apie germanų tautą Guthonus, t. y. gotus, kurie gyveną jūros išraižytame krante Mentonomon, kuris esąs 6000 stadijų pločio. Iš čia vienos dienos laivo plaukimo atstume esanti sala Abalus, kurion pavasario laiku jūros potvyniai išplauną gintarą, sutirštintas jūros išmatas ("concreti maris purgamentum"). Gyventojai vartoją jį vietoje medžio ugniai arba parduodą jį kaimyniniams teutonams.

Remdamasis šitokiomis žiniomis (ypač midaus gamyba, sorų auginimu), salą Abalus tapatindamas su gintaringa Semba, Pytheo minimoje Raunonijoje (Raunonia) rasdamas panašumo su Dusburgo minima Romove (Raumovia), J. Voigtas tvirtai tikėjo, kad massilietis matė Prūsų krantus. Tačiau Karolius Müllenhoff, kuris ypač kritiškai ir apdairiai tyrinėjo Pytheo kelionę, o po jo prūsų istorikas Karolis Lohmeyeris įrodė, kad jūrininkas galėjo būti pasiekęs ne Baltijos jūrą, o tik Šiaurės (Vokiečių) jūros krantą. Ir tas Plinijaus paduotasis gintaro krašto vaizdavimas, su prieš jį esančia sala teutonų kaimynystėje, liečia tik Šiaurės jūros krantą.

Gintaro jau galėjo būti randama, kad ir menkais kiekiais, ir kituose kraštuose. Tie medžiai, iš kurių sakų susiformavo gintaras, augo daug kur Europoje, net kitose pasaulio dalyse. Ir todėl, be žinomojo Baltijos gintaro, vad. Succinit (sucinum), gintarui panašių sukietėjusių sakų arba tiesiog gintaro (tamsesnės spalvos) vienur kitur kaip pavyzdys randama Tiuringijoje, Saksonijoje, Reino krašte, Bohemijoje, Moravijoje, Galicijoje, Bukovinoje, Rumunijoje, Austrijoje, Šveicarijoje, Italijoje, Sicilijoje, Belgijoje, Prancūzijoje, Ispanijoje. Tačiau gausiai gražios spalvos gintaro, apie kurį Pytheas kalba, iki XIX a. pusės buvo randama Šlezvigo-Holšteino ir Danijos (Jutlandijos) pakraštyje, ypač Fryzų salose. Vadinasi, sukdamas į pietus keliautojas pateko prie Holšteino ir Fryzų salų. Tą patį, K.Lohmeyerio nuomone, esą galima pasakyti ir apie graikų autorių, apie Pytheo kelionę paduodamas žinias, pvz., apie Diodoro noticą, liečiančią gintaro salą Basilėją.

Dabar jau galima samprotauti, iš kur gintaras patekdavo antikai. Gintarinių jeroglifų randama net egiptiečių obeliskuose. Gintaro likučių aptikta viename kape net iš XVIII-osios Egipto dinastijos laikų. Gintarą mini Homeras Odisėjoje (XVIII, 296), Herodotas (III, 115), Biblija ir t.t. Graikijoje gintaras kaip papuošalas buvo vartojamas 1600 - 800 m. pr. Kr. Jo dirbinių aptinkama Mykėnų kultūros kapuose. Manyti, kad tas gintaras yra tik baltiškos kilmės, t.y., kad baltų tautos visam ano meto pasauliui pardavinėjo tas jūros dovanas, reiškia išeiti tik iš žymiai vėlesnių faktų. Todėl čia reikia pasakyti, kad finikiečiai, apie kuriuos buvo irgi galvojama, kad jie jau Homero laikais buvę pasiekę rytinį Pabaltijį ir iš ten betarpiškai gabenę tą branginamą objektą, "šiaurės auksą", nukeliaudavo tik iki Kassiteridų salų. O senosios pažiūros niekuo negalima įrodyti. Žinoma, atsargus samprotautojas kategoriškai negalės paneigti, kad į Kassiteridų salas, be Fryzų gintaro, nebuvo kuriuo nors būdu pristatoma ir Baltijos gintaro, kuris prieškristinėje eroje patekdavo į Brandenburgą, Vidurio Vokietiją, Suomiją, Rusiją, Sileziją.

Savo "Gamtos istorijoje" Plinijus, turbūt remdamasis pranešimais, kurie Druso jūros žygių dėka apie Šiaurės jūrą Romoje tapo žinomi, sako, kad prieš Britaniją Germanų jūroje esančios gintarinės (glaesarinės) salos; ir jas, kadangi ten gaunama gintaro, graikai vadinę Elektridais. Čia aišku, apie kokias salas, kuriose buvo žvejojamas gintaras, eina kalba. Viena iš jų, Mentonomono kranto sala, Plinijaus pavadinta "aestuarium". Apie ją rašytojas sako, kad ji potvynio metu esanti jūros apliejama, o atoslūgiu tampanti sausa. Šitoks reiškinys galimas tik Vokiečių jūroje.

9. Užs. Nr. 3075

Kelis šimtmečius Pytheo pranešimas buvo vienintelis šaltinis apie gintaro kraštą, nes niekas čia nebekeliavo. Antikinis pasaulis tik bendrai žinojo, kad gintaras pas juos patenka iš Germanijos. Arčiau tiesos priėjo Plinijaus minimas Philemonas, kuris sakė, kad gintaras Germanijoje (čia ji imama plačiąja prasme) yra randamas dviejose vietose. Viena iš jų tad yra Fryzų salos Šiaurės jūroje, o kita prūsų ir lietuvių-latvių plotas Baltijos krante. Bet apie šitą gausų gintaro židinį prieš Plinijų nei romėnai, nei graikai neturėjo žinių. Dar Strabonis pastebi, kad apie jūrų pakraščius į rytus nuo Elbės nieko nežinąs. Tik po tolimų Druso žygių Germanijoje, kuris su savo kariais pirmutinis buvo pietiniame Šiaurės jūros krante, ir po to, kai Germaniko laivynas nuplaukė iki Fryzų salų, ėmė aiškėti, kad yra rytinis gintaro krantas. Šitaip nuo Nerono laikų rytinio Pabaltijo gintaras, kur jo žymiai daugiau buvo gaunama negu Fryzų salose, ėmė patekti Romos imperijon.

Apie tai žinių duoda tas pats P L I N I J U S S E N A S I S . (Gaius Plinius Secundus, 23-79 m. po Kr.), kurio "Historia Naturalis", kaip matėme, yra pagrindas žinioms apie Pythcą. Tas gamtininkas, be kitko, turbūt jau kalba apie rytinio Pabaltijo, pirmiausia Prūsų, gintarą, nes tie tolimi romėnų žygiai jau buvo pakeitę orientaciją į Germaniją. Todėl Plinijus ir pasakoja (Hist. Nat. XXXVII, 35 ir 42 sqq.), kad gintaras, be to, dar patekdavęs į Romos imperiją per Panoniją, per didelį prekybos centrą Carnuntum (dabar Deutsch Altenburg prie Vienos), kur randama gausių gintaro prekybos pėdsakų. Iš čia tas gintaras eidavo trumpiausiu keliu Adrijos jūros link (iki Akvilėjos). Tokiu būdu, jei iki I a. (po Kr.) gintaras Romos imperijon buvo gabenamas (Pareiniais ir Paelbiais) iš Fryzų salų, tai I a. jį pakeičia baltų gyvenami Baltijos pakraščiai, iš kurių gintaras ėjo į žemutinį Pavyslį, Visla aukštyn, Oderio aukštupiu per Sileziją ir tolyn į Panoniją (žr. žemėlapį). Plinijus ir pasakoja, kaip Nerono laikais vienas riteris, kuris dar gyvenąs, imperatoriškųjų gladijatorių rungtynių rengėjo Julijono buvęs išsiųstas žaidimams papuošti pargabenti gintaro. Tas raitininkas jo tiek daug pargabenęs, kad rungtynių dienomis viskas buvę išpuošta gintaru, ginklai, šarvai, sužeistųjų nešamieji padėklai, net tinklai, kurie skyrė žiūrovus nuo plėšriųjų arenos žvėrių. O didžiausias gintaro gabalas svėręs net 13 romėniškų svarų.

Plinijus pastebi, kad gintaro kraštas esąs 600 (Romos) mylių (t.y. 900 km) nuo Panonijos Carnuntumo. Iš to darytina išvada, kad tas riteris vyko per Carnuntumą. Todėl galimybė, kad jis buvo ne kuriame kitame, o baltų pajūrio (ypač prūsų) krante, yra jau realesnė. Nuo I a. prasideda gintaro prekyba tarp baltų kraštų ir Romos imperijos Dunojaus provincijų (Panonijos). Ir nuostabiu būdu tai patvirtina archeologiniai radiniai: ir Prūsų, ir Lietuvos, ir Latvijos plote gausiai randama R o m o s p i n i g ų . Daugiausia romėniško importo tačiau randama Prūsuose, nes ten gintaro, to "tautinio baltų mineralo", prekyba labiau klestėjo. Be piniginių lobių, randama iš Romos imperijos provincijų importuotų gaminių: įvairių žalvarinių indų, gražių molinių puodų, stiklo dirbinių, įvairiaspalvių emalium ornamentuotų papuošalų ir t.t. Gausiais Romos monetų lobiais pasižymi žemutinis Vislos slėnis, daug radinių vietų yra prie Dancigo, Kujavijoj, Mozūrijoje. Tačiau labiausiai jų užtikta senprūsių gyvenamoje Semboje. Jos pakraščiai turtingesni gintaru iki pat šių dienų. Bet ir Lietuvos plotui Romos pinigų, daugiausia v a r i n i ų (bronzinių) s e s t e r c i j ų , skaičius yra nemažas. Daug rečiau aptinkami sidabriniai denarai. Jau priskaičiuota ca. 60 radimo vietų, kur aptikta, kartais ir lobiais, per 1000 monetų. Žymiai mažiau negu Prūsuose surandama Lietuvoje (bent iki šiol) papuošalų, fibulų, indų ir kitų radinių. Tačiau Lietuvoje, rodos, nėra nė vienos apskrities, kur nebūtų surasta romėniškų sestercijų. Ypač jų randama v a k a r i n ė j e Lietuvoje (Klaipėdos krašte ir Kretingos apskr.). Tos monetos daugiausia

yra iš II a. galo ir III a. pradžios (imperatorių Trajano, Antonino Pijaus ir Marko Aurelijaus laikų).

Latvijoje taip pat aptinkamos romėniškos monetos ir iš Romos importuoti dirbiniai, ypač segės (fibulos). Be kitko, ten (Medzės valsčiuje) buvo aptikta romėniška II a. lemputė, kuri, pagal aptinkamas paraleles, esanti importuota nuo senosios Panonijos sričių ar nuo Juodosios jūros šiaurės kranto. Bet ir Latvijoje monetos dominuoja.

Visa toji romėnų (Panonijos, Juodosios jūros ar kitų vietų) baltų srityse aptinkama medžiaga patvirtina Plinijaus pasakojimus. Žinoma, Romos importo gausumas suponuoja, kad turėjo būti iš baltų kraštų, be gintaro, išvežami ir kiti dalykai, pvz., kailiai, o gal ir vaškas.

Plinijus mini dar, be kitko, didžiulę salą "Baltia", kurios išaiškinimas kelia sunkenybių. Nors žinomi jos ir kiti pavadinimai (Abalus, Basilia), tačiau jau bendrai priimta "Baltia" laikyti seniausia forma. Tačiau tos salos tikslus lokalizavimas turbūt yra neįmanomas. Žinoma, pats žodis "Baltia" etimologiškai nieko bendra neturi su mūsų žodžiu baltas. Vardas vedamas iš lotynų "baltens" (juosta). Todėl G. Bonfantė laiko tą "salą" Jutlandijos pusiasaliu ir riša su Belto sąsiauriu. Kai kas mano "Baltia" reiškus Skandinaviją. Tačiau remdamasis Adomu Bremeniečiu, kuris jau pažįsta mare Balticum ir viduramžių vokiečių pavadinimu "beltemer", kai su pietryčių Baltijos jūros dalimi labiau apsipažinta, E. Blesė mano, kad jau ir seniausiais laikais vardas "Baltia" labiau lietė rytinį, o ne vakarinį jūros krantą. Tokiu atveju ir šitoji aplinkybė kalba už tai, kad nuo Nerono laikų Baltijos gintaras jau ėjo į Romos imperiją. Su jo prekyba pagaliau yra glaudžiai siejamas ir a i s č i ų v a r d a s, apie kurį kalba eilė šaltinių.

Šaltiniai:

Diodorus Siculus, ed.Bekker, I
Plinius Vetustus, ed. Sillig, I

Sudarytojo papildymai:

Herodotas. Istorija (vertė J. Dumčius). V., 1988.

Literatūra:

Ambra, Usi dell'ambra nell'antichitá, Enciklopedia Italiana, I (1929), 795-796 p.

Blesse E. Sprache als Quelle zur Geschichte der lettischen Volksstämme. Conventus primus historicorum Balticorum 1937. (Pirmā Baltijas vēsturnieku konference). Riga, 1938, 70-82 p.

Callegari G. V. Pitea di Marsiglia Rivista stor. antica, VII (1903), 522 p., 701 p.; VIII (1904), 231 p., 547 p,; IX (1905), 242 p. (su daug bibliografinių nurodymų).

Cary M. e Warmington E. H. The ancient explorers, London, 1929, 33 p. (Pytheas).

Czekanowski. Wstęp do historji Słowian. Lwów, 1927.

Czermak W. Illustrowane Dzieje Polski od początków do X wieku, Warszawa, 1935.

(Ebert M.) Reallexicon der Vorgeschichte, I (Berstein).

Engel C. Die ostgermanischen Stämme in Ostdeutschland, die gotische Ostsee-herschaft und das Gotenreich in Osteuropa, "Deutsche Ostforschung", Bd. 1 (Deutschland und der Osten, Bd. 20), 1942, 132-178 p.

Engel C. Die Ostausbreitung der baltischen Stämme in vorgeschichtlicher Zeit. "Germanen-Erbe", Jg. 2 (1937), Heft 12, 335-338 p.

Engel C. Die vorgeschichtliche Ostgrenze der baltischen Völker, "Forschungen und Fortschritte", 1938, Nr. 5, 49-51 p.
Engel C. Die baltische Besiedlung Weiss- und Mittelrusslands in vorgeschichtlicher Zeit. Literarum Societas Esthonica, 1838-1938. "Liber Saecularis", II (1938), Tartu, 904-910 p.
Gaerte W. Urgeschichte Ostpreussens, 1929.
Ginters V. Romas imports Latvijā, "Senatne un Maksla", II (1936), 47-61 p.
Jungferis Viktoras, Dr. Pabaltijo aisčių gintaro prekyba, "Vairas", 1933, Nr. 9, 65-77 p.
Kiparsky V. Baltische Sprachen und Völker "Baltische Lande", hgg. von A. Brackmann und C. Engel, Bd. I (Ostbaltische Frühzeit), 1939, 48-59 p.
Lohmeyer K. Ist Preussen das Bernsteinland der Alten gewesen? "Zur Altpreussischen Geschichte", Aufsätze und Vorträge. 1907, 118-133 p.
Martinaitis M. ir Marusas J., Dr. Gintaras, "Lietuviškoji enciklopedija", IX t., 10-14 p.
Much: Deutsche Stammeskunde, 3 Aufl.
Müllenhoff K. Deutsche Altertumskunde, 1. Bd. 2 Aufl. 1890.
Niederle L. Slovanské Starožitnosti, I. Praha, 1902.
Niederle L. Manuel de l'antiquité slave, I. Paris, 1923.
Plinio il Vecchio. Enciclopedia Italiana, XXVII (1935), 548-549 p.
Puzinas J. Naujausių proistorinių tyrinėjimų duomenys, Kaunas, 1938.
Šmits P. Herodota ziņas par senajiem baltiem, "Rakstu krājums", Rīgas Latviešu Biedribas Zinātnu Komitejas, 21. krajums, A, Humānitāri raksti, 1933, 3-17 p.
Vasmer M. Beiträge zur historischen Völkerkunde Osteuropas I. Die Ostgrenze der baltischen Stämme. Sitzungb. d. Preuss. Akad. d. Wiss. Phil. hist. klasse, 1932, XXIV, 637-666 p.
Voigt J. Geschichte Preussens, I (1827).
Voigt H. G. Adalbert von Prag, 1898.

9 §. Pokristiniai šaltiniai apie "aisčius"

Visų tų pirmųjų žinių apie aisčius bendras bruožas yra tas, kad nežinome, kokiais būdais jos rašytojams yra patekusios. Todėl tų žinių patikimumas yra abejotinas. Juk tie imperatorinės Romos ir ankstybųjų vidurinių amžių autoriai apie tokius tolimus kraštus galėjo patirti ne betarpiškai, bet labai vingiuotais ir autentiškumo atžvilgiu abejotinais keliais. Tačiau tie šaltiniai pastoviai aisčių vardą pažįsta per aštuonis šimtmečius. Jis išnyksta tik IX amžiaus pabaigoje. Rodos, visi tie pagrindiniai šaltiniai, išskyrus tik Ptolomėjų, germanų ar slavų kaimynais iš šiaurės ar šiaurės rytų mini aisčius (Aestiorum gentes, Aestii, Haestii, Osti, Eystir etc.). Net Pytheo minimuosius 'Ωστιαίοι (Steponas Bizantietis vadina juos "Ostyeos") W. Czermakas priskiria tai pačiai grupei. Šitaip buvo pavadinę germanai į rytus nuo jų gyvenančias tautas, resp. tautų grupę, dėl kurios etninės priklausomybės per ištisą šimtą metų būta daug mokslinių diferencijų ir diskusijų.

Seniausioji neabejotina žinia apie tuos aisčius yra iš 98 m. (po Kr.) romėnų rašytojo Publijaus Cornelijaus TACITO (54 - 119 m.) veikalo "De origine, situ, moribus ac populis Germanorum" 45 skyriuje. Tas tautas jis vadina "Aestiorum genties". Šis Tacito tekstas gana trumpas:

"Už sujonų tautos (Suiones) (=dab. Švedija) yra kita jūra (Baltija), rami (tingi), beveik nejudanti. Ji apjuosia ir uždaro (ištisas) žemės sritis. Ten tikima, kad pasku-

tinysis jau nusileidžiančios saulės spindėjimas iki užtekėjimo išsilaiko toks šviesus, jog užtemdo žvaigždes. Be to, ten (viešpatauja) įsitikinimas, kad saulei kylant girdėti garsai ir matyti žirgų pavidalai ir jų galvos spinduliai. Dešiniajame (=rytiniame) Svebų (=Baltijos) jūros pakraštyje bangos plauna a i s č i ų g i m i n e s . Papročiais ir apsirengimu jos yra panašios į svebus, kalba artimesnės britanams. Jos garbina dievybių motiną. Kaip savo prietaringumo ženklą, nešioja šernų figūras. Šitos atstoja ginklus ir apsaugą, o deivės garbintoją net tarp priešų saugo. Retai (aisčiai) vartoja geležį, dažnai medines buožes (lazdas). Javus ir kitus (laukų) vaisius jie rūpestingiau augina negu germanai savo įprastame nerangume. Jie perieško jūrą ir iš visų tik vieni rankioja sakus, vadinamus "glaesum", (jūros) seklumose arba pačiame krante. Nei apie jo prigimtį, nei apie jo atsiradimo būdą jie, kaip barbarai, nei tyrinėjo, nei ką nors sužinojo. Tad ilgai jis gulėjo tarp kitų jūros išmatų, kol mūsų prabanga jam davė vardą (reikšmės). Patys (aisčiai) gintaro nenaudoja. Koks randamas, jis yra renkamas, neapdirbtas atiduodamas, ir stebėdamiesi jie priima kainą. Bet suprask tai esant medžio sakus, nes persišviečia (gintare) kai kurie žemės, o dažnai ir sparnuoti gyvūnai. Įklimpę į skystį, greit medžiagai kietėjant, jie būdavo uždaromi. Aš tikiu, kad taip pat vaisingi yra miškeliai ir girios tiek tolimų rytų kraštuose, tiek ir vakarų salose ir žemėse, kur išprakaituojamas smilkalas ir kvepalai. Jie gi, kaitrios saulės spindulių paveikti, skystu pavidalu teka į arti esančią jūrą, o audrų jėga bangų išmetami į priešingą krantą. Jei tirsi gintaro prigimtį ugnimi, (pamatysi) jis užsidega kaip sakuotas medis ir duoda riebią ir kvepiančią liepsną; tačiau greitai jis suminkštėja lyg į dervą ar sakus.

Už sujonų toliau gyvena sitonų tautos..."

Vadinasi, Tacito tekste apie aisčius yra minimi penki pagrindiniai dalykai: 1) jie garbina dievybių motiną, 2) nešioja šernų amuletus, 3) maža pažįsta geležį, 4) uoliai kultivuoja javus ir 5) renka ir romėnams pardavinėja gintarą, kurio tariamąją kilmę rašytojas ir bando paaiškinti.

Gana daug kartų baltų tautų istorijoje kalbėta apie šitą Tacito "Germanijos" teksto vietą. Dėl jos pasisakė nemaža įvairių Rytų Europos tautų praeities tyrinėtojų, istorikų, kalbininkų, archeologų, religijų istorikų. Lietuvių mitologijai ją plačiai komentavo A. Mierzińskis.

K o k i a i s š a l t i n i a i s rėmėsi Tacitas? Yra žinoma, kad jis savo "Germanijoje" panaudojo ne tik Cezarį ir Liviją, bet ir P l i n i j a u s Senojo žuvusį darbą apie karus su germanais. Gal tame iki mūsų neišlikusiame veikale Tacitas ir rado ką nors apie aisčius. "Historia Naturalis" parodo, kad jis iš tos istorijos ėmė žinių ne tik apie germanus, bet ir apie jų kaimynus. Tad ir apie gintarą kalbėdamas Tacitas, berods, neišvengė Plinijaus veikalo. Tačiau pirmojo yra žymiai d a u g i a u ir kai kas v i s a i n a u j a pasakyta. Iš kur tas žinias Tacitas paėmė, galima tik samprotavimus pareikšti. Jos galėjo ateiti iš tų sluoksnių, kurie rūpinosi Baltijos pajūrio gintaro gavimu Romos imperijai tik per lūpų lūpas, nes, išskyrus tą Plinijaus minimąjį riterį (Hist. Nat. XXXVII), labai retai kas iš romėnų pirklių tegalėjo pats tiesiog pasiekti Rytų Germaniją. Todėl įtikimesnė atrodo tokia galimybė, kad žinios apie tas už Elbės esančias tolimiausias šiaurės ir rytų tautas galėjo būti gautos iš pasieniuose stovinčių Romos legionų karininkų. Kariuomenėje tarnaudavo ir germanų samdinių. Kaip rodo tekste Tacito pavartoti palyginimai apie aisčių kalbą, jo informatorius galėjo būti buvęs ne tik aisčių, bet ir britanų ir svebų žemėse.

Daug painiavos ir diskusijų yra sukėlęs klausimas, kokiai etninei tautų grupei turêjo priklausyti tie "Aestiorum gentes". Net pats pavadinimas buvo įvairiai etimologizuojamas. Senokai buvo imta aiškinti, kad "aestii" reiškia "Ostleute", t. y. žmones, gyvenančius į rytus, nes senąja gotų kalba "east" reiškia rytus. Tokiu geografinės krypties vardu galėjo germanai vadinti rytų pusėje nuo jų gyvenančias tautas, nepasakydami konkrečiau, kas jos tokios buvo. Müllenhoffas samprotavo, kad germanai savo kaimynus vadino "Aisteis" arba "Aistjus" dėl jų taikaus būdo, nes gotiškai "astan" reiškia garbinguosius, pagarbos vertus. Jeigu tas vardas ir germanų yra duotas, tai juo, žinoma, patys baltai savęs nevadino. O kokius jų tautos sau turėjo pavadinimus, paaiškėja tik X-XI a. Pagaliau, tas bendras rytinio Pabaltijo tautų vadinimas aisčių vardu dar neišsprendžia gyventojų kilmės. Todėl ne vienam ir atrodė (be kitų, J. Rozwadowskiui), kad čia jau minimi finų kilmės estai, kuriems tas vardas "aestii" iki dabar palikęs.

Tacito tekstas duoda progos daryti įvairių konjenktūrų ir spėliojimų, nes iš jo tik tiek tematyti, kad jo laikais gintaro krante gyveno aisčiai ir kad jie kalbėjo kita kalba negu germanai, nes jų kalba "Britannicae proprior". Todėl E. Sittigas iškėlė, kad "Aestiorum gentes" nėsą įmanoma tiksliau priskirti baltų tautų grupei. Greičiau jie buvę svebų giminės germanai. Panašiai mano ir T. E. Karstenas samprotaudamas, kad tie aisčiai buvę mažesnių germanų tautų grupė. Bet jis pripažįsta, kad jie nebebuvę gryni germanai, o sumišę su baltais (= prūsais - lietuviais - latviais), gal net suomiais. Jeigu tačiau tie aisčiai ir nebūtų gryni baltai, tai ir pagal Karsteną atrodo, kad jie turėjo baltiško elemento. Vadinasi, pagal jo išvedžiojimus išeina, kad apie Kristaus gimimą tie aisčiai buvę su germanais sumišę. Tačiau šitą teigimą reikia labai reliatyviai priimti. Juk senųjų germanų (gotų) kalbos skolinių tiek maža turi lietuviai ir latviai. Santykių su germanais teturėjo tik prūsai. Tad ir iš jo (Karsteno) matyti, kad Baltijos pietryčių krante yra gyvenę baltai. Karstenas dar savo samprotavimus taip vėliau koriguoja, kad tas aisčių vardas, kuriuo buvę vadinta viena arba kelios germanų kiltys, perėjęs baltams taip, kaip nuo šitų vėliau perėjęs estams.

Aisčių kalbos klausimas lieka paslaptis, nes ir žymiai vėlesnieji aisčius minintieji autoriai (Einhardas, Wulfstanas, Adomas Bremenietis) apie jų kalbą nieko nepasako. Tacito pastaba, kad jie kalbėjo britanams, t. y. keltams, artima kalba, kaip Muchas paskutiniajame "Germanijos" leidime aiškina, galėjo remtis atsitiktinai tais jo informatoriaus pažįstamais baltų žodžiais, kurie yra panašūs į keltų: pvz., "tauta" (kelt. "touta"), "dievas" (kelt. "deivos") ir t. t.

Dauguma tyrinėtojų vienu ar kitu būdu iki šiol buvo priėję išvadą, kad Tacito "Aestiorum gentes" yra buvę prūsai. Ypač svarbiu argumentu laikyta, kad graikų geografas Ptolomėjus (+178 m. po Kr.) Pavyslyje pamini prūsų kiltis galindus ir sūduvius. Jau prof. J. Jonynas yra atkreipęs dėmesį, kad tam geografui germaniškos kilmės vardas "Aestii" yra nežinomas. Tačiau tų dviejų kilčių sutapdinimas su aisčiais yra galimas ir natūralus.

Be to, esama ir kitų aplinkybių, kurios šitokius samprotavimus paremia. C. Engelis, turėdamas prieš akis naują archeologinę medžiagą, teigia, kad gotai prokristiniame amžiuje nebuvo toliau nuėję kaip iki upių Allės ir Passargės linijos. Todėl archeologas visai neabejoja, kad Semboje gyvenanti gintaro rinkėjų tauta yra buvę aisčiai, kurie nebuvo germanų kilmės ir nekalbėjo germanų kalba. Čia Engelis, be kitko, koriguoja Kossinos, Blumės ir Aebergo pažiūras, kurie Sembą ir didžiąją Rytprūsių dalį laikė gotų gyventa sritimi. Šitaip rūpestingai lyginant Vislos srityje ir Rytprūsių plote randamą kapinynų medžiagą įvairiais laikotarpiais, yra galutinai pasisekę (kai kuriais atvejais net kelių kilometrų tikslumu) pravesti prūsų kultūros liniją. Engelis tad ir apgailestavo, kad dar ir dabar Vokietijoje vis-at-

siranda (net tarpu specialistų) bandymų į Sembą žiūrėti kaip į gotų kultūros sritį. Jam ir aisčiai gyvena kaip g o t ų a r t i m i a u s i e j i k a i m y n a i. Juk ir Tacitas Gutones (gotus) lokalizavo netoli aisčių. Vadinasi, tarp germanų ir aisčių yra buvusi k a i m y n y s t ė. Belieka išaiškinti, ar jie yra baltai?

Pagal turimus duomenis (8 §) jau žinoma, kad dar prieškristiniais laikais baltų tautos plačiu ruožu buvo pasiekusios rytinį Baltijos krantą. Net K. Būga prūsus sprendė ten gyvenus jau prieš Kristų. Tad iš C. Engelio išvedžiojimų peršasi vienintelė logiška išvada: Sembos aisčiai, kaip ir apskritai aisčių giminės, yra baltai.

Ne vienam tyrinėtojui buvo kliūtis pripažinti aisčius baltais vien todėl, kad tas žodis "glaesum" yra germaniškos kilmės. Bet jau E. Blessė yra nurodęs, kad aisčiai, dėl gyvų prekybos santykių su germanais, galėjo tą žodį iš jų pasiskolinti taip, kaip, pvz., latviai pasiskolino iš jų žuvų pavadinimams ēriņas ("Heringe"), strimalas ("Strömlinge"), doržas ("Dorschen"), nors turi ir savo latviškus žodžius siļķes, reņģes, mencas. J. Mikkola aiškina, kad ir lietuvių gintaras (latv. dzintars) esąs ne baltiškas. O E. Sittigas vengrų dialekte gintarui aptiko žodį "gyantar". Pagaliau ir į kitą aplinkybę reikia atkreipti dėmesį. Samprotaudamas, kad tik vienoje vietoje (t. y. aisčių) tėra randamas gintaras, iš Plinijaus (Hist. Nat. XXXVII 42) paimtą Šiaurės jūros germanų pavartotą gintaro pavadinimą (glaesum), Tacitas p e r k ė l ė aisčiams. Todėl tas germaniškas žodis (althochdeutsch "glas" - gintaras, altgotisch "glaes" - stiklas, "glaer" - gintaras) dar nieko nepasako aisčių kilmės klausimu. Tad, rodos, nėra reikalo įrodinėti to žodžio baltiškumą.

K. Būga, kuris buvo tos nuomonės, kad Tacito "Aestiorum gentes" yra lietuvių - latvių - prūsų protautė, ir jai, K. Jauniaus paveiktas, davė aisčių vardą, irgi k a l b i š k a i įrodinėjo jų baltiškumą. Svarbiu argumentu Būgai buvo tas "glesum". Įdomu, kad tas Plinijaus ir Tacito minimasis gintarui pavadinimas dar neseniai buvo žinomas latviuose "glisis" ir "glise" vardu. Buvo atsiradę įtarimo, kad kas nors buvo "glisį" sugalvojęs patriotiškais sumetimais latviškai Tacito aisčių kilmei įrodyti. Tačiau tam "glaesum" artima lytis aptikta latvių Cesyje (Vendene) ir XVIII a. latviškai-vokiškame Langės žodyne. Tad Būga ir daro išvadą, jog latviškasis "glisis" rodąs senovėje gleso vardą nebuvus svetimą Baltijos kranto aisčiams, arba baltams. Jeigu tai tiesa, tai, V. Kiparskio nuomone, jis turėjo būti iš gotų "glēsas", "glīsas" patekęs į baltus.

Dėl aisčių identifikavimo su baltais teigiamai pasisakė ir E. Blessė, iškeldamas eilę pozityvių samprotavimų. Be kitko, jis sako, jei aisčių būdas ir papročiai buvo panašūs į svebų, tai parodo tik, kad jie kultūroje nestovėjo žemiau už savo kaimynus germanus; priešingai, jie buvo rūpestingesni žemdirbiai. Aisčiams tapatinti su baltais buvo paprastai nurodoma į "Frisches Haff" lietuvišką pavadinimą "Aismarės", kurį prof. J. Gerullis stipriai įtaria kaip mokslinį sugalvojimą. Tad Blessė nurodo keletą vietovardžių Latvijoje, kurie turi šaknį "aist". Todėl ir patį žodį Blessė nori laikyti baltų kilmės.

Pagaliau, priėjus išvadą, kad "Aestiorum gentes" yra baltai, reikia atkreipti dėmesį ir į tą patį t e k s t o t u r i n į. Tacito minimoji dievybių (dievų) motina primena vėliau šaltiniuose įvairiais vardais vadinamą lietuvių žemės dievybę, būtent, Žemina, Žeminėlė, Žemynėlina, latvių Žemės māte. Su šita vėlybesne dievybe W. Mannhardtas bandė sieti Tacito aisčiams priskiriamą "matrem deum". Tačiau atskirame straipsnyje Mannhardtas įrodinėjo, kad romėniškoji "mater deorum" visai neatitiko, pvz., latvių Žemės mātei: o jei galima esą paskutiniąją lyginti su kokia kita romėnų dievybe, tai tik su vieninteliu "Tellus" (Žemė). Ir A. Mierzyńskis nerado lietuvių kulte tokio dievo, kuris atitiktų romėnų "mater deorum". Tik aisčių gyvenimo skubotas stebėtojas, pasiremdamas romėnų kulto panašumu,

galėjęs padaryti tokią išvadą; o iš tikrųjų lietuvių mitologijoje nesą tokios dievybės, kuri turėtų romėnų "mater deorum" funkcijas ir atributus. Todėl Mierzyński ir samprotauja, jog čia buvusios sumaišytos dvi skirtingos dievybės: antikinė "mater deorum" su stipriai ir ilgai lietuvių senajame kulte pasireiškusia dievybe Žeminėle, kuriai aukos ir apeigos išliko vėlybus šimtmečius. H. Bartuleitis tačiau sako, jog nesą galima žinoti, kas buvusi toji I a. po Kr. aisčių "mater deum". Vis dėlto turimoji mitologinė medžiaga ją leidžia sieti su Žemina.

Ne mažiau susidomėjimo ir diskusijų yra sukėlęs šernų amuletų nešiojimo klausimas. Remdamasis žymiai vėlesniais (XVII-XVIII a.) amuletų nešiojimo faktais, kurie buvo aptikti Prūsų Lietuvoje, Žemaičiuose ir Vilniuje, Mierzyński bando išaiškinti, kodėl aisčiai nešiojo laukinių gyvulių amuletus.

Kad aisčiai maža tevartojo geležies, labiau pasivaduodami medinėmis buožėmis ar lazdomis, neprieštarauja bendroms žinioms, kurias archeologija pateikia apie senąjį lietuvių geležies amžių pokristiniais laikais (0 - 400 m. po Kr.). Lietuvių plotui apie Kristaus laikus metalinių radinių kapuose randama nuostabiai maža, nes tas prieškristinio geležies amžiaus (500 m. pr. Kr. - iki Kr. gim.) kultūros sumenkimas tebejaučiamas ir pirmajame amžiuje po Kr.

Dėl buožių ar lazdų vartojimo Mierzyński vėl cituoja nemaža istorinių laikų šaltinių, samprotaudamas, kad tie medžiai buvo išimtinai ano meto ginklai, nes geležies dar istoriniais laikais ilgai gana ribotai tebuvę vartojama. Vietinės balų rūdos naudojimas tegalėjo būti labai ribotas, o artimiausiuose kaimynuose, nesant rūdos šaltinių, geležies irgi maža tebuvo. Tik jau XIII a. Eilėtoji Livonijos kronika poetiškai kalba apie auksu, stiklu ar veidrodžiu spindinčius lietuvių ginklus, šalmus, nors, iš kitos pusės, ji pamini, pvz., kaip su lazdomis, kuolais ar basliais ("mit boumen") jie pribaigę Saulės-Šiaulių kautynes (1236 m.) pralaimėjusius ir bėgančius vokiečius.

Iš Tacito matyti, kad aisčiai yra rūpestingi žemdirbiai. Gilios baltų žemdirbystės tradicijos, turinčios savo pradžią iš neolito galo (virvelinės keramikos laikais, 2000-1500 m. pr. Kr.), gausiai kalbiškai paliudytos bendrojoje indoeuropiečių prokalbėje, padarė įtakos ir kaimynams. Pvz., ugro-finų (ypač suomių) skoliniai iš baltų prokalbės žemdirbystės ir jos veiksmams išreikšti parodo, kad suomiai žemdirbystės išmoko iš baltų. Todėl žinią apie jų rūpestingą žemdirbystę reikia laikyti ne iš piršto išlaužtą.

Dėl Tacito žinios apie gintarą beveik nieko nebereikia pridėti, nes, kaip minėta (8 §), pokristinėje senojo geležies epochoje, ypač nuo II amžiaus, vis daugiau randami romėnų monetų lobiai, net Romos provincijų papuošalai, akivaizdžiai patvirtina gintaro išvežimo klausimą. Jis taip pat paaiškina, kuriuo būdu ir už ką galėjo tas palyginti gausus Romos provincijų importas patekti į rytinį Pabaltijį. Tik reikia suabejoti, ar prieš Tacito resp. Nerono laikus aisčiai visai nebūtų žinoję gintaro vertės. Jie bus jį jau kaip mainų objektą davinėję savo kaimynams. Todėl kai kas tą Tacito teksto vietą apie gintaro vertę taip komentuoja: "ir jie gauna kainą, dėl jos, t. y. dėl kainos dydžio, būdami nustebę".

Kaip žinome, daugelis Pytheo komentatorių samprotavo, kad gintaras tesąs randamas tik vienoje vietoje. Ir Tacitas manė, kad gint..ras tik vienoje vietoje - šiuo atveju aisčių - terandamas. Tad jis tuo būdu, kaip H. G. Voigtas yra teisingai atkreipęs dėmesį, Šiaurės jūros germanų pavartotą gintaro pavadinimą "glaesum" (Hist. Nat. XXXVII 42) galėjo perkelti ir priskirti aisčiams.

Neturėta Tacito laikais dar visai tikrų duomenų, kaip tas gintaras atsirado. Tiesa, rašytojas, pavadindamas gintarą pardavinėjančius aisčius nesusipratėliais, bando paaiškinti jo kilmę. Kad gintaras yra nuo kaitrios saulės spindulių išvarvėję medžių sakai, su tuo galima

sutikti. Bet kad jie skysti tekėtų į čia pat esančią jūrą ir iš ten būtų išplaunami gintaro pavidalu, šitą teigimą mokslas koriguoja. Žinia, gintaras yra susidaręs iš suakmenėjusių spygliuočių medžių sakų, daugiausia pušų, kurios augo ne tik Baltijos pajūriais abiem pusėm, bet ir jos dugne. Atsiradus miškų vietoje vandeniui, bangų daužomi ir plaunami suakmenėję sakai buvo išmetami į krantą. Baltijos pajūryje yra, tiesa, gausu ir moreninio gintaro, kuris yra kasamas.

Jei Tacito Germanijos tekstas apie "Aestiorum gentes" yra sukėlęs ir vis dar tebekelia tiek daug gyvų diskusijų ir eilę neaiškumų bei abejonių, tai daug ramiau ir paprasčiau gali būti kalbama apie antikos geografo Klaudijaus P T O L O M Ė J A U S iš Aleksandrijos (Ptolemaeus, + 178) apie 150 m. po Kr. paruoštą geografiškai-kartografinį veikalą, kuriame jis paduoda žinių apie kraštus nuo Vistulos (=Vislos) ir Chronos (=Nemuno) iki upės Chesinus, kurią galbūt reikia laikyti šiandienine Dauguva.

Savo geografijoje (III 5, 9) Ptolomėjus, apžvelgdamas įvairias tautas, gyvenančias pietiniame Baltijos jūros krante, apie Vislos žiotis ir į rytus nuo jų, sako:

"Iš visų tų minėtųjų tautų labiausiai yra į rytus, kurios gyvena už Venetų, būtent Galindai ir Soudinoi..." ("..Υπο μεν ιους Ουενεδας παλιν Γαλίνδαι καί Σουδινοι..."

Tie venetai, jau Plinijaus ir Tacito pažįstami kaip Veneti ir Venedi, paprastai tapatinami su ilyrų (ilyriečių) tauta, apie Kristaus gimimą yra gyvenę prie vidurinės Vislos ir toliau į rytus nuo jos. Tad apytikriai galima lokalizuoti ir tuos jų rytinius kaimynus, su kurių naujais ir iki tol šaltiniuose niekur neaptiktais vardais susiduriame. Dabar jau paprastai nebekeliamas klausimas, nes atrodo savaime aišku, kad tie Ptolomėjaus "Galindai" ir "Soudinoi" reikia ne tik sieti, bet greičiau ir tapatinti su dvylika šimtų metų vėliau - XIV amžiuje (1326 m.) Dusburgo minimomis prūsų kiltimis "Galindite" ir "Sudowite". Jas tas ordino kronistas įsakmiai priskyrė prie prūsų. Nuo seno šitoks identifikavimas ir žinomas. Taip darė K. Būga, V. Kiparsky, E. Blessė, Ig. Jonynas ir kiti. Tačiau E. Sittigas iškėlė klausimą, jog nesą įrodyta, ar iš tikrųjų tos dvi Ptolomėjaus minimosios tautos esančios vėlesnės prūsų kiltys galindai ir sūduviai. Sittigas iš viso abejoja, ar pats žodis galindai yra baltiškos kilmės. Tai, esą, turėtų būti įrodyta. Atsiliepdamas į tokius samprotavimus, E. Blessė pateikė medžiagos to žodžio etimologijai ir aiškino jo tikrai baltišką kilmę. J. Gerullis, kaip ir K. Būga, kildino galindus nuo liet. žodžio "galas". Tokiu būdu galindai reikštų pasienio gyventojus ("Markmänner"). Kiparsky prie šito etimologizavimo prideda dar ir kitą galimybę, išvesdamas galindų vardą iš lietuviškojo galėti. Tad galindai galėtų reikšti ir "stiprieji" ("die Mächtigen"). Ar šitaip paprastai ir populiariai tautų vardus galima etimologizuoti, mums kyla rimtų abejonių. Bet tai tegu išsprendžia kalbininkai. Su V. Kiparskiu reikia tik visiškai sutikti, kad Ptolomėjaus "galindai" ir "soudinoi" yra tikros baltų kiltys. Dėl sūduvių vardo etimologizavimo, kuriuos K. Būga vadina sūdais, palieka dar vis neišaiškinta. Patiekdamas daug medžiagos, Būga samprotauja, kad tas pavadinimas yra kilęs nuo upės Sūduonijos, kuri teka per Sūduvos žemę. Būdama kair. Šešupės intakas, įteka ji ties Liudvinavu. Kaip jotvingių pavadinimas esąs nuo upės Jotvos, taip ir sūdų (sūduvių) nuo Sūduonios. Bet ir pačiam Būgai neatrodė tai dar galutinai įrodyta.

Istoriškųjų laikų sūduviai identifikuojami su jotvingiais (lot. Getwezitae, Jetven, Getuae, Gethe Pollexiami; lenk. Jaczwingi, rus. ятвязи, ятвяги) yra gyvenę pietryčių Rytprūsiuose (tarp Lötzeno ir Lycko) ir toliau į šiaurę nuo Gardino Suvalkų krašte, t. y. kairiajame Nemuno krante. Vadinasi, sūduvių-jotvingių sritis šiaurėje ir rytuose siekė Nemuną, pietuose - iki Bialoviežo girių, pietvakariuose - iki Būgo ir per jį toliau jau aiškiai nebežinoma riba Mozūrijos pasienyje iki tos vietos, kur Lycko upė kerta 1939 m. buvusią Ryt-

prūsių sieną. Iš tenai per Mozūriją iki Vištyčio ežero, o toliau pagal dabartinę Rytprūsių sieną iki Nemuno.

Ar tie sūduviai - jotvingiai anksčiau kur nors k i t u r g y v e n o , apie tai trūksta istorinių ir kalbinių duomenų. Pagal Ptolomėjų jie buvo į rytus nuo Vislos, bet tiksliau tada, t.y. prieš tūkstantį metų, jų gyventos vietos lokalizuoti neįmanoma. Tas pats pasakytina ir apie galindus. Ar jie 150 m. po Kr. jau gyveno tose ribose, kokiose juos istorija užtinka ordino laikais, yra pagrindo suabejoti. J. Gerullis samprotauja, kad galindai bus buvę labiau į pietus nusikišę Mozūrijon. Ir tik rytų germanams gotams pasitraukus nuo Vislos, jie pasistūmę labiau į vakarus, slavų mozūrų sekami. Kovose su mozūrais ir vokiečių ordinu jie ir sunyko. XIV a. Galindos plotą sudariusios šios Rytprūsių apskritys: Allensteino, Angerburgo, dalis Goldapės apskr., Margrabavo, Lycko, Lötzeno, Johannisburgo, Ortelsburgo, Lenzburgo apskritys (žr. žemėlapį).

Ištisus aštuonis amžius reikia tenkintis apie aisčius tokiomis skurdžiomis ir negausiomis žiniomis, kurių kai kurios vos tik jų bendrą pavadinimą teįstengė užrašyti. Prie tos rūšies versmių priskirtinas ir Flavius Magnus Aurelius C A S S I O D O R U S Senator (490-583 m.). Tas išlavintas ir mokytas romėnas, ostgotų karaliaus Teodoriko sekretorius 537-538 m. (o gal jau 523-526 m.), sudarė įvairių kanceliarijos raštų ir jų pavyzdžių rinkinį "Variae". Tarp tų iš 12-kos knygų sudarytų įvairenybių figūruoja Teodoriko laiškas aisčiams ("Haestis Teodoricus rex . . ."). Jo turinį sekretorius Cassiodoras paduoda in extenso (Variae, lib. V 2).

Iš to laiško matyti, kad aisčiai (haesti) yra jūrų pakraštyje gyvenanti tauta ("in Oceani litoribus constituti"). Norėdami Teodoriką pagerbti, jie yra jam siuntę pasiuntinius su gintaro dovanomis. Dėkodamas karalius tame savo laiške pagal Tacitą, kurio vardas paminėtas ir laiško tekste, nupasakoja jam atsiųsto gintaro kilmę, džiaugiasi, kad iki jo atėjo garsas apie aisčius, ir prašo jį dažniau lankyti.

Yra žinoma, kad tuose "Variae" Cassiodoras paduoda ano laiko kanceliarijos laiškų formuliarus ir daug svarbių gotų karaliaus laiškų tekstų pavyzdžių, kad iš jų jauni ir dar neprityrę kanceliariniame darbe valdininkai, gaudami jau paruoštus ir stilistiškai apdirbtus pavyzdžius, galėtų mokytis rašyti.

Akivaizdoje tos aplinkybės ir galima samprotauti, kad tas ostgotų Teodoriko laiškas yra tik tariamas, Cassiodoras, pasiskaitęs Tacitą, galėjo jį parašyti kaip p a v y z d į , kaip m o k s l i n į - s t i l i s t i n į p r a t i m ą a r p r o j e k t ą , kuriame tariamai turi būti dėkojama aisčiams už dovanas gintaru. Šitą samprotavimą paremia kitas. Atrodo nuostabu ir neįtikima, kad Baltijos pajūrio aisčiai būtų galėję siųsti savo pasiuntinius į tolimą Italijos Raveną. Koks būtų galėjęs būti tos pasiuntinybės tikslas, jei baltai su nuo Vislos pasitraukusiais prie Juodosios jūros gotais jau nuo II a. (po Kr.) nieko bendra nebeturėjo?

Jei tas laiškas yra buvęs ir fiktyvus, jis parodo, kad Cossiodorui aisčių vardas turėjo būti gerai žinomas. Apie tai liudija dar ir kitas svarbus jo veikalas, 12-kos knygų Gotų istorija ("De origine actibusque Getarum" - apie gotų kilmę ir jų darbus), rašyta 526-533 m., bet jau anksti pražuvusi. Tačiau tas darbas iki mūsų išliko vienintelio gotų rašytojo I O R - D A N E S (+552) ištraukose. Šis tiek gausiai panaudojo Cassiodoro Gotų istoriją, kad kai kurių tyrinėtojų sprendimu jo 551 metų veikale, kuris, rodos, vadinasi taip pat kaip ir Cassiodoro darbas, nors kartais tituluojamas "De Getarum sive Gethorum origine et rebus gestis" (apie getų arba gotų kilmę ir jų praeitį), randamas mokslinis aparatas esąs C a s - s i o d o r o p l u n k s n o s .

Jordanes aisčius mini du kartus. Jis sako, kad "aesti" gyvena už vidivarijų (savotiško tautų mišinio), Vislos dešiniajame krante, prie jūros (Getica V 37). Jie esą g a n a t a i k i n g i žmonės ("pacatum hominum genus omnino"). Kitoje vietoje (XXIII 120) autorius mini, kad aisčius ("aestorum... nationem..."), kurie yra apgyvenę labai ilgą Germanų jūros krantą, taip pat tas Ermanarichas pajungė savo išmintingumu ir jėga.

Yra žinoma, kad gotų karalius Ermanarichas (apie 350-376) pirmasis iš germanų buvo įkūręs didžiulę valstybę, kuri tačiau greit subyrėjo. Į šitą trumpalaikį tautų junginį jis, pagal Jordanes iš Cassiodoro paimtas žinias, buvo tarp įvairių germanų, slavų, net finų kilmės tautų įglaudęs ir aisčius. Jo valstybė apėmusi nuo Baltijos iki Juodosios jūros. Be abejo, ji buvo palaida. Todėl tos gotų, resp. ostgotų, klausančios tautos jautė tik nedidelį ryšį su jų valdytojais. Tas pažymėjimas apie aisčius, kad jie yra apgyvenę "longissimam ripam Oceani Germanici", turbūt parodo, kad aisčių vardu čia reikia suprasti ne tik prūsus, bet ir kitus baltus, net jų šiaurinius kaimynus. Tad aisčių vardu galėjo geriau geografijoje neorientuoti rašytojai vadinti ir kitas skirtingas nuo jų tautas, apie kurias jie neturėjo žinių.

Taip pat menkai apie aisčius buvo informuotas ir Karolio Didžiojo biografas E I N - H A R D A S (+840), kurio "Vita Caroli Magni (apie 830) pamini prie Baltijos pietinio kranto gyvenančius aisčius ("ad litus australe Slavi et A i s t i e t aliae diversae incolunt nationes . . . ").

Vis dar iki tol nebuvo atsiradę rašytojo, kuris pats būtų tiesiogiai aisčius pažinęs ir jų kraštą aprašęs. Tai atliko IX a. galo keliautojas Wulfstanas, kurio pranešimas paskutinį kartą mini aisčių vardą.

Šaltiniai:

Tacitus. Senās Latvijas vestures avoti. Sējums II. I burtnica, Rīgā, 1937, 1 p.; *Užpurvis.* Lietuvių tautos istorijos šaltiniai, I, Klaipėda, 1938, 26-28 p. (su liet. vertimu); *Mierzyński A.* Źródła do mitologii litewskiej, I (1898), 5-6 (33) p.

Ptolemeaus. J. Fisher: Cl. Ptolemaei Geographiae codex Urbinas 82 phototypice depictus. Codices e Vaticanis selecti No. XIX. Leyden und Leipzig, 1932.

Cassiodorus. Monumenta Germaniae Historica. Scriptores. Auct. antiquiss, t. XII (Cassiodori Senatoris Variae, V, 2, recens. T. Mommsen, Berolini, 1894, 143-144 p. (Toliau tas visas rink. cituojama MG AA).

Jordanes. De origine actibusque Getarum, MG AA, t. V, 1, 89 p.

Einhardi. Vita Caroli Magni, cap. 12, Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum, Post G. H. Pertz recensuit G. Waitz, Hanoverae, 1927, 15 p.

Literatūra:

(žr. dar liter. prie 8 §).

Anderson N. Über die Aisten des Tacitus, "Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft", 1904.

B(endoravičius) A. Baltijos jūra, "Lietuv. Enciklopedija", t. II (1934), 916-44 sk.

Buczek K. Geograficzno - historyczne podstawy Prus Wschodnich, Toruń, 1936, 28-30 p.

Būga K. Lietuvių kalbos žodynas, 1 ir 2 sąs., 1924 - 25.

Būga K. Kalba ir senovė, 1922.

Būga K. Lietuvių įsikūrimas šių dienų Lietuvoje, "Tauta ir Žodis", t. II (1924), 1-27 p.

Būga K. Aisčių praeitis vietų vardų šviesoje, 1924.

Būga K. Kalbų mokslas bei mūsų senovė, Kaunas, 1913 (6-12 p. aisčiai jau figūruoja kaip baltai).
Engel C. und La Baume W. Kulturen und Völker der Frühzeit im Preussenlande, Königsberg, 1937 (Priedui: "Atlas der ost- und westpreussischen Landesgeschichte I", Braunschweig, 1937).
Engel C. Die Bevölkerung Ostpreussens in vorgeschichtlicher Zeit, 1932.
Gerullis G. Baltisehe Völker, "Reallexikon der Vorgeschichte", hgg. v. M. Ebert, I (1924), p. 335 sqq.
Jakobsohn F. Südostbaltikum, "Reallexikon der Vorgeschichte", XIII.
Jakobsons F. Senlatviešu ienakšana Latvija, "Senātne", 1929, Nr. 1.
Jonynas Ig. Les peuplades lithuaniens jusqu'au XIV-e siècle, "Pirma Baltijas Vēsturnieku Konference", Rīgā, 16-20 VIII, 1937, Rīgā, 1938, 46-61 p. Tas pats išversta lietuv.: "Lietuvių gentys iki XIV amžiaus", "Naujoji Romuva", 1939, Nr. 17, 361-368 p.
Karsten T. E. Germanische Stämme im Osten, Festschrift für Hirt, Bd. II (1936), 477 p.
Lowmiański H. Studja nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego, I (1931).
Mannhardt W. Die mater deorum der Aestier, "Zeitschr. f. deutsche Alterth." XXIV, 159 p.
Mikkola J. Einige Völker- und Flussnamen bei Tacitus und Ptolemaios, "Pirma Baltijas Vēsturnieku Konference", 1938, 83 - 86 p.
Much R. Die Germania des Tacitus. Heidelberg, 1937, p. 405 sqq. (apie aisčių gintarą).
Norden E. Die germanische Urgeschichte in Tacitus Germania, Berlin, 1920, 448 p.
Paszkiewicz H. Jagiellonowie a Moskwa, I (1933), 3-20 p.
Plākis J. Baltu tautas un ciltis, Rakstu krājums "Latvieši", I (1930). Tas pats vok. išverstame rink. "Die Letten", I.
S(alys) A. Baltų tautos, "Lietuv. Encikl.", II (1934).
Schmidt L. Die Ostgermanen, München, 2 Aufl. 1934, p. 240 sqq.
Sittig E. Die Aestier, "Studi Baltici", 4(1935), 18-20 p.
Steche Th. Altgermanien im Erdkundebuch des Ptolemaeus, 1937.
Šmits P. Valodas liecibās par senajiem baltiem, rink. "Latvieši", I (1930); vok. "Die Letten", I.
Wattenbach W. Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter bis zur Mitte des 13. Jh. Bd. I. 7 Auflage, 1904.

Sudarytojo papildymai:

Starr W.H. Ptolemy's Geography. A select bibliography. New York, 1953.
Jordanes. De Origine actibusque Getarum (ed. O. Giordano). 1972.
Goffart W. The Narrators of barbarian history (AD 550-800). 1988.
Svennung J. Jordanes und Scandia. 1967.
Momigliano A. Cassiodorus and Italian culture of his time. 1964.

10 §. Wulfstano kelionės į aisčių žemę (=Prūsus) aprašymas

Paskutinį kartą aisčių vardą, neskaitant kai kurių skandinavų sagų, užtinkame pas jūrų keliautoją W U L F S T A N Ą, apie kurio gyvenimą visai nieko nežinome. Net tikrai neaišku, ar jis buvo anglosaksas ar Skandinavijos normanas. Tas Wulfstano kelionės aprašymas, iš kurio neabejotinai aiškėja, kad jis lankėsi Prūsų krašte, išliko įdomiomis aplinkybėmis. Anglijos karalius Alfredas Didysis (871 - 901), keldamas savo valstybės švietimą, kurdamas bažnyčias ir mokyklas, ragino versti į anglosaksų kalbą lotyniškas knygas. Jis pats į savo gyvenimo galą išvertė apie 887 - 901 ispanų vyskupo Pauliaus Orosijaus (Horosius) apie 418 m. parašytą pasaulio istoriją (iki 414 m.), kuri vadinosi "Historiarum libri VII adversus Paganos". Įrodinėdamas, kad krikščionys nėra kalti dėl tuometinės netvarkos ir liejamo kraujo Romos imperijoje, Orosijus savo veikalą dedikavo Šv. Augustinui, kurio prašomas jis buvo rašęs tą visuotinę istoriją, kurioje yra Augustino "De civitate Dei" panašių minčių. Žinoma, istorinė Orosijaus knygų vertė buvo nedidelė, nes jo šaltiniais buvo žinomi veikalai (pradedant Šv. Raštu, Cezariu, Livijum, Tacitu, Floru ir t.t.), tačiau ankstybajame viduramžyje jos buvo branginamos.

Gana laisvai versdamas Orosijaus veikalą, praleisdamas, kas atrodė nesvarbu, Alfredas pridėjo, kas jam atrodė įdomu ir naudinga. Mėgdamas klausyti keliautojų pasakojimų, savo anglosaksiško vertimo įvade karalius ir davė dviejų keliautojų (Ohthere'o ir Wulfstano) kelionių pasakojimus.

Orosijus savo veikalą pradeda įvadu, paduodamas geografiškų žinių apie pasaulio susiskirstymą. Po Azijos ir Egipto jis pereina prie Europos, kur poroje eilučių pamini Reino ir Dunojaus upes. Čia karalius Alfredas įdeda s a v o įvairių Europos kraštų aprašymus iki pat Skandinavijos. Apžvelgdamas tą Germaniją vertėjas mini "Osti" kaip "Ostsee" (= Baltijos jūros) rytinio kranto gyventojus. Po to jis tuoj įterpia Ohthere'o ir Wulfstano keliones. O toliau vėl eina Orosijaus pirmoji knyga.

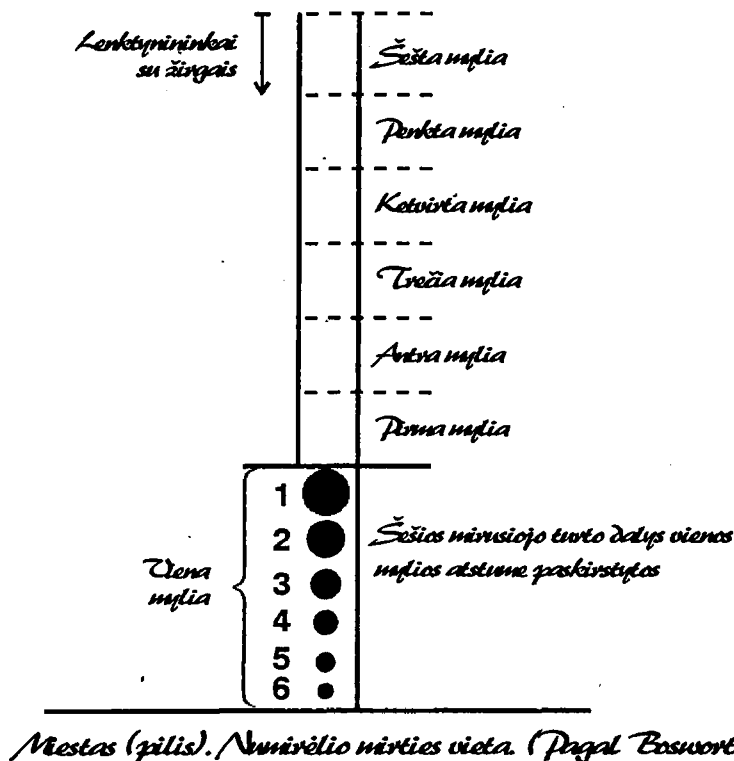
Pirmiausia yra įdėtas kelionės aprašymas, rodos, norvegiškos kilmės jūreivio Ohthere'o, kuris aplankė Daniją, gretimas salas, Švedijos ir Norvegijos pusiasalį iki Šiaurės Rago.

Daug svarbesnė baltų tautų praeičiai pažinti yra Wulfstano kelionė, kurią reikia laikyti lyg ir Ohthere'o kelionės tąsa... Wulfstano kelionė į Prūsus įvyko IX a. gale (ca. 880 - 890 m.). Grįžęs iš tos kelionės, kurios i n i c i j a t o r i u m, galimas daiktas, buvo pats k a r a l i u s, tas mums daugiau nebežinomas jūrininkas to meto mokslais taip besidominčiam savo valdovui davė apyskaitą bei pranešimą, ką jis p a t s buvo matęs ir pastebėjęs. Wulfstano pasakojimas baltų kultūros istorijoje užima svarbią vietą. Jo vertimas iš anglosaksų kalbos taip skamba:

> " W u l f s t a n a s s a k ė, kad jis iškeliavęs iš Hæðum (= Hydaby, dabar Šlezvigas), kad pasiekęs Trūso (= Drausen) per septynias dienas ir naktis, kad jo laivas visą kelią atlikęs burėmis. Weonoðland (= Vendų žemė, Meklenburgas ir Pamarys) buvo jam dešinėje (vairo) pusėje (= steorbord); ir iš kairės pusės (= bæcbord) nuo jo gulėjo Langaland ir Læland ir Folster ir Sconeg (= Schonen); ir visos šitos žemės priklauso Danijai (žr. žemėl.). Ir po to Burgundų žemė (= Bornholmas) buvo mums iš kairės laivo pusės ir šie turi savo karalių. Tada po Burgundų žemės mes turėjome iš kairės tas žemes, kurios pirmiausia yra vadinamos Blecingaeg (= Blekingen), ir Meore (= Möre), ir Eowland (= Oeland), ir Gotland; ir šitie kraštai priklauso Sweom (= Švedijai). Ir visą kelią iki Wislemuðan (= Vislos

žiočių) iš dešinės pusės mums buvo Weonoðland (= Vendų žemė). Visla yra labai didelė upė, ir ji skiria Witland ir Weonoðland; ir Witland priklauso to Estum (= aisčiams). Visla teka iš Vendų žemės ir įteka į Estmere (= Aismares); ir Estmere (= Aismarės) yra apie penkiolika (angliškų) mylių platumo. Paskui ateina iš rytų, iš to ežero (Drausen), ant kurio kranto stovi Trūsō, Ilfing (= Elbingos) upė (ir įteka) į Estmere (= Aismares); ir suteka kartu į Estmere (= Aismares): Ilfing (= Elbinga) iš rytų pusės, iš Estland (Estland = Aisčių žemės), ir Visla iš pietų, iš Vendų žemės; ir tada atima Visla iš Elbingos jos vardą ir tiesiasi nuo tų marių (= Aismarių) į vakarus ir šiaurę (ir įteka) į jūrą. Todėl ji ir vadinama Wislemuða (= Vislos žiotys).

E a s t l a n d (Estland = Rytų žemė = Aisčių žemė) yra labai didelė (swythe mycel), ir ten yra labai daug burh (= pilių, tvirtovių, miestų), ir kiekvienoje pilyje yra cyningc (= karalius); ir tenai yra labai daug medaus ir daug žvejojama. Karalius ir turtingiausieji (= kilmingiausieji) geria kumelių pieną, o neturtingieji (= vargingieji) ir vergai geria medo (= midų). Būna labai daug vaidų tarp jų; ir nors alaus aisčiuose neraugiama, midaus ten yra pakankamai. Ir yra aisčiuose (= mid Estum) paprotys, kai žmogus numiršta, jis guli (trioboje) namiškių ir draugų tarpe nesudegintas (ištisą) mėnesį, o kartais ir du mėnesius laiko; ir karaliai ir kiti kilmingieji žmonės paliekami tiek laiko ilgiau, kiek kurie daugiau turi turto - kartais pusę metų išguli nesudeginti ir guli virš žemės savo namuose; ir per visą tą laiką, kol kūnas trioboje yra, turi būti geriama ir žaidžiama iki tai dienai, kurią jį sudegins. Tada tą dieną, kurią jie jį ant laužo nešti nori, jie padalina jo turtą, kuris yra likęs po gėrimo ir žaidimų; paskirsto jį į penkias ar šešias dalis, o kartais ir į daugiau dalių - žiūrint, koks naudos didumas. Po to maždaug už vienos mylios nuo miesto (kaimo, sodybos) jie padeda didžiausiąją dalį, po jos (artyn į miestą) antrąją, paskui trečiąją - taip, kol viskas (visas turtas) toje vienoje mylioje yra padalinta; ir mažiausioji dalis turi būti arčiausiai vietos, kurioje numirėlis guli. Paskui turi susirinkti visi vyrai, kurie tame krašte turi greičiausius žirgus, kokios penkios ar šešios mylios nuo to lobio. Tada jie greitai skuba prie to turto; ir tada tas vyras, kuris turi greičiausią arklį, prijoja pirmąją ir didžiausiąją dalį; ir taip toliau vienas po kito joja, kol viskas yra paimta; ir tam tenka mažiausioji dalis, kuris arčiausiai kiemo (pilies, miesto) turtą prijoja (žr. schemą). Paskui joja kiekvienas su savo laimikiu savo keliu, ir gali jį visą sau pasilaikyti; ir todėl yra tenai greiti žirgai nepaprastai brangūs. Ir kai tokiu būdu numirėlio nauda yra išeikvota, tada jie išneša lavoną laukan ir sudegina jį kartu su ginklais ir drabužiais; ir paprastai jie išeikvoja visą mirusiojo turtą numirėliui ilgai gulint troboje, o ir tuo, kad padeda prie kelio dalį naudos, dėl kurios svetimieji lenktyniuoja, kad galėtų nusinešti. Ir yra pas aisčius (= mid Estum) toks paprotys, kad mirusieji turi būti sudeginami bet kurios giminės žmonės; ir jeigu ten randamas nors vienas kaulas nesudegintas, už tai (= tą nusikaltimą) turi būti brangiai atsiperkama. Yra taip pat aisčiuose (= mid Estum) viena giminė, kuri moka pagaminti šaltį, ir dėl to ten išguli lavonai taip ilgai ir negenda, kad jie juos paveikia šalčiu; ir jeigu kas pastato dvi statines (du indu) pilnas alaus ar vandens, jie padaro, kad abi užšaltų - ar būtų vasara ar žiema".

Miestas (pilis). Numirėlio mirties vieta. (Pagal Bosworth).

Šitokiu savo pranešimu Wulfstanas yra pirmasis b e t a r p i š k a s liudininkas apie aisčius, apie "Estum", t.y. šiuo atveju jau neginčijamai apie prūsus, nors jų v a r d o ir n e p a m i n ė j o . Geografinis aprašymas krašto padėties, kurį keliautojas lankė, parodo jį tikrai buvus Prūsuose. Suminėjęs, kuriuos kraštus praplaukė, po septynių kelionės dienų jis pasiekė Truso. Archeologiškai yra jau tiksliai nustatyta, kad tas Truso yra buvęs prie Drūsinės ežero (arba Drausensee) toje vietoje, kur dabar stovi Elbingas. Galimas daiktas, kad liubekiečiai pirkliai ir Vokiečių ordinas tai buvusiai normanų prekybos imperijai davė naują (Elbingo) vardą.

Vadinasi, Truso yra prūsų ir normanų prekybinių santykių padaras. Baltijos jūros pakraščiais, pradedant Haithabu (2 km. nuo Šlezvigo), Jumme (Pamaryje) ir baigiant Suomių įlankos keliais, einančiais į Naugardą, normanai turėjo prekybos punktų, kuriuose prekiavo su vietiniais gyventojais. Dauguvos žiotyse irgi būta tokios prekybos punkto pėdsakų. Kaip didesnieji vikingų prekybos centrai, pvz., Haithabu, Wollin'as (Oderio srityje), Oldenburgas, Seeburgas (Kurše), jau nekalbant apie Sigtūną ir Birką pačioje vikingų žemėje (Stokholmo rajone), yra t o l i a u n u o k r a n t o krašto viduje, taip ir Truso yra toliau nuo jūros. Bet kaip anuos prekybos centrus galima buvo pasiekti iš jūros vandeniu, taip ir į Truso Wulfstanas atplaukė laivu. Atrodo, kad Truso ir buvo Wulfstano kelionės tikslas, nes, jį pasiekęs, keliautojas daugiau nebekeliavo tolyn. Savo aprašyme jis jį mini du kartus, nieko tiksliau nebepažymėdamas. Iš to, rodos, galima daryti išvadą, kad tai buvo p r e k y b a i s v a r b u s ir ž i n o m a s centras. A. Kočubinskio bandymas išaiškinti, kad net lietuvių žodis "druska" yra kilęs nuo Truso vardo, kadangi iš ten pastoviai, normanams tarpininkaujant, buvo gaunama druska, yra nevykęs filologinis mėginimas. Tiesa, kad ankstyvoji druskos prekyba su Lietuva buvo normanų rankose, to ginčyti negalima. Šitaip vardas Drusin (germ. Truso) yra žinomas Lietuvos ir Rytprūsių vietovardis.

Neaiškumų yra sukėlęs Wulfstano minimas Witlandas, kurį Daukantas (I 26) vadina Vit'iai. Wulfstanui atrodė, kad tai yra plotas tarp jūros ir Dancingo Vislos ir Elbingo Vislos (= Nogato). Neumanas išaiškino, kad tas Witlandas yra vakarinė dalis Aismarių juostos. Dar istoriškais laikais pačioje Vakarinėje Sembos dalyje į šiaurę nuo Lochstädto buvo žemės juosta, vadinama "Witlandsort". Tokiu būdu galima samprotauti, kad tada, kai dar nebuvo nei Lochstädto, nei Piliavos gilumų ("Tief"), Witlandas buvo toji dalis Aismarių Neringos, kuri skyrėsi nuo rytinės Sembos (Sr Pr I 733).

Wulfstano lankytas "Estum" yra tai sritis prie Elbingos (Ilfing), Aismarių ir Truso, kuris, kaip J. Gerullis teigia, ordino laikais Drusin vadinamas. Tai yra tik nedidutė v a k a r i n ė Prūsų dalis, vėlesnė Pamedė (Pomesania), prūsiškos pamedėnų (pamežonių) kilties gyvenama. Bet kokios turėjo būti to keliautojo lankyto v i s o k r a š t o sienos, neaišku. N e ž i n o m a, k a i p t o l i j i s t u r ė j o e i t i į r y t u s. Wulfstanas sako, kad "Estum" yra l a b a i d i d e l ė žemė. Todėl turbūt tuo krašto pavadinimu ("Estum") buvo suprastas ne tik senprūsių gyventas plotas, bet visa baltų sritis, gal net daugiau.

Nusakęs, kad Visla (= dab. Vislos šaka Nogatas) ir Elbingas subėga į Aismares, keliautojas pasakoja apie jo lankyto krašto kultūrą ir papročius; ir tos jo žinios yra s e n i a u s i o s apie prūsus. Todėl jos yra gana brangios, nes Wulfstanas pasakoja keletą dalykų, kurių tokioje pat formoje nebesutinkame n i e k u r daugiau kitose baltus liečiančiose versmėse. Jo pasakojimas pamini: 1) kad turtingieji ir neturtingieji geria skirtingus gėrimus, 2) kad nedaromas alus, 3) kad numirėliai kartais net iki pusės metų išlaikomi dirbtiniame šaltyje savo namuose ir 4) kad organizuojamos savotiškos arklių lenktynės mirusiojo turtui išsidalinti.

Wulfstanas yra s e n i a u s i a s baltus aprašąs šaltinis, kuris jau iškelia l u o m i n ę d i f e r e n c i j a c i j ą, aiškiai besireiškiančią gėrimų ir numirėlių traktavimo srityje. Medaus ir kumelių pieno gėrimą mini vėliau ir kronistas Dusburgas (žr. 18 §). Kai dėl gėrimo kumelių pieno (greičiausiai rauginto), tai to nereikia laikyti specifiškai etnine prūsų žyme, nes kumelių pienas buvo geriamas ir kitų rytų tautų. O kad pieną (mȳran meǫlc) Prūsuose geria tik valdovai ir turtingieji (thā rīcostan), o midų tik neturtingieji ir liaudis (thā uns pedigan and thā théowan), galima taip išaiškinti: a r k l y s t a d a s k a i t ė s i t u r t i n g u m o p a ž y m y s. Prijaukintą arklį įsigyti reikėjo daug turto padėti. Be to, traukiamąja jėga žemės darbe tada dar tarnavo raguočiai. O arklys, teisingiau žirgas, buvo labiau skirtas jojimui. Kokia tam žirgui teikta aukšta pagarba gyvulių tarpe, parodo naujojo geležies amžiaus arklių kapinynai (Graužuose, Veršvuose, Rimaisuose), kur iškasta arklių kapų su nuostabiai gražiai išlikusiais kaklo, sprando ir galvos papuošalais, su balnais ir pentinais. Istorinių laikų angoje lietuviai savo žirgus išgarsino tolimais karo žygiais. Nežinia, ar giliai į praeitį siekia lietuvių dainose gražiai išlaikytas bernelio ir žirgelio ciklas. Tad žirgas tada buvo turtingumo ir kilmingumo požymis. Iš čia aiškėja, kodėl tik turtingieji geria kumelių pieną. Kad neturtingieji tebūtų gėrę tik midų, reikia abejoti, nes pačiame aprašymo gale yra pastaba apie pagaminimą tokio šalčio, jog užšaldomas alaus indas.

Wulfstano žinios apie l a i d o t u v i ų p u o t a s, t.y. šermenis, kurios taip buvo įsišaknijusios ir ilgai tvėrė prūsuose ir lietuviuose, yra paliudytos ir žymiai v ė l e s n i ų š a l t i n i ų. Jau kronistas Henrikas, vad. Latviu (žr. 15 §), mini lietuvių laidotuves su išgertuvėmis. XV - XVII a. šaltiniai mini su gausiais išgėrimais organizuojamas "sirmen". Tos šermenys pas prūsus buvo taip įsigalėjusios ir per jas būdavo taip daug išgeriama, kad leidžiamuose savo kraštui tvarkyti nuostatuose ordinas įrašydavo tuo reikalu atskirus para-

grafus. Pvz., 1427 metų "Landesordnung" skelbia, jog prūsams per "sirmen" pinigine bausme draudžiama daugiau išgerti negu vieną bačką alaus. 1445 metų draudimas visam ordino kraštui skelbia, kad prūsai dar pagoniškai šventina alų ir kitus gėrimus, Semboje "keyse" ir "mettele" vadinamus. Iš tiesų Sembos protestantų dvasininkas (probstas) tada rašė, jog prūsai turį pagoniškų gėrimų kaip "qwasse", "mettle", "krysze", "snyke" ir t.t., su kuriais jie daug laiko praleidžią ir išeikvoją viską, ką turi. O Praetorius, daug smulkmenų pripasakojęs apie tokias laidotuvių puotas, sako, jog tokios "Szermines" daromos nadruviuose dar mėnesį, du ar tris mėnesius po laidotuvių, kartojamos, žiūrint išteklių, dar trys ar keturi metai vėliau. Dar 1638 metų Isrutės (Insterburgo) bažnytinė vizitacija trijų markių bauda uždraudžia daugiau išgerti per šermenis kaip pusę statinės; o turtingiesiems leidžiama ne daugiau kaip "gantze Thbonne Allaus ".

Iš Wulfstano matyti, jog tikėjimas į pomirtinį gyvenimą pas senprūsius buvo toks stiprus, kad jie labai didelę reikšmę skirdavo žmogaus perėjimui į kitą pasaulį. Tai parodo visos laidotuvių apeigos. Turbūt ir tą lavonų laikiną užkonservavimą reikia aiškinti kaip laiko reikalaujantį pasiruošimą šermenims. O mirusįjį laidoti ruošiamasi buvo taip iškilmingai, kad net abejingai žiūrėta į ekonominius reikalus, ir čia ūkinis momentas būdavo nustelbiamas daug stipresnio. Nesigailėta jokių nuostolių.

Wulfstano aprašymo autentiškumą liudija ir pasakojimas apie numirėlių deginimą. Pagaliau pastaba, kad rastas nesudegintas kaulas užtraukia bausmę, irgi atitinka vėlesnių šaltinių rėmus.

Kiek sunkiau yra įderinti į vėlesnes žinomas versmes tas vaizdingai aprašytas arklių lenktynes. Dusburgas tik tiek težino (žr. 18 §), kad prieš sudeginant jodimu arkliai taip būdavo nualsinami, kad jie vos ant kojų bepastovėdavo. Prof. J.Gerullis su tomis Wulfstano nupasakotomis lenktynėmis visiškai sieja tai, kas yra aptikta XVI a. viduryje sūduvių kunigo Malecijaus aprašyme: "...įkalamas į žemę kuolas ir uždedamas ant jo šilingas (Schilling); visi, kurie yra ant žirgų, joja prie kuolo; pirmasis paima šilingą".

Tą lenktynių panašumą J.Gerullis laiko, pridėjus dar, kad Drusin (Truso) vardas yra Rytprūsių toponomastikai ne svetimas, svarbiausiu argumentu įrodyti, jog Wulfstano "Esti" ir prūsai yra tas pats. To panašumo lenktynėse tačiau nėra daug. Ten jos vyksta per šermenis, į kelias dalis išskirsčius velionies mantą ir ją mylios atstume išdėsčius. Čia gi įkalamas kuolas ir ant jo dedamas pinigas. Bendras yra tik lenktyniavimo momentas. Tačiau ir be šito lenktynių identifikavimo, kuris nebegali pilnai atitikti jau vien dėl didelio chronologinio tarpo tarp IX ir XVI a., aišku, kad Wulfstanas buvo Prūsų krašte. Ir jo "Esti" iš tikrųjų yra tie patys prūsai, kurie šimtą metų vėliau tuo vardu pasirodo.

Résumé (9-10 §§)

Šitaip aisčius identifikuojant su baltais galima eiti ir retrospektyviu metodu. Jeigu IX a. Wulfstano "Esti" yra neabejotini prūsai, tai galimas daiktas, kad tokiais prūsais resp. vakariniais baltais yra buvę Tacito ir Cassiodoro (resp. Jordano) aisčiai. Tokiu būdu patiektų žinių akivaizdoje išeina, kad visi tie vardai: Aestiorum gentes, aesti, haesti, aisti, Esti (Estum) liečia baltų tautas. Tačiau J.Gerullis kitaip samprotauja; jei Wulfstano "Esti" yra prūsai, dar jokiu būdu negali būti įrodyta, kad Tacito, Jordano, Cassiodoro ir kitų "Aesti" būtų galima identifikuoti su baltų tautomis. Bet šitokia jo pažiūra koriguotina. Tai iš dalies padarė K. Engelis. Jei, kaip sakyta, "Aesti" turi reikšti rytų tautas, rytų žmones, tai painiavos įneša Wulfstano "Eastland" ("Estland") sugretinimas su dabartine Estija. Ir toks H. Sweet,

11. Užs. Nr. 3075

senų anglosaksų tekstų leidėjas, visai ramiai keliautojo "Eastland" identifikuoja su Estija, kas yra, žinoma, aiškiai klaidinga.

Paskutinį kartą aisčių vardą, jeigu čia neminėsime skandinavų sagų, apie kurias atskirai kalbėsime, žodis žodin iš Einhardo nurašo Adomas Bremenietis (12 §). Greitai tačiau tas bendras baltų vardas, kuriuo jie p a t y s s a v ę s n e v a d i n o , buvo užmirštas, ir istorijos šaltiniuose ėmė rodytis atskirai prūsų, kuršių, lietuvių ir žiemgalių vardai. Jei baltai ilgai buvo sudarę atskirai neišsidiferencijavusią bendrą protautę, tai nuo pokristinių laikų senojo geležies amžiaus archeologai mirusiųjų laidosenoje ir medžiaginėje kultūroje vis labiau pradeda aptikti skirtingumų, kurie derinasi į nuo IX-X-XI a. ir rašytose versmėse pažįstamas skirtingas kiltis. Tiesa, kai kas nenori leisti jų pavadinti atskiromis tautomis. Tai esančios tik geografinės sąvokos ar teritoriniai pavadinimai. Yra net manančių, kad, pvz., tarp prūsų ir lietuvių nesą buvę net jokio kalbinio skirtumo. Nesileisdami į šitą istorijos mėgėjų drąsiai pasiūlytą teigimą, į kurį užtenkamą atsakymą duoda baltų kalbotyros duomenys, prūsų ir lietuvių XVI a. kalbos liekanos, galima sakyti, inventoriškai suminėsime paeiliui visus šaltinius, kurie iki XII-XIII a. liečia atskiras baltų (prūsų, kuršių, žiemgalių, lietgalių ir lietuvių) tautas. O paskui II skyriuje specijaliau domėsimės tik lietuvių tauta ir Lietuvos plotą liečiančiais šaltiniais nuo XIII amžiaus.

Neužsiėmėme ir iki šiol plačia ir kritiška šaltinių analize, nes tos pirmosios žinios neturi tiek daug reikšmės lietuvių tautos istorijoje. Ir visas tas noticas arba įvairius vardus, liečiančius tarp Vislos ir Dauguvos arba netoli jų gyvenančias tautas, visada reikia priimti su nemažu skepticizmu. Tik g i n t a r o p r e k y b o s g a r s a s paprastai atsiliepė tuose literatūriškai-geografiškuose darbuose, kur nesistengiama nieko plačiau tuo pasakyti. Bet tas nuaidėjimas apie gintaro kraštą buvo labai silpnas. Todėl iš tų žinučių, padarius išimtį tik Wulfstanui, nieko negalima laimėti nei etniniu, nei politiniu atžvilgiu, nes jos paprastai (pvz., Ptolemėjus) yra tik vardų nomenklatūra. Bet ko nors daugiau iš tos rūšies veikalų nė nebuvo galima laukti nei antikoje, nei viduriniais amžiais. Čia nėra nieko nuostabaus, nes ir naujųjų laikų tokie literatūriškai-geografiški aprašymai paprastai nepasižymi patikimumu. Tačiau, kaip K. Buczekas pažymėjo, stebėtis reikia ne vienu rimtu mokslininku, kurie, pamiršę tos rūšies šaltinių atsiradimo aplinkybes, ant tų iš kelintų lūpų nugirstų ir geografinės padėties atžvilgiu abejotinų žinių, stato savo mokslines konstrukcijas. Jie beveik kiekvieną kokio Plinijaus, Tacito, Ptolemėjaus užrašytą žodį laiko nepajudinamu. Šaltinių kritikos reikalą čia nustelbia noras išaiškinti, sukurti kokią nors imponuojančią teoriją. Ir todėl, kaip matėme, apie aisčius tiek daug prisamprotauta ir prigalvota. Juk kai kurie tyrinėtojai net yra buvę tos nuomonės, kad aisčių tautos iš dabartinės Estijos buvusios finų tautų išstumtos, nors pirmosios niekada (bent archeologiškai nežinoma) ten nėra gyvenusios. Bet dar įdomiau čia pažymėti, atsiminus ir K. Būgos teoriją apie Lietuvos plote iki pokristinių laikų gyvenusius "somus" (ir tai prieštarauja naujiems duomenims), kad Tacito aisčiai buvę suomių kilmės. Jų vieton atėję vėlesnieji prūsai. Taip mano Kosinna ir O. Bremeris. Šitą nuomonę palaiko ir Rozwadowskis. Tačiau yra duomenų teigti, kad Tacito "Aestiorum gentes" galėjo būti baltų tautos. Bet šitoks teigimas neprieštarauja, kad iki (Tacito) aisčių tautų siekė finų-suomių tautos, kurioms ir santykiavimo ribą su baltais Latvijoje atskiroms priešistorinių laikų epochoms latvių archeologas P. Balodis yra nusistatęs.

Tai, kas apie baltus "aisčių" vardu buvo rašyta nuo Tacito iki Einhardo, greitai buvo u ž m i r š t a Vakarų Europoje. Tik ryšy su prūsų misijomis (Adalbertas, Brun) vėl iškyla, bet nauji, t.y. prūsų ir kitų baltų tautų vardai.

Šaltiniai:

Wulfstan. 1) Orosius, ed. J. Bosworth, London, 1859, 1, 21 - 23 §§, p. 21 sqq. (Pilnas titulas : King Alfred's Version of the Compendions History of the World by Orosius, by the Rev. J. Bosworth).

2) Naujesnis leidimas: From King Alfred's Orosius edited by Henry Sweet for the Early English Text Society, 1883.

3) Henry Sweet: An Anglo-Saxon Reader with grammar, metre, notes and glossary. Ninth edition Revesed by C. T. Ohions, M: A. Oxford, 1933 (The Voyages of Ohthere Wulfstan, 17 - 23 p., 206 - 207 p.

4) SrPr I 732 -733 p. (perspausdintas tekstàs iš J. Boswortho leidinio su trumpu įvadu, penkiomis noticomis ir vokišku vertimu).

5) *Užpurvis J.* Lietuvių tautos istorijos šaltiniai, I (1938), 28-35 p. (anglosaksiškas tekstas su geru vertimu, kuriame yra tik mažų netikslumų).

Sudarytojo papildymai:

The Old English Orosius (ed. J.M. Bateley) [Early English Text Society, Supplementary Series 6]. Oxford, 1980.

Two voyagers at the Court of King Alfred. The ventures of Ohthere and Wulfstan together with the description of northern Europe from the Old Englisch Orosius (ed. N. Lund and C. Fell). York, 1984.

Literatūra:

(Žr., be to, 9 §).

(Biržiška M.) Drūsinė, Lietuv. Enciklop., VII (1939), 26 sk.

Boer R. C. Wulfstan, Festschrift für V. Thomsen, Leipzig, 1912, 56-58 p.

Buczek K. Geograficzno-historyczne podstawy Prus Wschodnich, iš rink. "Dzieje Prus Wschodnich", Toruń, 1936, 28-33 p.

Carstenn E. Geschichte der Hansestadt Elbing, 1937.

Döring E. Einiges über den Drausensee, "Preussische Provinzialblätter, 1844.

Dorr E. Elbing, 3. Aufl. 1925.

Ebert M. Truso, "Schriften d. Königsberg. Geb. Gesellsch." 3,1 (1926).

Ebert M. Castrum Weklitze, Tolkemita, Truso, "Elbinger Jahrbuch", Heft 5/6, Elbing, 1927, 109-117 p.

Geidel H. Alfred der Grosse als Geograph, München, 1904, p. 72 sqq.

Gerullis G. Die Altpreussischen Ortsname, 1922.

Iv(inskis Z.) Elbingas, Lietuv. Enciklop., VII (1939), 684-6 sk.

Lohmeyer K. Geschichte von Ost- und Westpreussen, I. Gotha, 1908, 10-12 p., 40 p.

Neumann. Ueber die Lage von Wulfstans Truso, Wislemund und Witland, "Neue Preussische Provinzial-Blätter", Jahrg. 1854, Bd. VI, p. 290 sqq.

Voigt J. Geschichte Preussens, L (1827), p. 207 sqq.

Sudarytojo papildymai:

Bateley J.M. 'The relationship between geographical Information in the Old English Orosius and Latin texts other than Orosius', *Anglo-Saxon England* 1. 1972. P. 45-62.

Ekblom R. 'King Alfred, Ohthere and Wulfstan', *Studia Neophilologica* 32. 1960. P. 3-13.

Unger R.W. The Ship in the medieval economy. London, 1980.

11 §. Seniausieji šaltiniai apie prūsus

Prieš sužymint prūsų vardą pamininčius šaltinius, reikia dar sustoti prie atskirai dvi prūsų kiltis (galindus ir sūduvius) užrašiusio Ptolemėjaus (žr. 9§). Šitaip tos dvi kiltys figūruoja daugiau kaip pusę tūkstančio metų anksčiau negu iškyla šaltiniuose bendras prūsų vardas. Tie galindai ir sūduviai yra minimi, kaip žinome, šalia tokių tautų kaip Venetai (Uenedai), kurie užima visą Venetų (Dancigo) įlanką. Už Venetų ant upės Vislos (Uistula) gyveną gotai (Gythones); už jų Finai (Finnoi), dėl kurių identifikavimo su dabartiniais suomiais yra daug painiavos. Paskui eina Sulonai (Sulones), Burgundai (Frugundiones) ir avarinai. O į rytus nuo jų ir yra galindai ir sūduviai. Šitaip Ptolemėjus į vienos Vislos rajoną priskyrė tautas, kurios yra gyvenusios Oderio - Vislos ir Nemuno srityse. Jeigu galindai ir sūduviai, kaip sakyta, ir nėra dar gyvenę II a. po Kr. savo istoriškųjų laikų ribose, tai vis tik turima reikalo su gana įdomiu reiškiniu. Peršasi išvada, kad prūsai jau tada turėjo būti išsirutulioję į atskirą tautą ir net jau pasiskirstę į tam tikrą skaičių kilčių. Tik nuostabu, kad jos, išsilaikiusios per tautų kraustymosi bangas, gyvavo dar už tūkstanties metų. Kai dėl galindų, tai čia dar reikia paminėti ciesorių Voluzijaną, kuris 253 m. juos nugalėjęs ir ant vieno pinigo pasivadinęs Γαλινδικος. Jeigu tas pinigas būtų tikras (dėl to reikia labai abejoti), iš Voluzijano susirėmimo su galindais sektų išvada, kad jie III a. gyveno labiau į pietus.

Kaip galindų ir sūduvių pavadinimai, taip ir prūsų vardas pradžioje galėjo būti taikomas tik vienai kuriai nors prūsų kilčiai. Vėliau gi tas vardas galėjo būti praplėstas net ant kitų baltų. Kokie seniausieji šaltiniai liečia tuos artimus lietuvių gimines, iki šiol ne vienodos nuomonės reikštos. Prof. K. Būga rašė, kad prūso vardas į istorijos šaltinius pateko 999 m., kai J. Canaparijus aprašė Šv. Adalberto gyvenimą. Prof. Ig. Jonynas, sekdamas Būga, irgi pakartojo savo 1937 m. Pabaltės istorikų kongrese Rygoje laikytoje paskaitoje, kad Pruzzi pasirodė pirmąkart to kankinio aprašymuose (Canaparijaus ir Bruno - 1004 m.). Tačiau prūsų vardas, kad ir ne visai toje pačioje ortografinėje lytyje, yra sutinkamas daugiau kaip šimtu metų anksčiau. Būgos nuomone, prūsų vardas nesiekia toliau kaip IX-X a. Kalbininkas motyvuoja šitaip: jei su prūsų vardu lenkai būtų buvę susipažinę VI-VII a., tai jie šiandien tartų ne "Prusy", bet "Prysy". Iš tiesų ne vėliau kaip IX a. antroje pusėje mini juos BAVARIJOS GEOGRAFAS.

Neišaiškinto autoriaus rinkinys, kurio titulas yra "Descriptio civitatum et regionum ad septentrionalem plagam Danubii", figūruoja paprastai bendru Bavarijos Geografo vardu.

Nors to Bavarijos Geografo klausimu daug kas užsiėmė ir per visą šimtmetį jį nagrinėjo, pradedant J. Leleveliu (1816) ir baigiant St. Zakrzewskiu (1917), įvairių vidurio Europos tautų tyrinėtojai, tačiau jis vis dar lieka tamsus. Skaitytojas turi prieš akis sausą nomenklatūrą 60 tautų - giminių vardų, prie kurių dažnai yra pažymėti jų gyvenamojo ploto pilių skaičiai. Tas "Pilių aprašymas" nėra vien tik slavių giminių vardų inventoriška lentelė. Tai yra sąrašas tautų, kurios gyvena į rytus nuo Frankų valstybės ir į šiaurę nuo Dunojaus, bet tokiuose plotuose, kurie nėra tiksliau nužymėti. Nesant tikslesnių nurodymų, išskyrus dažnai figūruojančius bendrus posakius ("iuxta illos", "prope illis" ir t.t.), tų tautų lokalizavimas, kur jos yra gyvenusios, paprastai neįmanomas.

Šalia daugelio žinomų vardų ir kitoms ano meto versmėms (jų pagalba St. Zakrzewskis daugelį tų vardų identifikuoja), "Descriptio" paduoda ir tokių, kurie jokiuose šaltiniuose nebežinomi, pvz., Attorozi, Eptaradici, Uuillerozi, Chozirozi, Forsderen liudi, Fresiti, Sarauici, Fraganeo ir t. t. Išskaičiuojant slavių tautas, gyvenančias už Dunojaus (milcus,

petčeniegus, diedošus, kolpėnus, svirėnus, buženus, zitiečius, stadiečius, sebircus, unlicus, nerivanus, bulercus, zaprocus, netoličius, turičanus, liuticus ir t.t.), be kitko, pasakyta:

> "Bruzi, plus et undique quam de eniza ad rhenum." - "Bruzi (-Prūsai), jųjų yra iš visų pusių daugiau, kaip (tautų) nuo Ens'o iki Reino".

"Bruzi" yra išskaičiuoti prie Baltijos gyvenančiųjų tautų grupėje po slaviškų Pamario tautų Prissani (pružėnų) ir Velunzani (tarp Oderio ir Vislos). O po "Bruzi" toliau seka baltieji bulgarai, chazarai, variagų rusai. Kad tuo "Bruzi" vardu yra minimi prūsai, kuriuos pažįsta jau kiti X - XI a. šaltiniai, nėra abejonės. Kas liečia transkripciją, viduriniais amžiais, vartojant fonetišką užrašymą, dažnai neskirti "b" ir "p" garsai; pvz., pas vidurinių amžių rašytojus (Walther) von den Vogelweidę ir kt.) popiežius (Pabst) yra rašomas "babest".

Zakrzewskis samprotaudamas, kad Bavarijos Geografo "Aprašymas" yra atsiradęs ne ca. 866 - 890 m., kaip paprastai teigiama, o pirmoje IX a. pusėje, prieina išvados, jog žinomasis Bavarijos Geogr. Münchene esąs rankraštis nėra originalas, bet XI - XII a. nuorašas. Tos "Descriptio", duodančios savotišką mišinį teisingų žinių, suregztų su fantazija ar kokio labai abejotino ir dingusio šaltinio paremtais pasakojimais, nėra žinomas nei tikslas, nei atsiradimo vieta, jau nekalbant apie jos autorių. Įrodinėdamas to neaiškaus šaltinio kilimo vietą esant Anizą (Enisa, Ens) dabartinėje Austrijoje, o ne Saksų Ems (Amisa), ir Zakrzewskis galutinio sprendimo neduoda.

Vadinasi, Bavarijos Geografo "Aprašyme" nieko daugiau apie baltų tautas neaptinkame kaip palyginti ankstybą prūsų vardo paminėjimą.

Toks pat inventoriškas, bet jau ne prūsų tautos, o Prūsų k r a š t o vardo paminėjimas randamas skandinavų metraštyje " A N N A L E S R Y Y E N S E S " (apie 870 m.), kurį jau citavo A. Bielensteinas. Šaltinyje kalbama apie danus, kad jie "totam Pruciam, Semigaliam et terram Carelorum aliasque quam plures terras subjugaverunt sibi". Ten pirmą kartą figūruoja Prūsų t e r i t o r i j o s vardas.

Paminėti reikia šioje vietoje IX a. Müncheno kodekse, kuriame paduota ir žinomoji "Wessobrunno Malda" ("Wessobrunner Gebet"), aptinkamą sąrašą "Nomina diversarum provinciarum et urbium". Tame sąraše, kuris Petzo buvo paskelbtas (Petz: Anecd. thesaur. t. I, p. 1, 407 p.), aštuntoje vietoje po Britanijos figūruoja Bruteri, Prezzum. M. Toeppenas, W. Giesebrechtas ir Benderis laiko tai prūsų vardo minėjimu. Todėl reikia skaityti tą vietą: Bruteni, Pruzzun.

Šitaip, visu šimtu metų anksčiau negu paprastai manoma, t. y. jau IX a. keliais atvejais figūruoja Prūsų krašto ir prūsų tautos vardas, kuris X - XI a. iškyla įvairiose versmėse skirtingose lytyse: Brus (Ibrahîm - Ibn - Jakub), Pruzze, bruzze, (Dagome iudex), Pruzzi, Pruzzia (Canaparius), Pruzi (Bruno), Pruci (Annal. Quedlinburg.), Pruci (Thietmar), Pruze (Passio S. Adalb.).

Pagaliau iš visų baltų tautų tik vienintelių prūsų vardas tėra žinomas a r a b ų šaltiniams. Vakarų Europos ir slavių tautų (rusų ir lenkų) istorijos mokslas jau prieš pirmąjį Didįjį Karą buvo atkreipęs rūpestingą dėmesį į orientalinius šaltinius. Iš jų buvo tikimasi senajai atitinkamų tautų praeičiai daug naudos. Turėta vilčių, kad bus atversti nežinomi arba bent mažai nujaučiami praeities faktai. Bet tos viltys tik iš dalies tegalėjo pasiteisinti, nes arabų šaltinių medžiaga apie Rytų Europą buvo gana abejotina ir netiksli. Todėl reikėjo su rezignacija g r į ž t i vėl prie lotyniškųjų versmių, kurios neapsiėjo be naujų hipotezių kūrimo, įvairių samprotavimų ir aiškinimų. Tačiau vis tik žvalgomasi į tuos arabų šaltinius, nors jie, galima sakyti, apie baltų tautas nieko neduoda. Atsiliepdamas apie jų autentiškumą Lenkiją liečiančiais klausimais, Fr. Piekosinskis įspėja laikytis didelio atsargumo ir

panaudoti išsamią mokslinę kritiką. Jau pats arabų savaip užrašytų vardų išskaitymas ir identifikavimas sudaro didelių sunkumų. Tiesa, arabai naudojosi, rinkdami žinias apie jiems tolimus ir svetimus kraštus, žydais, kurie tarnavo pasiuntiniais arba prekybiniais tarpininkais tarp Rytų ir Vakarų, juk jie jau ankstybajame viduramžyje Pietų ir Vidurio Europoje aktyviai dalyvavo prekyboje.

Arabų valdomos Ispanijos žydo I B R A H Î M - Ibn - J A K U B (Ja'qub) X a. kelionės aprašyme aptinkama žinių apie slavų kraštus (apie 965 m.). Jo žinias apie Rytų Europą, kada Islamo pasaulio moksle geografija ir kelionių aprašymai buvo užėmę gana svarbią vietą (IX - XII a.), panaudojo arabų rašytojas Abu Obaid Abdallah A L - B E K R I . Nors pats Al - Bekri (-·1904), gyvendamas Kordoboje ir užsiimdamas poezija ir geografija, nebuvo išvykęs už Ispanijos ribų, paliko jis "Kelių ir kraštų knygą" ("Kitab - al masalik wam - mamlik").

Al - Bekriui tos Ibrahim - Ibn - Jakūb kelionės pastabos buvo vertinga medžiaga. Juk tas keliautojas daugelį dalykų pats matė, sėmė iš savo patyrimo kaip gyvas liudininkas. Nuvykęs toli į sritis tarp Elbės ir Oderio (Maklenburgo pajūris), Ibrahimas jau buvo netoli Prūsų. Tačiau kokius kraštus jis lankė, tiksliai nėra žinoma. Daugiausia žinių jis galėjo gauti, kada 963 m. (kai kas tą datą nukelia 10 m. vėliau - 973 m.) lankėsi pas imperatorių Otoną Didįjį Merseburge.

Nevienodos yra nuomonės tyrinėtojai dėl Ibrahimo žinių autentiškumo. Piekosinskis daug ką atmeta, ką keliautojas klaidingai suprato ar nugirdo. Pripažindamas tų žinių nemažą vertę, įspėja jas atsargiai ir kritiškai tepriimti. W. Kętrzynskis iškelia galimybę, kad visas savo žinias Ibrahimas ėmęs iš lūpinių pasakojimų. Jo kelionės aprašyme, tarp keturių slavų karalių valstybių, žinios apie Mescheqqo (Lenkijos) valstybę užima žymią vietą. Aprašęs patį kraštą, Ibrahimo kelionės aprašymas nusako ir valstybės ribas:

> "Su Mescheqqo rubežiuojasi rytuose Rus ir šiaurėje B r ū s (Brus). Brūs gyvenamosios vietos yra prie Pasaulio jūros . . . "

"Pasaulio jūros" vardu arabų geografai vadino Atlanto vandenyną su jo rankove - Baltijos jūra. Nėra nė mažiausios abejonės, kad "Brūs" vardu reikia suprasti tik prūsus. "Brūs" yra Lenkijos (Mieško) kaimynai. Šitas prūsų pavadinimas savo lytimi yra gana artimas Bavarijos Geografo užrašytajai formai.

Ibrahim-Ibn-Jakub pranešime yra paminėta ir tai, kad "Brūs", kurie turi savo a t s k i r ą k a l b ą ('alà hidafin), o savo kaimynų kalbos jie nesupranta, iš vakarų pusės esą jie "Rus" u ž p u l d i n ė j a m i . Šituo vardu keliautojas vadino normanus. Apie to pavadinimo "Rus" neabejotiną skandinavišką kilmę istorikai (ypač rusų) yra sukūrę įvairių hipotezių. Fr. Westbergas atkreipė dėmesį, kad tada buvo vakariniai ir rytiniai "Rus". Jei čia, kalbant apie "Brūs" puldinėjimus, "Rus" vardu pavadinami vakariniame krante gyveną normanai, tai kitu atveju tuo "Rus" vardu vadinami ir tie, kurie tada jau gyveno didžiojo vandens kelio miestuose, toli į rytus nuo Prūsų. Juos Bizantijos imperatorius Konstantinas Porphyrogenitos (rašęs apie 950 m.) vadino 'Ρως.

Geografas Al-Bekri, nieko nauja neduodamas, o visas žinias apie slavų bei Rytų Europos kraštus paimdamas iš Ibrahim-Ibn-Jakub kelionės pranešimo (tik tokiu būdu ir išsilaikė keliuose jo rankraščiuose Ibrahimo žinios), matyti, nesinaudojo informacijomis nė tų didžiųjų ano meto keliautojų - jūrininkų, vikingų - normanų. Šie savo prekybos žygiuose "didžiuoju vandens keliu" (Suomių įlanka - Neva - Ladoga - Ilmenio ežeras - Lovatė - Dauguva - Dniepras - Juodoji jūra) pasiekdavo Bizantiją, prekiaudavo su arabais. O nuo Skandinavijos ir Jutlandijos krantų jie apiplaukdavo Ispaniją. XI a. jie buvo įkūrę savo

valstybę Sicilijoje. Tad apie Vakarams tolimus Rytų ir Šiaurės Europos kraštus jie turėjo daugiausia žinių. Paminėtina šioje vietoje, kad iš visų baltų gyvenamų kraštų normanai daugiausia santykių turėjo su Prūsais, ypač su Semba, kur buvo (X - XI a.) atsiradusi net jų k o l o n i j a ir tam tikra mokestinė sritis ("Sysla"). Tad Ibrahim-Ibn-Jakub žinia, kad "Brūs" yra iš vakarų "Rus" užpuldinėjami, derinasi į šituos ir kitus, archeologiškai - istoriškai paliudytus faktus. Normanų importas Prūsuose, ypač Semboje, yra iš to laiko gana didelis. Apie jų santykius su Prūsais kalba Skandinavijos Sagos (žr. 15 §). Kitose baltų tautose, kaip žinoma, normanų palikimo pėdsakai yra silpniau apčiuopiami.

Verta dar pastebėti, kad geografas Al-Bekri savo rankraščiuosna surašė ir tokią Ibrahimo pastabą apie prūsus, jog jie esą žinomi savo n a r s u m u . Jeigu į juos ateinanti kariuomenė, tai niekas nelaukiąs, kol kovos draugas paragins. Bet kiekvienas einąs niekuo nesirūpindamas ir savo kardu kaująsis tol, kol jis pats krintąs.

Toliau eina kalba apie į vakarus nuo Rus esantį moterų miestą. "Jos valdo žemes ir vergus. Nuo tarnų jos tampa nėščios. Jeigu moteris berniuką pagimdo, užmuša jį. Jos joja arkliais, pačios veda karą ir turi drąsos ir narsumo". Al-Bekri prideda: "Ibrâhim-Ibn-Jakub, izraelitas, sako: pranešimas apie tą miestą yra teisingas, Huto, Rum karalius (-Otonas, Romos karalius), man apie tai pranešė".

Šitoji Ibrahimo pranešimo vieta, kuri primena graikų mitologijoje minimą narsią ir karingą moterų tautą - amazones, yra reikalinga dėmesio. Keliautojas išskyrė tą "moterų miestą" iš rusų, nes jis yra lokalizuojamas į v a k a r u s nuo jų. Todėl kyla klausimas, ar toji amazoniška valstybė neturi būti ieškoma baltų plotuose. Westbergas (Mémoires de l'Académie impér. d. sciences de St. Petersbg., cl. hist. - phil., VIII, t. 3, Nr. 4, 1898, 88 p.) samprotauja, pvz., kad to moterų miesto reikia ieškoti lietuvių žemėse. Kad baltuose moteris kartais didelę reikšmę įgydavo, parodo kai kurie vėlesni šaltiniai (žr. 14 §, 111, 112 p.).

Nenuostabu, kad arabų šaltiniai, lygiai kaip ir Bavarijos Geografas, iš baltų tautų tepažįsta tik vienus prūsus. Šie tačiau galėjo būti, kaip artimiausi jau krikštytų (996 m.) lenkų pagoniški kaimynai, ir Vakaruose labiau žinomi. Juk ir pirmieji misininkai vyko į Prūsus, kur jų kankinio mirtis rado atgarsio Vakarų analuose. Lietuvių gi vardas, jei turėsime galvoje Bavarijos Geografo "Bruzi" ir Müncheno kodekso "Pruzzun", tik šimtą su viršum metų vėliau teiškyla šaltiniuose.

Užbaigiant pirmuosius prūsų paminėjimus šaltiniuose, prie seniausių, t.y. p r i e š Canaparijaus ir Bruno žinias, reikia priskirti vieną Lenkijos didikų užrašą, kuriuo didelė dalis Lenkijos, būtent Gnieznas su žemėmis iki Krokuvos, užrašomas Apaštalų Sostui. Tai yra įvykę popiežiaus Jono XV (985 - 996) laikais.

Originalo šito akto nebėra. Bet L. A. Muratori XVIII a. surašydamas Romos Bažnyčios turtus, pirmą kartą buvo paskelbęs kardinolo Deusdedito padarytą regestą. Be to, tas regestas (santrauka), su mažomis atmainomis grafo Al. Przezdzieckio buvo aptikta įvairiuose Italijos archyvuose. Vėlesnių tekstų yra ir daugiau. Iš viso jų susidaro 6 pagrindiniai tekstai. Bet juos visus reikia kildinti iš minėto Deusdedito 1087 metų kanonų rinkinio.

Apie šitą trumputį vidurinių amžių popiežiaus regesto tekstą, kuris vadinamas paprastai pirmųjų dviejų žodžių vardu ("Dagome iudex"), yra nuostabiai daug įvairiais atžvilgiais prirašyta. Šitą painų klausimą naujai, nurodydamas visą pagrindinę literatūrą dar kartą tyrinėjo Dr. Bern. Stasiewskis. Mums čia rūpi tik toji teksto vieta, kur, aprašant popiežiui pavedamų žemių ribas, yra numatytos sienos su "Pruzze". Deusdedito regeste tas vardas rašomas "Bruzze". Kituose dviejuose rankraščiuose yra parašyta: "pruzze" ir "przve".

Stipriai sutrumpintame dovanojimo dokumento tekste pasakyta, kad visą savo priklausomybę Lenkijos didikai paveda Šv. Petrui žemiau minėtose ribose:

"Kaip jos prasideda iš pirmo šono jūros ilgumoje, P r ū s ų siena iki tos vietos, kuri vadinasi Russ, ir Russ (rusų) siena išsitiesiant iki Krokuvos ir nuo tos pat Krokuvos iki upės Oderio . . . " - (". . . Dagome iudex et Ote senatrix et filii eorum Misica et Lambertus leguntur beato Petro contulisse unam civitatem in integro, quae vocatur Schinesne, cum omnibus suis pertinentiis intra hos affines, sicuti incipit a primo latere longum mare, fine Pruzze usque in locum, qui dicitur Russe et fine Russe extendente usque in Cracoa et ab ipsa Cracoa usque ad flumen Oddere recte in locum, qui dicitur Alemure . . . ").

Nuo X amžiaus galo prūsų vardas tampa dar labiau žinomas Vakarų Europos šaltiniams, ypač ryšium su Šv. Adalberto (Vaitiekaus) ir Šv. Bruno misijomis.

Šaltiniai:

Ptolemaeus Claudius: 1) Erdkunde des Klaudios Ptolemaios. Einführung in die darstellende Erdkunde. Unter Mitarb. v. Friedrich H o p f n e r . Wien, 1938.

Bavarijos Geografas: 1) *Schiemann Th.* Russland, Polen und Livland, Bd. I (1886), 28 p. (Tekstas ir faksimilė).

2) *Zakrzewski St.* Opis grodów i terytoryów z polnocnej strony Dunaju czyli t.z. Geograf Bawarski We Lwowie 1917, 4-5 p. (Knygos gale rankr. fotogr.).

3) *Zeuss K.* Die Deutschen und die Nachbarstämme. Neudruck. 1925, p. 600 sq. (Čia paduotas tekstas ir komentarai (599-601 p.) gana geri.).

4) *Bielowski A.* Monumenta Poloniae Historica, t. I (1864), 10-11 p.

Annales Ryenses: 1) MG SS XVI (1859), ed. Lappenberg, 385-410 p. (Prūsus liečiąs tekstas 398 p.).

2) *Bielenstein A.* Grenzen des lettischen Volksstammes. Petersburg, 1892, 493 p.

Ibrahîm-Ibn-Jakub

(Al-Bekri veikaluose): 1) *Jacob G.* Arabische Berichte von Gesandten an germanische Fürstenhöfe im 9. und 10. Jahrhunderten, ins Deutsche übertragen und mit Fussnoten versehen. "Quellen zur deutschen Volkskunde", hrsgb. von V.v. Geramb und D. Mackensen, 1.Heft (1927), 10-12 p.

2) *Jacob G.* Ibrâhim ibn Jaqubs Bericht über die Slawenländer aus dem Jahre 973. Rink. "Geschichtsschreiber der Deutschen Vorzeit". Bd. 33. Priedas prie vokiško Paul Hirscho vertimo "Sächsischte Widukinds", Leipzig, 1931, XLII-XLIII p., 177-195 p.

3) *Westberg F.* Skazan'ja Ibragima Ibna Jakoba ob jego putiešestvji v slavianskich ziemliach v 965 godu, 1898, IV - 183. Tekstas ir komentaras su vokišku vertimu: Ibrahim-Ibn-Jakubs Reisebericht über die Slavenländer aus dem Jahre 965. Zapiski imperatorskoj Akademji nauk po istoriko-filologič. otdieleniju, t. III, 1898. Memoires de l'academie imperiale des sciences de St.Petersbourg, classe historico-philologique, volumen III, Nr. 4. Tas pat su rusišku vertimu. Petersburg, 1903.

4) Seniausias leidimas: *Kunik A. i baron Rozen.* Izvestija Al-Bekri i drugich avtorov o Rusi i slavianach. Priloženije k 32 tomu Zapisek Akademji nauk. Petersburg, 1878, Nr.2.

5) *De Goeje M. J.* (teksto atradėjas). Ibrâhim-Ibn-Ja'qub (su oland. vertimu ir koment.). Verslagen en Mededeelingen der Koninklijke Akadedie van Wetenschappen. Afdeeling Letterkunde. Tweede Reeks. Negende Deel. Amsterdam, 1880, 187-216 p.

"Dagome iudex"
(dovanojimas popiežiui Jonui XV): 1) *Holtzmann Rob.* Böhmen und Polen im 10. Jahrh. Eine Untersuchung zur ältest. Gesch. Schlesiens. "Zeitschrift des Vereins für Gesch. Schlesiens", Bd. 52 (Breslau, 1918), 1-37 (Deusdedito teksto rekonstr. ir nurodyti variantai).
2) *Stasiewski Bernh.* Untersuchungen über drei Quellen zur ältesten Gesch. und Kirchengesch. Polens (Breslauer Studien zur historischen Theologie), 1933, 38 p.
3) *Bielowski A.* Monumenta Poloniae Historica, I (1864), 148-149 p. (pasenęs tekstas).
4) *Zmigrod-Stadnicki.* Die Schenkung Polens an Johann XV. um das Jahr 995. Freiburg (Schw.), 1911.

Sudarytojo papildymai:

Descriptio civitatum ad septentrionalem plagam Danubii (t. zv. Bavorský Geograf, ed. D. Travníček). 1956.

Annales Ryenses // *Dannmarks Middelalderlige Annaler* (ed. E. Kroman et al.). København, 1980. P. 149-253.

Kowalski T. Relacja Ibrahima Ibn Jakuba z podróży do krajów słowiańskich w przekazie Al-Bekriego // *Monumenta Poloniae Historica n.s.* I. Kraków, 1946.

Literatūra:

La Baume W. (nach Bezzenberger): Wie hiessen die alten Preussen? "Mitteilungen des Westpreuss. Geschichtsvereins", 21 (1922), 49 p.

Bender. Über den Namen Preussen. Zeitschrift für Ermeland, Bd. I, 384-5 p.

Ehrlich Br. Preussen. Reallexikon der Vorgeschichte, hgg. von M.Ebert, IX (1927), 284 p.

Haag G. Über den Bericht des Ibrahim Ibn Jakub von den Slaven aus dem Jahre 973, "Baltische Studien", hgg. von der Gesellschaft für Pommersche Geschichte und Altertumskunde, Stettin, Bd. 31 (1881), 71-80 p.

Jacob G. Erweiterte übersicht über die arabischen und morgenländischen Quellen zur deutschen Geschichte bis zum Ausbruch der Kreuzzüge, Berlin, 1890.

Jacob G. Studien in arabischen Geographen. Heft 4: Zwei arabische Reiseberichte über Deutschland aus der Zeit Ottos des Grossen, Berlin, 1892.

Kętrzynski W. Przyczynki do historji Piastowiczów i Polski piastowskiej (3 sk.: Ibrahim ibn Jakub i Tartuschi o Polsce), Rozprawy Akadem. Umiejętnosci, wydz. filolog. 1899, 11-25 p.

Kętrzynski W. Granice Polski w X. wieku z mapą, Rozpr. Akad. Umiej. 1894, 1-32 p.

Keltsch. Der bairische Geograph. (Aus den nachgelassenen Papieren), Altpreuss. Monatsschr. XXIII (1886), 506-560 p. (pagrindinė studija).

Keyser E. Bevölkerungsgeschichte Deutschlands. 2. erw. Aufl. Leipzig, 1941, 151 p. (pats prūsų pavadinimas); plg. jo paties: Der Namen der Preussen, "Altpreussen", 5. Jg., 1940, Nr.1, 9-10 p.

Kraliček Ant. Der sog. bairische Geograph und Mähren, Zeitschrift des Vereines f. d. Geschichte Mährens und Schlesiens, II, 216-235 p. ir 340-360 p.

Lelewel J. Geographie du Moyen Age, III, 21-45 p.

Lębinski W. Co Al-Bekri opowiedział o Słowianach i ich sąsiadach, Roczn. Tow. Przyjaciół Nauk Poznańskiego, t. XIV (1887), 165-187 p.

Lohmeyer K. Handschriftliche Überlieferung des Namens Preussen. Wissenschaftl. Monatsblätter, hgg. von O.Schade, VII, p. 7 sqq.

Ptasnik J. Dagome iudex, przyczynek krytyczny do genezy świętopietrza w Polsce (z czterema podobiznami), 1911.

Schulte W. Ibrâhim ibn Ja'qubs Reisebericht durch die heutige Provinz Sachsen nach Böhmen, Archiv für Landes - und Volks kunde der Provinz Sachsen, II (1892), 71-83 p.

Schulte W.(P.Lambert). Beiträge zur älteren Geschichte Polens, I: Ibrahim-ibn-Jakub und das Reich Misikos, Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens, 52 (1918), 41-57 p.

Semkowicz Wl. Geograficzne podstawy Polski Chrobrego, Kwartaln. Historyczny, t. 39 (1925), 258-314 p.

Stasiewski Bernh. Untersuchungen über drei Quellen zur älteren Geschichte und Kirchengeschichte Polens, Breslau, 1933. (Apie Ibrahim-ibn-Jakub ir Dagone iudex nurodyta daug bibliografijos.)

Szafarzyk. Slavische Alterthümer, t. II, 136-145 p., 673-676 p. (tekstas, bibliogr. ir koment. apie Bavarijos Geografą).

Szelągowski A. Granice Polski i Rusi w X. i XI. wieku. Sprawozdania z czynności i posiedzeń Polskiej Akad. Umiejętn. t. XV, Nr. 2, 11-17 p.

Voigt H. G. Die Schenkung Polens an Papst Johann XV. um das Jahr 995. Altpreuss. Monatsschr. 48 (1911), 626-643 p.

Wigger F. Bericht des Ibrahim ibn Jakub über die Slaven aus dem Jahre 973. Jahrbücher des Vereins für Mecklenburgische Geschichte und Altertumskunde. Schwerin, 1880, 3-20 p.

Zakrzewski St. Opis grodów i terytorjów z północnej strony Dunoju czyli t. z. Geograf Bawarski. "Archiwum Naukowe", Wydawnictwo Towarzystwa dla popierania nauki polskiej, dział I, t. IX, zesz. 1. Lwów, 1917, 1-80 p. Z 1tablicą. (Rec.: T. E. Modelski: Kwartaln. histor. t. 32, 1918, 340-346 p.)

Zakrzewski St. Najdawniejsza bulla dla Polski. "Archiwum Naukowe", Lwow, 1921.

Zakrzewski St. Bolesław Chrobry Wielki, 1925.

Sudarytojo papildymai:

Dralle L. Die Slave an Havel und Spree. 1981.

Graus F. Die Nationenbildung der Westslawen im Mittelalter. 1980.

Labuda G. 'Ibrahim ibn Jakub', Roczniki Historyczne 16. 1947. S. 100-183.

Warnke C. 'Bemerkungen zur Reise Ibrahim ibn Jakubs durch die Slawenlaender', *Agrar-Wirtschafts- und Sozialprobleme Mittel- und Osteuropas* (ed. H. Ludat). 1965.

Kurbisowna B. 'Dagome-iudex - Studium krytyczne' // Początki państwa polskiego I. 1962. S. 363-423.

Labuda G. 'Znaczenie prawne i polityczne dokumentu *Dagome iudex*', *Studia i materiały do dziejów Wielkopolski i Pomorza* 25. 1979. S. 83-100.

Łowmiański H. Początki Polski V. 1973. S. 595-618.

Warnke C. 'Ursachen und Voraussetzungen der Schenk Polens an dem Heiligen Petrus', *Europa slavica-Europa orientalis*. 1980. S. 127-77.

12 §. Prūsų apaštalo Šv. Vaitiekaus (Adalberto) gyvenimo aprašymai ("Vitae") ir kitos žinios apie jį

Evangelijos šviesą jau VIII - IX a. pažinusios Vidurio Europos bandymai Kristaus mokslą nešti dar gilioje pagonybėje skendinčioms Šiaurės ir Rytų Europos tautoms praskleidė nežinios miglas vakariečiams ir apie baltus, pirmiausia apie prūsus. Katalikų bažnyčia tada užsiėmė misijomis ir davė X - XI amžių sąvartoje baltų tautoms du apaštalu kankiniu, kurių mirtis plačiai nuaidėjo. O paskui vėl atsirado dviejų šimtmečių tyla, kol XIII a. pradžioje Prūsuose pasirodė misijų vyskupas Kristijonas.

Jei neskaitysime Bavarijos Geografo "Bruzi", Müncheno kodekso "Prezzun" ir dovanojimo dokumente (pop. Jonui XV-jam) minimų "Pruzze" ("bruzze"), prūsų tautos vardas Vakarų Europos lotyniškose versmėse tėra sutinkamas tik pačiame X a. gale ir XI a. pradžioje Šv. Vaitiekaus (Adalberto) gyvenimo aprašymuose.[1] Reikšmingu įvykiu buvo laikoma jo, kankinio, mirtis. Užtat ji susilaukė keletos "Vitae", įvairių kitokių rašto paminklų (legendų, stebuklų aprašymo, himnų, sermonų, transliacijų aprašymų) ir nemažo atgarsio analistikoje.

Vaitiekus buvo čekų kunigaikščio Slavniko (iš Libice, šiaurės vakarų Čekijoje) sūnus. Iš motinos (Stžežyslavos) pusės jis buvo imperatoriaus šeimos giminė. Devynerius metus besimokydamas Magdeburgo katedros mokykloje (972-981), gavo jis ten ir vietos arkivyskupo Adalberto vardą, nors anksčiau buvo Vaitiekumi krikštytas. Šituo (Vaitiekaus) vardu jį vadina visi slavai; vokiečiai laikosi Adalberto vardo, kuris ir figūruoja lotyniškuose šaltiniuose.

983 m. Vaitiekus tapo Pragos arkivyskupu. Čia jis aptiko gyvų pagoniškų papročių, didelę drausmės stoką, palaidumą, daugpatystę, nekanoniškas moterystes, kunigų celibato nesilaikymą bei vedybas. Savo griežtai asketišku nusistatymu stojo Vaitiekus prieš visas tas negeroves. Stengėsi pakeisti bažnytinę apeigų formą, romanizuodamas pamaldas. Tačiau tomis priemonėmis naujasis vyskupas nustatė prieš save visus luomus ir susilaukė visuotinės opozicijos. Net dvasininkai nusikreipė nuo jo.

Suėjęs į tokį griežtą konfliktą, po penkerių metų nesėkmingo vyskupavimo, Vaitiekus savo vyskupiją pavedė popiežiui Jonui XV-ajam, o pats išvyko į Romą ir ten gyveno trejus metus. Tenkindamas savo vienuolišką patraukimą ir Monte Cassino vienuolio Šv. Nilo patariamas, įstojo Vaitiekus 989 m. Aventino kalne (Romoje) į benediktinų Šv. Aleksijaus ir Šv. Bonifacijaus (S. Alesso e Bonifazio) vienuolyną. Atvykusi Romon čekų delegacija (joje dalyvavo ir Vaitiekaus jaunystės draugas Radla) prašė Vaitiekų grįžti vyskupauti, o Jonas XV iš naujo įteikė lazdą ir žiedą. Bet Pragoje vyskupas suėjo į dar didesnį konfliktą, kuriam progą davė azylo teisės pažeidimas, t. y. jėga buvo iš bažnyčios ištraukta viena savo vyrui neištikima moteris, kai šis ieškojo ją nužudyti. Tokiais atvejais nusikaltėliai viduriniais amžiais bandydavo ieškoti prieglaudos bažnyčioje. Ji skaitėsi neliečiama (azyle). Ir šį kartą Vaitiekus norėjo gelbėti nuo mirties žūstančią sielą, bet jo teisė buvo pažeista ir nelaimingoji buvo nukirsdinta.

Todėl Vaitiekus vėl paliko Prągą ir išvyko į Vengriją, kur trumpai dirbo misininko darbą ir antrukart grįžo į Romos vienuolyną. Visiems Vaitiekaus nepasisekimams tėvynėje nemažos reikšmės turėjo įtempta jo giminės (chorvatų) kunigaikščių, t.y. Slavnikų, kova su Pšemislydais. Tuo metu Bohemijos kunigaikštis Pšemislydas Boleslovas Maldingasis galutinai susipyko su Vaitiekaus vyriausiuoju broliu. Paskutinysis palaikė draugiškus santykius su imperatoriumi Ottonu III-uoju ir turėjo sąjungą su Lenkijos Boleslovu Narsiuoju (Chrobry).

Tad Boleslovas Maldingasis užpuolė Slavnikus Vaitiekaus gimtojoje Libice ir ten nužudė jo keturis brolius (995 m.).

Vaitiekus gi turėjo, Mainco metropolitui Wiligis'ui reikalaujant ir Romos synodui nutariant, net ekskomunika grasinant grįžti į savo vyskupystę. Tačiau popiežius Grigalius V-asis leido, jei Vaitiekus savo diecezijoje vėl turėtų sunkenybių ar nebūtų priimtas, vykti į pagonių kraštus skelbti Evangelijos.

Ottonas III-asis tuo metu rengė žygį į Romą. Vaitiekus su jaunu imperatoriumi suėjo į labai intymią pažintį. Ragindamas atsižadėti pasaulio, imtis askezės ir t. t., mistiškai nusiteikusiam valdovui uolusis vienuolis darė didelės įtakos. Susigyvenę juodu buvo taip artimai, kad pakeliui į Vokietiją Vaitiekus miegodavo viename kambaryje su imperatoriumi, stengdamasis Ottono palydovams įvairiai patarnauti (apavą valyti). Lankydamas šventųjų relikvijas Prancūzijoje, toje piligrimo kelionėje Vaitiekus patyrė apie jo brolių nužudymą ir sužinojo, kad čekai jo neįsileis.

Vaitiekui Ottonas III-asis buvo kalbėjęs apie reikalą atversti liuticus. Tačiau sutinkant imperatoriui ir Lenkijos Boleslovui Chrobry 996 - 7 metų žiemą vyskupas nutarė vykti į Prūsus su misijomis, nes vienuolynan grįžti nebegalėjo. Šitaip tikėjosi atvesti naujus Kristaus mokslo išpažintojų būrius arba kankinio vainiką pelnyti. Į misijas iš dalies Vaitiekų pastūmėjo aplinkybės.

Ankstybą 997 metų pavasarį, išvykęs su misijomis į Prūsus, rado jis ten, turbūt Semboje, netoli kranto (balandžio mėn. 23 d.), trokštą kankinio mirtį. Misininko kūną Lenkijos Boleslovas išpirko ir padėjo Gniezno katedroje. Jos varinės XII amžiaus durys 18-koje bareljefų vaizduoja kankinio gyvenimą ir mirtį.

Čekų kunigaikštis Bratislavas, naudodamasis Lenkijoje viešpataujančiu bekaralmečiu, surengė prieš ją 1039 m. karo žygį. Tarp kitų palaikų (Gniezno arkiv. Gaudencijaus ir užmuštų misijose vienuolių kūnų), jis parsigabeno Pragon ir relikvijas Vaitiekaus, kuris jau 999 m. gruodžio men. 2 d. popiežiaus Silvestro II-ojo buvo paskelbtas šventuoju. Jo garbei jau 999 - 1001 m. buvo pastatytos bažnyčios Sabinų kalne, Romoje, Achene, Pereume, Grane. Gyvo Vaitiekaus čekai nenorėję matyti, mirusį jėga parsigabeno, nors už tokią šventvagystę čekų kunigaikštis ir Pragos vyskupas užsitraukė Romos bausmę. Tačiau dar iki šiol neišaiškintas klausimas, ar čekams įduotos tikrosios Vaitiekaus relikvijos. Nuo XII a. pradžios iki šiol Gniezne ir Pragoje yra rodomi neva tikrieji Kankinio palaikai. Lenkai laiko jį savo pirmuoju šventuoju ir Lenkijos patronu.

Nė vienas Rytų Europoje žuvusiųjų šventųjų nesulaukė tokio dėmesio kaip Vaitiekus. Kankinio gerbėjams ir garbintojams, kurie apie jį norėjo daugiau sužinoti, reikėjo duoti jo gyvenimo a p r a š y m ą . Tokis "Vita", kurių paprastai viduriniais amžiais apie šventuosius buvo rašomos begalės, pirmiausia atsirado Romoje, nors, atrodo, natūraliai jis turėjo būti parašytas Lenkijoje ar Čekijoje, resp. Vokietijoje.

Anksčiau buvo klaidingai samprotaujama, kad pirmiausia atsiradusi "Passio S. Adalberti". Joje kankinio kūno perkėlimo (transliacijos) proga yra aprašytas jo gyvenimas, ypač jo mirties aplinkybės ir su jo relikvijomis susiję stebuklai. Wilh. Wattenbachas dėl šito paprastai ir sausai aprašyto Vaitiekaus "Kentėjimo", kuriame nieko nėra užsiminta apie imperatoriaus Ottono III-ojo piligriminę kelionę į Gniezną ir Gniezno arkivyskupijos įsteigimą, darė išvadą, jog tas aprašymas esąs sudarytas prieš pat tūkstantuosius (1000) metus. Tačiau dabar aišku, kad toji "Passio" yra žymiai vėlesnės datos, atsiradusi 1006 - 1025 m. Jos autorius buvo vokiečių vienuolis, pažinęs Lenkijos santykius ir ten girdėtus padavimus apie Vaitiekų.

Pirmasis kankinio biografas buvo vienuolis Jonas (Johannes) C A N A P A R I U S, vėliau to vienuolyno S. Alessio e Bonifazio abatas. Šitas "Vita", prasidedąs žodžiais "Est locus in partibus Germaniae"... ("Vokietijoje yra vienas kraštas..."), buvo parašytas 999m.

Tačiau kol šituo klausimu prieita aiškesnė nuomonė, buvo pareikšta įvairiausių samprotavimų. Kad autorius turėjo būti to pat vienuolyno vienuolis, atrodė aišku. Joh. Voigtas tarė, kad to "Vitae" autorius yra Gaudencijus, kuris lydėjo Vaitiekų į Prūsus. Panašiai samprotavo ir Aleksandras Semkowiczius su Vaitiekum Kętrzynskiu. Bet leisdamas tą Šventojo gyvenimo aprašymą (su visu moksliniu aparatu), H. Pertzas iškėlė galimybę, kad jį galėjo sudaryti pagal Gaudencijaus duomenis tas Aventino vienuolis Canaparijus. O Giesebrechtas samprotavo, kad Canaparijus davinius apie Vaitiekų rinko jau iš trečio asmens. Todėl esą suprantami ir pasitaikantieji netikslumai.

Vėl minima kita galimybė, kad tokiu autorium galėjęs būti mokinys Reimso arkivyskupo Gerberto, kuris tada tapo popiežiumi ir vadinosi Silvestras II. Šitą mintį iš naujo ypač akcentavo lenkų Bažnyčios istorikas J. Fijałekas teigdamas, kad 999 m. "Vita" yra kanonizacijos tikslais greičiausiai paties Silvestro II-ojo ar jo aplinkos asmenų suredaguota. Tai buvę padaryta pagal pranešimus žodžiu ir raštu, gautus iš Šv. Vaitiekaus bendrakeleivių ir ordino brolių, pirmiausia iš Gaudencijaus, kuris buvo tikras kankinio pusbrolis.

Dauguma tyrinėtojų yra tačiau tos nuomonės, kad to "Vitae" "Est locus..." autorius Šv. Alekso vienuolyno abatas J. Canaparijus (+1004). Paraginus Ottonui III, kuris juk buvo toks užsidegęs Šv. Vaitiekaus gerbėjas, Canaparijus ir parašė gyvenimą to kankinio, kurį pats g e r a i p a ž i n o. To aprašymo populiarumą parodo didelis kiekis išlikusių rankraščių, kurių H. G. Voigtas priskaitė 21, o 15 jų panaudojo, tekstą leisdamas, H. Pertzas.

To "Vitae" atsiradimo datą galima nustatyti iš paties teksto. J. Canaparijus rašė, kai Ottonas III dar gyvas buvo (+1002.I.), o popiežius Grigalius V jau buvo miręs (+999. II.). Vaitiekaus pusbrolis Gaudencijus, kuris tekste dažnai yra minimas, dar nebuvo paskirtas Gniezno arkivyskupu. Juo tapo Gaudencijus 999 m. gruodžio mėn. Tie duomens rodo, kad šitas Adalberto "Vita" yra atsiradęs tarp vasario ir gruodžio mėn. 999 m.

J. Canaparijus, be asmeniškų patyrimų ir vienuolyne gautų žinių, panaudojo Pragos kapitulos (katedros) kanauninko Willic'o referatą. Kad ir suimdamas Šventojo gyvenimo aplinkybes, italas rašė grynos biblinės kalbos dvasioje, norėdamas, kaip paprastai tokiais atvejais buvo siekiama, skaitytojus pamokyti ir paraginti. Politinio momento ir kitų realių santykių, kurie šiandien tai praeičiai tirti būtų patys svarbiausieji, žinoma, Canaparijus nepaliečia.

J. Canaparijaus aprašytas Vaitiekaus gyvenimas buvo akstinas labiau susidomėti Prūsuose žuvusiu kankiniu. Buvusių jo draugų iš Magdeburgo mokyklos raginamas, B R U N A S iš K V E R F U R T O (Querfurt, į vakarus nuo Magdeburgo), remdamasis iš dalies ir savo paties atsiminimais, davė iš eilės antrą Šventojo "Vita", kuris prasideda žodžiais "Nascitur purpureus flos Boemicis terris..." ("Purpuro gėlė pražydo čekų žemėse...")

Brunas pėda į pėdą sekė Vaitiekaus pavyzdžiu (žr. 13 §). Tiesa, jis buvo dviem dešimtmečiais jaunesnis už Vaitiekų, nes buvo gimęs apie 973 m. Kaip ir anas, šis mokėsi Magdeburgo katedros mokykloje ir įstojo į ją, berods, tuo metu, kai Vaitiekus turėjo Pragoje aštrų konfliktą ir rengėsi iš jos išvykti. Su antruoju Ottono III žygiu (997 - 8 m.) atsirado Brunas Romoje. Apie Vaitiekaus kankinio mirtį pasiekusios žinios padarė jam didelį įspūdį. Priimdamas Bonifaco vardą, saksas buvo parodęs susidomėjimą misijomis. Įstojęs į Šv. Aleksijaus ir Šv. Bonifaco vienuolyną, Brunas turėjo progos susipažinti ir su pirmąja čia atsiradusia prūsų apaštalo biografija.

Jis suėjo į artimus santykius su Camaldoli Romualdu. Šio ir jo mokinių įtakoje jis nuo 1001 m. vedė Pereume (į šiaurę nuo Ravennos) asketinį atsiskyrėlio gyvenimą. Užsidegęs pagonių krikštijimu ir lygiai tuo pačiu vaitiekišku pasaulį niekinančiu maldingumu, Brunas ruošėsi čia kartu su kitais Romualdo mokiniais Prūsų misijoms. Tų pat metų gale du atsiskyrėliai (Jonas ir Benediktas), Lenkijos Boleslovui prašant ir imperatoriui pritariant, atvyko į Lenkiją pagonių krikštyti. Jiedu čia, į vakarus nuo Poznaniaus, įkūrė buveinę, iš kurios lenkams padedant buvo numatyta vykdyti misijas. Tuoj turėjo atvykti ir pats kankinio mirtimi trokštąs mirti Brunas, kurį popiežius Silvestras II-sis 1002 m. rudenį padarė pagonių arkivyskupu (archiepiscopus gentium). Tačiau naujasis arkivyskupas dar turėjo būti patvirtintas Ottono III-ojo įpėdinio imperatoriaus Henriko II-ojo. Bet kai pastarasis su Boleslovu Chrobry suėjo į konfliktą, Prūsų misijų reikalas sustojo.

Todėl Brunas, išgirdęs vengrų karaliaus Stepono (būsimo šventojo) pastangas christianizuoti savo tautą, nuvyko pas "juoduosius vengrus", t. y. pas pagonystėje esančius Szekler, prie žemutinio Theisso, Siebenbiurgene, o tuo pat metu tas misijų punktas prie Poznaniaus plėšikų buvo sunaikintas (1003. XI. 11) ir penki jo vienuoliai (jų tarpe du lenkai) užmušti. Sugrįžęs (1004 m.) į savo tėvynę (Saksus), Merseburge imperatoriaus Henriko II-ojo akivaizdoje Brunas buvo Magdeburgo arkivyskupo Tagino pašventintas arkivyskupu. Turbūt tada Kverfurte ar Merseburge jis rašė, ruošdamasis sekti kankinio pavyzdžiu, ir savo pirmąjį (t. y. platesnį) Vaitiekaus gyvenimo aprašymą. J.Fijałekas mano, kad jis buvęs parašytas 1004 m. Vengrijoje. Bet greičiausiai tai buvo atlikta Kverfurte, kur 1004 m. Bruno sunaudojo ir gautus tėvo turtus, apstatydindamas naują pilies bažnyčią.

Bruno rašytosios biografijos šaltiniai buvo įvairūs. Ką jis buvo apie kankinį girdėjęs Romoje, papildė Vengrijoje gautomis n a u j o m i s žiniomis iš dviejų Vaitiekaus palydovų, būtent, iš jo jaunystės draugo Radlos ir kleriko Anastasijaus (Askrich), kuris jau buvo tapęs Grano arkivyskupu. Be šitų atsiminimų ir kankinio draugų suteiktų žinių, Bruno panaudojo dar pirmąjį Vaitiekaus "Vita". Be to, ir jis, lygiai kaip ir Canaparijus, turėjo rankose Pragos klebono Wilic'o rašinį, kurį gavo Vienoje.

Kverfurtietis vienuolis turėjo gabumų muzikai ir apskritai menui. Todėl jis Vaitiekaus "Vitą", kuriuo daug naudojosi vėlesnieji autoriai, parašė aniems aštrios askezės laikams savotiškai charakteringu ir neįprastai skambančiu patosu, pompastiška ir puošniais posakiais išpūsta kalba. Bet ir šitas poetišku stiliumi persunktas ir nelengvai suprantama kalba aprašytas kankinio gyvenimas rodė autoriaus susižavėjimą dideliais asketo ir misininko žygiais, lygiai kaip ir norą duoti gyvą kankinio vaizdą. Tačiau naujasis Šventojo "Vita" dar daugiau nutolo nuo tiesos, pasitaikė iškraipytų žinių, kurios apgaubė kankinį šventumo aureole. Jis buvo vis tik svarbus papildymas Romoje rašytai Vaitiekaus biografijai.

Parašęs palyginti platų Vaitiekaus gyvenimą, Brunas vėl išvyko pas "juoduosius vengrus" apaštalauti, bet čia vokietis misininkas negalėjo rasti daug pasisekimo. Tik prieš pat savo mirtį jis patyrė, kad "juodieji vengrai" pagaliau prisijungė prie Romos Bažnyčios.

Nesutaikęs imperatoriaus su Boleslovu Chrobry, 1007 m. gale pagonių arkivyskupas išvyko į Ukrainą pas Kijevo didįjį kunigaikštį Vladimirą. Čia jis prie Juodosios jūros ir Dniepro žiočių ėmė apaštalauti pečeniegams. Po penkių mėnesių kai kurių pasisekimų Brunas tarėsi pečeniegus jau atvertęs. Net tarpininkavo taikai tarp pečeniegų ir Vladimiro, kuris nusiuntė vieną savo sūnų įkaitu. O pats misininkas, palikęs vieną iš savo palydovų vyskupu, panašiai, kaip vieną bendradarbių tuoj pasiuntė į Švediją misijų vyskupu, išvyko iš Kijevo ir 1008 m. vasarą atsirado Lenkijoje.

Tų pat metų rudenį Šv. Vaitiekaus garbei Bruno įkurtame vienuolyne Meseritze (prie Obros) uolusis kankinio gerbėjas perdirbo savo pirmąjį darbą (Passio sancti Adalberti episcopi et martyris) ir jį sutrumpino. Tokiu būdu atsirado antros redakcijos Bruno parašyta Vaitiekaus biografija. Šita biografija greičiausiai buvo dovana minėtam vienuolynui, Lenkijoje esantiems apaštalo draugams ir sekėjams. Abiejų redakcijų tikslas buvo papildyti ir pataisyti Romoje rašytąjį "Vita". Kai dėl paties autoriaus – niekas nebekelia klausimo, kad jis yra kverfurtiškis Brunas. Tiktai abu Kętrzynskiai, Vaitiekus ir jo sūnus Stanislovas, nenori pripažinti tos biografijos teisių.

Tačiau antrosios redakcijos nors ir trumpintas Vaitiekaus gyvenimo aprašymas yra p a p i l d y t a s kai kuriomis naujomis žiniomis. Šitas aprašymas ir paplito už Saksonijos ribų slavų kraštuose. Bendru nusistatymu visi tyrinėtojai, kartu ir abu Kętrzynskiai, Šv. Brunui priskiria dingusią "Liber de passione martyris (sancti Adalberti)", kurią panaudojo pirmasis Lenkijos istoriografas, vad. Martinas Gallus, aprašydamas Gniezno 1000 metų suvažiavimą. Turėjo šitą "Kentėjimų knygą" rankose ir Thietmaras. Šitas aprašymas yra lyg antrosios redakcijos tęsinys. Jame paduodami 1000 m. įvykiai, Ottono III-ojo atvykimas į Gniezną, vis gausėją prie Šv. Vaitiekaus grabo stebuklai, apie kuriuos autorius girdėjo iš betarpiškų liudininkų, net iš paties Boleslovo Chrobry.

Tame pat vienuolyne Brunas parašė penkių Lenkijoje prie Meseritzo (pagal Kętrzynski Kazimierze prie Poznaniaus) nužudytųjų vienuolių istoriją (Passio sanctorum Benedicti et Johannis ac sociorum eorundem). Kaip šaltinį Brunas panaudojo, be kitko, net atgailojančių užmušėjų pasakojimus. Šitame darbe yra medžiagos ir apie patį autorių.

Pagaliau Vaitiekaus sekėjas 1008 m. gale nuvyko pas Lenkijos Boleslovą, nors tai ir buvo prieš Henriko II-ojo norą. Iš čia jis ragino savo garsiu l a i š k u imperatorių nekariauti su lenkais. Be kitko, jis pastebėjo, kaip Boleslovas Chrobry "dvasios ir kūno jėgomis iš širdies norėjo mane paskatinti a t v e r s t i p r ū s u s ir pasiryžo šitam reikalui nepagailėti pinigų". Šituo savo raštu misininkas norėjo pritraukti Henriką II-ąjį prie misijų reikalo ir jį sutaikinti su Chrobry. Jis priminė ir tai, kokia nuodėmė esanti krikščionijos imperatoriui jungtis su pagonimis vendais prieš krikščionišką Lenkiją.

Atšventęs turbūt drauge su Boleslovu Kalėdas, Brunas su 18-ka palydovų išsirengė į Prūsus. Jis pasiekė rytinius jų pakraščius. Gyventojai jam uždraudė skelbti Evangeliją. Tiesa, misininkas buvęs atvertęs vieną iš kunigaikščių (rex), bet jo valdžioje esąs brolis Zebeden ("dux" pavadintas) nužudęs drąsųjį apaštalą drauge su visais palydovais. Žuvusiųjų kūnus išpirko Boleslovas. Tai įvyko 1009 m. kovo mėn. 9 d. Tuoj Brunas buvo kanonizuotas.

Teigiama, kad Brunas buvęs pasiekęs Sūduvą, nors niekur tas vardas įsakmiai neminimas. Dauguma šaltinių (apie kai kuriuos dar bus kalbama) mini pasienio sritį tarp Lietuvos ir Rusų arba tarp Prūsų ir Rusų. Tai turėtų būti jotvingių žemės pietinė dalis.

Kaip matome, Bruno gyvenimo faktai yra glaudžiai susiję su išlikusiais šaltiniais apie Vaitiekų. Sakso kankinio mirties proga buvo stipriau atgaivintas prieš dvylika metų Prūsuose nužudyto čeko atminimas. Už kelių metų kažkoks vokietis parašė anksčiau minėtąjį "Passio S. Adalberti". Tas "Kentėjimas", pagamintas daugiau liturginiam reikalui, atsirado po arkivyskupo Gaudencijaus mirties, bet jį panaudojo jau Thietmaras 1017m.

Autoriaus klausimas ilgai buvo neaiškus. Giesebrechtas to "Passio" autoriumi laikė kažkokį slavą vienuolį iš Meseritzo. Wilh. Wattenbachas samprotavo, kad Gnieznas esąs to šaltinio centras. Zeissbergas kartu su W. Kętrzynskiu ir K. Lohmeyeriu pareiškė nuomonę, kuriai pritarė ir Kaindl, kad koks nors vienuolis lenkas turėjo parašyti platų kankinio "Gyvenimą". O tai, kas išliko "Kentėjime", esančios tik vokiečių dvasininko i š t r a u k o s iš

to platesnio "Vitae". Dabar visuotinai neabejojama, berods, kad "Passio" yra vokiečio plunksnos vaisius. Simptominga, kad tame rašinyje Vaitiekaus ir Bruno gyvenimo faktai yra sumaišyti.

Minėtais pagrindiniais šaltiniais remiantis apie Vaitiekų atsirado ir daugiau hagiografinės literatūros, kurios dalis buvo kilusi Lenkijoje. Seniausias tokis paminklas yra breviorinė legenda "Tempore illo" (anuo laiku) žinoma iš XIII-XIV a. Krokuvos katedros pasijonalo kentėjimų knygos. Paminėtina dar "Miracula S. Adalberti" "Post mortem vero ipsius" ("Šv. Vaitiekaus stebuklai" - "Tačiau po jo mirties"). Tačiau tos hagiografiškai - liturginės nuotrupos, lygiai kaip ir kitos šešios legendos, trys sermonos (kalbos), keturi kankinio garbei himnai etc. neliečia mūsosios temos ir baltų tautų istorijai nereikalingos.

Svarbiau mums sužinoti, ką gi duoda tie pagrindiniai Šv. Vaitiekaus gyvenimą ir jo kentėjimus bei stebuklus aprašantieji šaltiniai apie jo misijas Prūsuose ir ką jie sako apie pačius prūsus. Dėl savo labai ankstyvos datos tos žinios ypač yra brangintinos.

Šaltiniai:

A. (Johannis Canaparii)
Vita s. Adalberti, ("Est locus...") 999m. :
1) MG SS IV (1841), ed. H. Pertz, 581 - 595 p. (faksmilė).
2) Monumenta Poloniae Historica, ed. Batowski, t. I (Lwow), 1864, 162 - 183 p. (faksimilė).
3) *Kolberg A.,* Dr. ed. Zeitschrift für die Gesch. u. Altertumskunde Ermlands, Bd. 7 (Braunsberg, 1881), 79 sqq., 373 sqq. Atskirai atsp.: Des Papstes Silvester II. Lobgedicht auf den h. Adalbert, nach Handschriften bearbeitet, bezüglich übersetzt, 1882.
4) Scr. rer. Pruss. I (1861), ed. M. Toeppen, 227-230 p. (Prūsus liečiančios ištraukos).
5) Fontes rerum Bohemicarum, I, ed. Emler, 235 sqq.
6) Senesnieji leidimai: Canisius (1604), Mrq. Freherus (1607), Bzovius (1629), Henschen (1675), Mabillon (Acta Sanctorum), J. Basnage (1725).
7) Vok. vertimas: Das Leben des Bischofs Adalbert von Prag, übers. von H. Hüffer. Neu bearb. u. durch die Leidens-geschichte vermehrt von W. Wattenbach, "Geschichtsschreiber der deutschen Vorzeit", Bd. 34, 3. unver. Aufl. 1941.
B. Brunonis Vita s. Adalberti
(1-oji redakcija: "Nascitur purpureus flos..."), 1004 m.:
1) Monum. Polon. Histor., I, ed. 184-222 p. (faksimilė).
2) Fontes rer. Bohem. I (1873), ed. v. J. Truhlar, 266 sqq.
3) MG SS IV, ed. H. Pertz, 596 sqq (pirmosios redakc. nutolimai tik postskriptuose).
4) Senesnieji leidimai žr. B.G.Voigt: Adalbert v. Prag, 224 sqq. (Pirmasis leidimas Surius, 1571).
5) Vertimą žr. B. G. Voigt: Brun v. Querfurt, 333 sqq.
C. Brunonis Vita s. Adalberti
(2-oji redakcija), 1008 m.:
1) MG SS IV, 596 sqq. (ed. H. Pertz).
2) *Kolberg A.,* ed. Zeitschr. für d. Geschichte Ermlands, Bd. 15 (1905), 120 sqq. pagal Pragos kodeksą su vertimu.

3) Pirm. leid. G. Henschen, 1675. Kiti duomens B. G. Voigt: Brun, 333 p. pstb. l.

D. Passio s. Adalberti martiris ("Sanctus Adalbertus primis Sclavorum natalibus"):

1) MG SS XV, 2, 1888, (ed. Waitz), 705 sqq.
2) Mon. Pol. Histor. I, 151 sqq.
3) Fontes rer. Bohem. I, ed. Emler, 231 sqq.
4) *Giesebrecht W.,* ed. Neue Preuss. Provinzialblätter, 1860, 55 sqq.
5) *Kolberg A.,* ed. Zeitschr. f. die Gesch. und Altertumskunde Ermlands, 1881, 266 sqq.
6) Scr. rer. Pruss. I, 235-237 p.
7) Vertimas : *Wattenbach W.* Geschichtsschr. der deutschen Vorzeit, 3. unver. Aufl. 1941 (priėdas prie Canap. "Vita"). B. G. Voigt: Brun, 444-450 p.
8) Kiti duomens: B. G. Voigt: Adalbert, 226-230 p.; Voigt: Brun, 444 p.

E. Brunonis epistola ad Henricum II. regem (1008 a.) :

1) MG SS IV 579 p.
2) Monum. Pol. Hist. I 223 sqq. (faksimilė).
3) Vertimai: Zeissberg: Sitzungsber. de Wiener Akademie, Bd. 57, 1868, 353 sqq. Voigt: Brun, 436-443 p.

F. "Vita vel Passio ss. Benedicti et Johannis sociorumque suorum" arba "Vita quinque fratrum"(1008 m.):

1) MG SS XV, 2, (1888), ed. R. Kade, 709 sqq.
2) Monum. Polon. Histor. VI (1893), ed. Kętrzynski, 383 sqq.
3) Vertimas: Voigt: Brun, 377-436 p.

G. Miracula s. Adalberti ("Post mortem vero ipsius"):

1) MG SS IV 613-616 p. (Pertz).
2) Mon. Pol. Hist. IV (1884), 226-238 p.

H. Tempore illo:

1) MG SS XV, 2 (1888), 1177 sqq. (ed. M. Perlbach).
2) Mon. Pol. Hist. IV, 209-221 p. (ed. Kętrzynski).
3) Apie šitą vėlesnę Vaitiekų liečiančią literatūrą (legendas, himnus etc.) žr. H. G. Voigt: Adalbert v. Prag, 230-238 p.

Tikslūs nurodymai, kokiuose rinkiniuose Vaitiekų liečiantieji šaltiniai spausdinti ir kas apie juos rašyta žr.:

Potthast Aug. Wegweiser durch die Geschichtswerke des europäischen Mittelalters. (Bibliotheca Historica Medii Aevi), Bd. 2 (1896), 1134-36 p.

Sudarytojo papildymai:

Bruno. Opera (ed. J. Karwasinska) in: *MPH* n.s. IV: 2-3. Kraków, 1969-73.

Sredniowieczne zywoty i cuda patronów Polski, tr. J. Pleziowa, introd. M. Plezia. Warszawa, 1987.

Literatūra (žr. 13 §):

Bolelucsky Matthias Bened. Rosa Boëmica sive vita St. Woytiechi agnomine Adalberti Pragensis episcopi, Pragae, 1668.

Fijałek J. Żywoty, pasje i cuda św. Wojciecha, Pamiętnik IV. powszechnego zjazdu historyków polskich w Poznaniu 6 - 8 grudnia 1925, I (1925), 1-7 p.

Franke W. Romuald v. Camaldoli, 1931. (Apie Pereumą p. 196 sqq.).

Hauck A. Kirchengeschichte Deutschlands, III (1896).

Helwich. Exercitatio historica de vita s. martyris Adalberti, Regiomont. 1693.

Giesebrecht W. Der erste deutsche Missionar in Preussen, Neue Preuss. Provinzial-Blätter, 3. F. 3. (1859), p. 29 sqq.

Kaindl R. F. Zur Geschichte des hl. Adalberts, Mitteil. des Inst. f. österr. Geschichtsforschung, XIX (1898), p. 535 sqq, XX (1899), p. 641 sqq.

Kętrzyński Woj. Najdawniejsze żywoty św. Wojciecha i ich autorowie, Rozpr. Akad. Umiejętn. w Krakowie, wydz. histor.-filoz. t. XXXVII (1889), 89-129 p. (ypač 120-125 p.), (recenz.: *Perlbach M.* Kwartal. Histor. 1900, 379-408 p.).

Kętrzyński St. O zginionym żywocie św. Wojciecha, Rozpr. Akad. Umiejętn. w Krakowie, wydz. hist.-filoz., t. XLIII (1902), 252-299 p.

Köhler O. Bild des geistlichen Fürsten, Mitteil. d. Instituts f. österr. Geschichtsf., t. XLIV (1935), 27 sqq.

Likowski H. Ks. Geneza święta "Translatio s. Adalberti" w Kosciele polskim. Rozwiązanie sprawy o relikwje św. Wojciecha, Kwartalnik Teologiczny Wileński, I (1923), 53-80 p.

Lohmeyer K. St. Adalbert, Bischof von Prag, der erste christliche Apostel und Märtyrer bei den Preussen, Zeitschr. f. Preussische Geschichte und Landeskunde, IX, Berlin, 1872, p. 1 sqq. Tas pats Lohmeyerio straipsnių rink.: Zur Altpreussischen Geschichte, 134-178 p.

Maschke Er. Polen und die Berufung des Deutschen Ordens nach Preussen, 1935.

Matusas J. Mėginimai apkrikštyti lietuviškas gimines, "Vairas", 1937, Nr. 7-8, 262-274 p.

Mickiewicz. Vie de saint Adalbert, Paris, 1876.

Naegle A. (Der hl. Adalbert), Mitteil. d. Ver. f. Gesch. d. Dt. in Böhmen, 56 (1918).

Pawlowski. St. Adalbert, Apostel der Preussen, und die Vorstadt St. Albrecht bei Danzig mit Bezug auf die Geschichte Danzigs, 1869.

Perlbach M. Przyczynki do krytyki najdawniejszych żywotów św. Wojciecha, Kwartaln. Historyczny, 1900, 379-408 p. Tas pats: Zu den ältesten Lebensbeschreibungen des hl. Adalbert, Neues Archiv der Geschichte für ältere Geschichtskunde, t. XXVII (1901), p. 37 sqq.

Schott Andr. Prussia christiana sive de introductione relig. christianae in Prussiam per martyres tentata. Gedani, 1738.

Tymieniecki Kaz. Misja Polska w Prusiech i sprowadzenie krzyżaków, 1933, 6 - 10 p.

Tornwaldt. Das Leben Adalberts von Prag, Apostels der Preussen, Zeitschrift f. d. histor. Theol. 1853, p. 167 sqq.

Voigt H. G. Adalbert von Prag. Ein Beitrag zur Geschichte der Kirche und des Mönchtums im zehnten Jahrhundert. Berlin-Westend, 1898, 379 p. (Sukaupta daug medžiagos, sužymėtos visos versmės ir nurodyta visa senoji literatūra).

Voigt H. G. Der Verfasser der römischen Vita des hl. Adalbert. Eine Untersuchung mit Anmerkungen über die anderen ältesten Schriften über Adalbert, sowie einige strittige Punkte seiner Geschichte, Prag, 1904 (171 p.), atsp. iš Sitzungsberichte der böhm. Gesellschaft der Wissenschaften 1903. (Papildymai ir pataisos prie autoriaus 1898 m. pagrindinės monografijos).

Voigt H. G. Der Missionsversuch Adalberts von Prag in Preussen. Altpreuss. Monatsschr. 38 Bd. (1901), p. 317 sqq. (atsp.).

Wattenbach W. Deutschland Geschichtsquellen im Mittelalter. Bis zur Mitte des 13. Jhs. I (1877), 4. Aufl., 285-288 p. Siebente von Ernst Dümmler umgearbeitete Auflage, I (1904), 385-390 p., 488-489 p. (Wattenbacho veikale nurodyta senesnė literat. ir šaltinių rinkiniai).

Wattenbach-Holtzman. Wilhelm Wattenbach, Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter. Deutsche Kaiserzeit, hgg. von Robert Holtzman, Bd. I, 1. Heft, 2. unver. Auflage, 1942, 46-52 p. (Nurodyta svarbios naujos literatūros); 4. Heft (1943), 824 p. (Papildymai ir pataisos).

Zeissberg H. Die polnische Geschichtsschreibung des Mittelalters, I (1873), 19-22 p.; lenk. vertimas, I (1877), 26-34 p.

Smulkesnė literatūra nurodyta *Voigt H. G.* Adalbert o. c. 1898, p. 237 sqq. Daug rašyta 1897 metais tūkstanties metų Vaitiekaus mirties sukakties proga. Rūpestingą senesnės literatūros sąrašą patiekia:

Potthast Aug. Wegweiser durch die Geschichtswerke des Mittelalters, II (1896), 1136p.

Sudarytojo papildymai:

Karwasinska J. Świadek czasów Chrobrego, Brunon z Kverfurta', *Polska w swiecie*, (ed. J. Dowiat). 1972. S. 91-105.

Wenskus R. Studium zur hist.-polit. 'Gedankenwelt Bruns von Querfurt', *Mitteldeutsche Forschungen* 5. 1956.

13 §. Pirmojo apaštalo Vaitiekaus veikla pagal Canaparijaus ir Bruno aprašymus. Bruną liečiantieji šaltiniai

Abiejų Šventųjų biografijos parodė, kokiomis aplinkybėmis atsirado šaltiniai apie pirmąjį Prūsų misininką. Nustatytas tų šaltinių atsiradimo laikas ir jų siekimai. Dabar reikia pateikti tų pagrindinių šaltinių t u r i n i o s a n t r a u k ą ir duoti kritiškų pastabų.

Mums įdomus Vaitiekaus gyvenimas ypač nuo to momento, kai jis įkėlė koją į Prūsus. Remiantis Canaparijaus ir Bruno pateiktomis biografijomis ir "Passio" autoriaus žiniomis, galima susidaryti vaizdą apie misininko žygį į vakarinius baltus. Ką tie šaltiniai duoda?

Lenkijos Boleslovas, sutikęs Vaitiekaus misinę kelionę gana palankiai, davė laivą ir 30 ginkluotų karių, atvykusių į paskirtą vietą Visloje prie Dancigo. Pakeliui įkurdamas vienuolyną, Dancige misininkas apkrikštijo daug Pamario pagonių (Canaparijus: "multae catervae", MG SS IV 593). Pasiėmęs Mišių Hostijos ir likusią nuo neofitų Komuniją kelionės viatiku Vaitiekus vyko laivu į Prūsus ("an Pruzzorum fines"). Pastarųjų dievas esąs pilvas ir godumas (avaritia), sujungtas su mirtimi (ibd. 593). Jo kelionės tikslas, žinoma, prūsus atversti. Palikę "kurčius ir nebylius dievaičių stabus" ("simulacra surda et muta", ibd. 594), turėjo "stabmeldžiai" pažinti vieną Kūrėją. Todėl Apaštalui rūpėjo sunaikinti "Prūsų dievus ir stabus" ("Pruzziae deos et idola", ibd. 593).

Slapta ir nuošalioje vietoje 997 m. balandžio mėn. vidury Prūsų krante Vaitiekus iš laivo buvo išsodintas. Iš visų duomenų, kuriuos patiekia H. G. Voigtas, atrodo, kad tai turėjo būti Sembos pietvakariniame krante. Autorius samprotauja, kad toji sustojimo vieta buvusi Tenkyčiai (Tenkitten, į vakarus nuo Fischhauseno). Nakties metu laivas pasuko nuo Prūsų kranto atgal, nes jo ilgesnis pasilikimas galėjo užsimotam reikalui pakenkti. Pats Vaitiekus artimiausioje gyvenamoje vietoje pradėjo apaštalauti. Surado prūsą, kuris apsiėmė jam rodyti kelią ir davė v a l t į . Ja Vaitiekus pasiekė, greičiausiai pietiniame Sembos krante, salą (Canap.: "parvam insulam", ibd. 593). Joh. Voigtas mano, kad toji sala buvusi Priegliaus žiotyse. Bet čia Vaitiekų ištiko pirma nesėkmė. Įpykusių ir laiveliu atskubėjusių gyventojų jis buvo jėga išvytas. Tuo metu, kai vyskupas giedojo psalmes, vienas prisiartinęs prūsas i r k l u taip stipriai smogė į tarpmentes ("naviculae remo... inter scapulas", ibd. 593), kad jis pargriuvo. Panašiai apie smūgį irklu ("cum conto, quo navem minavit") kalba ir Brunas (ibd. 608). Buvo patarta greičiau išsinešdinti, nes kitaip misininkai palydėsią galvas. Bet jie vyko tolyn.

Palydovas laiveliu nugabeno Vaitiekų ir jo bendrakeleivius į kitą pietinės Sembos pakraštį, o iš ten į krašto vidų, į kaimą (villam), kur buvo prekybos r i n k a (mercatum, ibd. 608) ir netoli esantį į p i l į panaši s o d y b a , į kurią buvo galima patekti tik pro u r - v i n į įėjimą. "Passio" aprašo, kaip Vaitiekus beldėsi į tuos vartus. Jam pilies sargas atsakęs:

> "Ką nors įsileisti nėra mūsų paprotys. Bet eik atgal ir pasirodyk nuo kalvos viršūnės, kuri prašoka pačią pilį, kad būtų galima iš pradžių matyti, kas tu esi. Tik tada, jeigu vyresnysis įsakys (primate iubente) tau leisti įžengti, įėjimas nebus uždraustas". (Scr. r. Pruss. I 236).

Šita įdomi "Kentėjimo" vieta verta dėmesio, ypač kalbant apie senprūsių kultūrinius ir santvarkos santykius. Toliau tas šaltinis aprašo, kaip misininkas atsistojęs ant nurodytos kalvos. Kai tik Šventojo veidą pamatęs vienas iš sargų, keistai garsiai surikęs. Tada iš visų pusių subėgę pagonys ir jį apspitę, kurių vienas jį atpažinęs, būtent, kad jis esąs tas, kuris gadinąs žmones, juos panardindamas į vandenį. Jis esąs atėjęs tokiu būdu ir prūsų pražudyti. "Passio" aprašo, kaip misininkas tuoj buvęs taip apipiltas akmenų kruša, kad iš jo kūno tekėjęs kraujas (ibd. 236).

Kadangi "Passio" nepasižymi ypatingu tikslumu, reikia ją derinti su Canaparijaus ir Bruno duomenimis. Iš jų aiškėja, kad Vaitiekus visą balandžio mėn. 17-ąją praleido rinkoje. Tarp daug ten buvusių žmonių, galimas daiktas, rodos, pasitaikęs ir vienas, kuris buvo matęs jį krikštijant Dancige. Tad jis ir ėmęs žmones kurstyti. Šitokiais samprotavimais papildo neatbaigtus šaltinių tekstus H. G. Voigtas.

Vyskupas pasisakė atėjęs skelbti vieno Dievo ir atkalbinėti prūsus nuo klaidingo tikėjimo. Jis pareiškęs, kaip Canaparijus rašo:

> "Aš esu savo gimimu slavas (Sclavus), vardu Adalbertas, savo luomu vienuolis, savo šventimais buvęs vyskupas, savo tarnyba dabar jūsų apaštalas. Jūsų išganymas yra mano kelionės priežastis..." (MG SS IV 594).

Vakare vietos ir pilies šeimininkas nusivedė Vaitiekų pas save ir apklausinėjo. Turbūt jausdamas pavojų šis priminė savo draugystę su Lenkijos Boleslovu. Misininkas iš tiesų nebuvo paliestas. Bet mirties bausme jam buvo liepta tuoj pasišalinti. Prigrasinti buvo ir tie, kurie buvo jį tiek toli atvedę į kraštą.

Iš Bruno "Vita" šitoje vietoje matyti ypač, kaip Vaitiekų, tą "dangaus gyventoją" ("coelicolam"), kuris atstovauja visam, kas gera, kilnu ir šventa, apipina autorius gražiausiais epitetais, nuostabiais palyginimais. Tuo tarpu prūsai jam yra būriai šungalvių ("capita

canum", ibd. 608), kurie kaip vilkai trokšta kraujo ir tiesia savo krauju suteršlus nasrus ("cruentos rictus", ibd.). Todėl jiems priskiriamos visokios blogybės. Šitas Šv. Augustino paskelbtas dualizmas, Dievo karalystė, kurios atstovais esą krikščionys, ir velnio karalystė, kurios įkūnytojais viduriniai amžiai suprato pagonis, aiškiai aptinkamas ir tose Vaitiekaus biografijose. Dar labiau tas dualizmas išryškėja Dusburgo kronikoje (žr. 21§).

Bruno papasakoja, kaip Apaštalas kreipėsi į pagonis iškalbingais žodžiais apie Kristaus mokslą. Tačiau jie išjuokę jį, daužę žemę lazdomis ir pilni pykčio rėkę:

> "Dėl tokių žmonių mūsų žemė nebeduos vaisių, medžiai nebesprogs, naujos būtybės nebegims ir senieji nebemirs. Tad išsinešdinkite lauk iš mūsų sienų. Jeigu jūs skubiausiai kojos atgalios nežengsite, būsite žiaurios bausmės paliesti ir žūsite baisia mirtimi" (ibd. 608).

Žinoma, tokie retoriški pasakojimai galėjo būti ir neautentiški, nors Vaitiekaus palydovai (Radima-Gaudencijus ir kunigas Benediktas) galėjo juos girdėti ir perduoti. Tačiau išvados buvo panašios padarytos. Misijų nebuvo galima pradėti, nes tą pačią naktį Vaitiekus laivu buvo nugabentas į ten, iš kur jis buvo pradėjęs savo kelionę. Čia jis dėl savo nepasisekimų nusiminęs ir, kaip Bruno "Penkių brolių istorijoje" (Vita quinque fratrum) sako, iki pat savo mirties nepralinksmėjęs, viename prūsų kaime išbuvo kelias dienas (IV. 18-22 d.). Kadangi prūsų dėmesį labai buvo atkreipę misininko drabužiai ir jo išvaizda, jis ketino eiti į liuticus paprasčiausiai apsirengęs skelbti Evangelijos (ibd. 609).

Balandžio mėn. 22 d. jis pasiekė tą vietą, į kurią buvo laivu atvykęs. Čia jį išgąsdinusi banguojanti jūra. H. G. Voigtas kalba apie sukrėstus misininko nervus. Miške pernakvojęs su draugais, kuriems pririnko žolelių ir grybų (pavasarinių?), Vaitiekus patyrė iš Radimo, t.y. Gaudencijaus, kad tasai sapnavęs besiartinančią kankinio mirtį. Kitą rytą (IV. 23 d.) miškelyje, po Gaudencijaus atlaikytų Mišių ir Vaitiekaus Komunijos, buvo ruošiamasi į žygį. Bet misininkas buvo taip suvargęs, kad jis vietoje užmigo. Snaudė ir kiti du bendrakeleiviai. Tuo metu juos užklupo raiti nuo tos pilies ir rinkos atsiviję prūsai. Galbūt jie buvo kur nugirdę, kad Vaitiekus norėjo dar liktis Prūsų krašte.

Atvykusiems prūsams vadovavo senas prūsų dvasininkas, kurį Canaparijus vienoje vietoje pavadina "žyniu" - "igneus Sicco", o toliau jį apibūdina kaip "stabų dvasininką" ("sacerdos idolorum", ibd. 595). Viename Canaparijaus teksto rankraštyje jis pavadintas Siggo. Bruno surašytame "Vita" jis figūruoja irgi kaip "igneus Sikko" (ibd. 612). Savo užkietėjusios pagonystės prietaringame fanatizme, užsidegęs kraujo keršlu ir galbūt turėdamas politinių sumetimų, kad krikščionybės įvedimas primes Prūsams lenkišką nelaisvę, tas Sicco nutarė misininką nužudyti. Šitas nužudymas galbūt turėjo ritualinį charakterį.

Surištas Vaitiekus (jo abu palydovai paleisti), atvestas ant kalvos. Dvasininkas pirmasis metė į jį savo ietį ir pervėrė jam širdį. O po to sekė pagonių dvasininko palydovų ieties metimai. Ietis iš kūno ištraukus, septyniose žaizdose Vaitiekus pasruvęs krauju ir, pančiams atsipalaidavus, sukniubęs kryžmais ištiestomis rankomis žemėje. Seniai trokšta kankinio mirtis jį ištiko. Ją Vaitiekus sutikęs, Bruno žodžiais, tylėdamas, tik prieš tai paklausęs pagonių dvasininką: "Ko nori tu, tėve?" (ibd. 611).

"Passio" kitaip aprašo Vaitiekaus mirtį. Kai subdiakonas Bogussa pranešęs apie aštuonis besivejančius prūsus, Šventasis toliau meldęsis. Vienas iš jų kirviu Vaitiekui nukirtęs galvą, kai jo palydovai pabėgo slėptis į artimiausią mišką (Scr. r. Pruss I 236-7). Kankinio galva buvusi pamauta ant ilgo kuolo ir nuo jo dar prabilusi apie amžinąjį gyvenimą. Vienas praeivis ją paslėpęs savo kuprinėje ir atgabenęs kunigaikščiui.

Kaip ir iš šitų skirtingų aprašymų galima įsitikinti, "Kentėjimo" duomens daug skiriasi nuo Canaparijaus ir Bruno "Vitae" biografinių duomenų. Jei Bruno darbas ir yra parašytas pamokomo ir religinio patoso posakiais ir, žinoma, daugiau už Canapariją aptemdo istorinę tikrovę, tai "Passio" prirenka eilę aniems laikams įprastų stebuklų ir tokių pasakojimų: esą, pvz., tris dienas aras saugojęs ant kuolo pamautą galvą, kad jos kiti paukščiai nepaliestų.

Šitaip Vaitiekus, slapta į Prūsus atvykęs, buvo užmuštas tuo metu, kai jis jau grįžo ir ruošėsi kraštą palikti. Jo kūno perdavimas Boleslovui tuose pagrindiniuose šaltiniuose yra apipintas eile pasakojimų ir legendų; dalis jų rado savo išraišką ir bronzinėse Gniezno katedros duryse. Jos akivaizdžiai parodo, kaip XII a. buvo vaizduojamasi Vaitiekaus gyvenimas. Apie tas duris, kaip retą ir seną istoriškai-meninį paminklą, yra labai daug prirašyta. Tas klausimas tačiau išeina iš mūsų darbo ribų. W. La Baume, remdamasis tais durų reljefais, parašė net apie senprūsių apginklavimą ir jų apsirengimą.

Kankinio mirtimi žuvusį savo draugą Ottonas III pagerbė ypatingu būdu. 1000 metų viduržiemį atvyko jis su dideliu palydovų, kardinolų bei vyskupų būriu į Gniezną. Čia Lenkijai buvo duota nauja bažnytinė santvarka, t. y. įsteigta atskira nuo Magdeburgo nebepriklausoma Gniezno arkivyskupija, kuriai buvo priskirtos Kolbergo, Krokuvos ir Breslavo vyskupijos. Bet čia minimieji šaltiniai apie tai nė vienas nerašo, užbaigdami savo pranešimus kilniais ir religingais žodžiais apie amžinąjį gyvenimą ir stebuklus, susijusius su Prūsų apaštalo mirtimi.

Apie Vaitiekaus gyvenimą duota ir smulkmenų. Bet jo veikimas Prūsuose nėra nė viename šaltinyje pakankamai aiškiai išdėstytas. Nenustatyta dar tiksliai ir vieta, kur jis, kaip misininkas, veikė. Ankščiau buvo kartais manoma, kad tai buvusi Pamedė (Pomesania) apie Elbingą. Bet vis daugiau atsiranda pamato, pagal H. G. Voigto duomenis, tos misijų vietos ieškoti Semboje prie kranto. Dar kartą R. Hennigas bandė įrodyti, kad Vaitiekus buvęs Elbingo upės žiočių srityje, nors prieš tai galima surasti argumentų.

Į suminėtuosius Kankinio "gyvenimus" ir kitus šaltinius reikia žiūrėti kaip į vadovus nurodyti keliui į šventumą, dorybes. Juose propaguojama askezė ir religinė kontempliacija. Todėl tai, kas mums istorinėje perspektyvoje labiausiai rūpėtų, būtent, medžiagos apie pačius prūsus – labai nedaug. Kokios gi ji rūšies?

Senosios baltų kultūros bei mitologijos tyrinėtojai yra atkreipę dėmesį į porą Vaitiekaus "Vitae" vietų. Krito į akį Canaparijaus posakiai, kad misininkas esą norėjęs sunaikinti "Prūsų dievus ir stabus", reikalaudamas atsisakyti nuo "kurčių ir nebylių statulų" (MG SS IV 593-4). Jie tačiau liepė misininkui išsinešdinti, nes prūsams viešpataująs "vienas bendras įstatymas ir viena gyvenimo tvarka ("communis lex imperat et unus ordo vivendi"); jūs gi, kurie svetimo ir nežinomo įstatymo esate, jeigu šią naktį neišvyksite, būsite rytoj nukirsti" (ibd. 594). Tokiais žodžiais buvo Vaitiekus išvytas iš pilies.

Paviršutiniškai ir paskubom žvelgiant galima buvo iš ką tik minėtų posakių susirasti argumentų teigimui, kuris iki šiol dar būna dažnai kartojamas, būtent, kad Prūsuose buvo garbinami antropomorfiškos išvaizdos dievaičiai ir statulos. Šitokių pasakymų tačiau negalima paraidžiui imti. Išpuošdamas Vaitiekaus "Vita" retoriškom frazėm, Canaparijus pritaikė bendrus kiekvienam stabmeldžių tikėjimui charakterizuoti Katalikų Bažnyčioje vartojamus posakius.

Vienuolis rašytojas italas nesigilino į labai tolimo krašto vietos pagonių (ne stabmeldžių!) prūsų santykius. Kiekvieno vidurinių amžių krikščionio akimis visa, kas nepripažino vieno Dievo ir nepažino Evangelijos, buvo tamsybės pasaulis. Jo nebuvo reikalo

pažinti, nes jis turėjo būti sunaikintas. Todėl suprantama, kodėl viduriniai amžiai tiek maža tedavė žinių apie senąjį baltų tikėjimą. Ir tos pačios žinios gana netikslios.

Wilh. Mannhardtas, surinkęs prūsų-lietuvių-latvių mitologijos šaltinius, aiškiai pabrėžia, kad šitokie Canaparijaus posakiai buvo bendros nuo seno bažnytiniame gyvenime žinomos formulės. Dar aiškiau šituo klausimu pasisakė Ant. Mierzyński, tiek daug laiko skyręs prūsų ir lietuvių senajam tikėjimui tyrinėti. Jis savo studijose pamatuotai įrodė, kaip reikia komentuoti šitokias Canaparijaus teksto vietas. Mierzyńskis priėjo, berods, prie teisingos išvados, jog dievų statulų garbinimo baltuose nėra buvę. Užtat įvairiausiomis ir labai turtingomis formomis reiškėsi gamtos ir jos gausių reiškinių įdvasinimas ir gerbimas.

Kartais rašoma, kad Vaitiekus pažeidęs savo neleistinu įžengimu vieną šventą prūsų mišką ir tai buvusi misininko mirties priežastis. Tačiau jį liečiančiuose šaltiniuose niekur tai nėra įsakmiai pasakyta. Iš jų žinoma tik tiek, kad Apaštalas su palydovais miegojo miškelyje, kai prūsų dvasininkas su savo būriu jį užklupo. Ar tą įsakmiai šitame miške užklupimą Apaštalas apmokėjo gyvybe, drįstame abejoti.

Bruno patiektame Vaitiekaus "Gyvenime" (nei platesnėje, nei siauresnėje redakcijoje) nėra nieko apie stabus. Misininkas jiems tik bendrai aiškino noris prūsus ištraukti iš velnio rankų ir baisaus pragaro nasrų. Jis ragino prūsus pažinti jų Kūrėją, "mesti bedieviškus papročius, atsisakyti su visais nešvarumais mirtį nešančių kelių..." ("ut deponatis sacrilegos ritus, abrenunciantes mortiferas vias cum immundiciis cunctis...", ibd. 608). Toliau pavartotas žodis "ydolatrae" (610 p.), t. y. "stabmeldžiai", gali būti bendrai suprastas kaip dievų garbintojai, pagonys.

Jei dėl Vaitiekaus biografijose sutinkamų posakių apie stabų garbinimą nebėra neaiškumų, tai daugiau painiavos yra sukėlęs to žynio ("igneus") Sicco įvykdytas kankinio nužudymas. Dabar aiškėja, kad tam pagonių stabų dvasininkui ("sacerdos idolorum", ibd. 595) Sikko (Siggo) vardas galėjo būti pridėtas ne kaip bendras tos dvasininkų klasės pavadinimas, bet kaip tikrinis pavardės paminėjimas. Bet iš kur galėjo būti kankinio bendrakeleiviams jis žinomas? W. Mannhardtas taria čia ir tokią galimybę, kad Canaparijus paminėjo vienuolyno šventąjį Bonifacą liečiančią legendą, kurioje užmušėjas irgi panašiai vardu vadinamas.

Bruno patiektasis Vaitiekaus "Vita" mini, kad kankinio persekiotojas buvo prūsas, kurio brolį užmušę lenkai. Tik toliau iš ano teksto paimtas sakinys, kad "žynys ("igneus") Sikko perduria širdies vidurį" (ibd. 612); bet nebėra to priedo "sacerdos idolorum". Matyti, Bruno informatorius – o juo buvo, berods, paties Vaitiekaus pusbrolis ir ištikimas draugas Radla-Gaudencijus – nieko daugiau nežinojo apie pagonių dvasininką.

Komentuodamas Sikko tekstą, Wilh. Mannhardtas, kaip sakyta, taria esant galima, kad čia Canaparijus paminėjo vienuolyno šventąjį Bonifacijų liečiančią legendą, pagal kurią irgi panašiai žinota užmušėją fryzą vardu pavadinti. Ant. Mierzyńskis žymiai daugiau reikšmės priskyrė tam pirmam šaltiniuose aptinkamam prūsiškam žodžiui Sicco. Apie jo reikšmę jis skaitė Maskvoje archeologų kongrese paskaitą (1890) ir išleido atskirą studijėlę lenkų kalba. Mierzyńskis lygino Sicco su vėlesniuose šaltiniuose aptinkamais kulto tarnų pavadinimais Signot, Segnot. XVI a. Jeronimas Maleckis mini "Signorą", tarp kurio ir Sicco jau Chr. Hartknochas darė ryšį. Tyrinėtojas siejo Sicco ir su Pretorijaus XVII a. minimu "Zygenotte", kuris turėjęs, eidamas iš kaimo į kaimą, žmonių kviečiamas ar savo noru, aptarnauti juos, nuvarinėti piktas dvasias ir atlikti įvairias apeigas. Mierzyńskis aiškina, kad

Sicco reikia rašyti "Žygo", kuris vėliau išvirto į Žigenotas. O tai etimologiškai reiškia einantis, žygiuojantis, nes tas dvasininkas vaikščiodavęs po kaimus kulto reikalais.

Trečiasis raštas apie Vaitiekaus mirtį, būtent, "Passio" neduoda jokių žinių apie senąją prūsų kultūrą.

Ne tiek daug tiesioginių rašto paminklų išliko apie Bruną. Berods, tuoj po kankinio mirties, jo kanonizacijos proga, buvo aprašytas jo gyvenimas ("Liber gestorum Brunonis"), apie kurį užsimena Magdeburgo arkivyskupų istorija (Gesta arch. Magd. MG SS XIV, 383, 395). Tačiau tas aprašymas yra dingęs. Buvo ir daugiau raštų. Iš jų atsirado vėliau Bruno biografija ("Vita et passio s. Brunonis episcopi et martyris Querfordensis"). Joje yra daug klaidų ir sumaišymų, ir ji išlikusi tik vėlyboje formoje apie 1400 m. Iš to "Vita" buvo paimti šeši brevijoriaus skaitymai (lekcijos), kurie dar XVI a. Halberstadte palaikė kankinio atminimą.

Galima dar paminėti tariamo Bruno palydovo Wiperto (Wiberto) XI a. gale surašytą "Istoriją apie vyskupo Bruno ir jo dvasininkų pamokslą Prūsuose ir jų mirtį" (Historia de praedicatione episcopi Brunonis cum suis capellanis in prussia et martyrio eorum). Tas Wipertas mini, kaip jam pačiam buvusios tada išdurtos akys, kai buvęs Prūsuose nužudytas Bruno ir jo palydovai. Jis paduoda jų ir vardus. Be to, kalba apie kitur niekur nesutinkamą prūsų karalių Nethimer, kurio vardas slaviškas.

Greičiausiai tas Vokietijoje keliaujantis ir iš išmaldos gyvenąs aklas dvasininkas mokėjo išgalvoti istorijas, kurios yra, žinoma, labai įtartinos. Neautentiški atrodo ir pasakojimai, kaip Brunas liepęs atnešti karaliaus dievų s t a b u s ir juos sumetęs į ugnį. Perpykęs karalius liepęs mesti į ugnį ir patį Apaštalą, bet ši jo nelietusi. Tada karalius su 300 vyrų įtikėjęs ir pasikrikštijęs. Bet vienas krašto kunigaikštis Bruną su palydovais nužudęs.

Kankinių Vaitiekaus ir Bruno mirtys nuskambėjo plačiai ano meto Vakarų Europos analuose. Pirmiausia tai paminėjo, papasakodamas abiejų biografijas, vyskupas Thietmaras iš Merseburgo.

Ketvirtasis Merseburgo vyskupas T H I E T M A R A S, kilimu iš Saksų grafų Walbeckų, susigiminiavęs su Bavarijos, Pareinio, Elbės sričių ir Šiaurės pajūrio didikais, buvo gavęs Magdeburgo katedros mokykloje gerą išsilavinimą. 1004 m. įšvęstas kunigu, turėdamas ryšių su karaliumi Henriku II-uoju, 1009 m. gavo Merseburgo vyskupiją. Mirė jis 1018 m.

Vyskupaudamas (1012 -1018 m. laikotarpyje) Thietmaras parašė plačią kroniką, nors pradžioje buvo užsimojęs rašyti tik miesto ir savo vyskupijos istoriją. Bet tas jo darbas išaugo į plačią Reicho ir pasaulio istoriją, padalintą į 8 nemažas knygas. Panaudodamas visą eilę ano meto šaltinių, ypač savo asmeniškus patyrimus ir žinias aukštų dignitorių, gausių pažįstamų bei giminių, kurie turėjo plačius ryšius, Thietmaras davė vertingą kroniką, kurios žinios nėra mechaniškas junginys. Kronistas sugebėjo turimą gausią medžiagą vykusiai sudoroti bei apdirbti ir patiekti įdomų istorijos supratimą.

Mokėdamas slavų kalbas, Thietmaras, žinoma, nesigailėjo apie juos žinių. Jis domėjosi vendų karais, patiekė žinių apie Elbės slavus. Be kitko, aprašė jis ir jų garsiąją šventenybę Retroje (Riedegost). Tad kronisto žinios apie lenkus, čekus ir rusus (Kijevą) yra ypač vertingos. Atitinkamai ano laiko dvasiai gausu yra nuotykių, pasakojimų apie stebuklus ir velnius. Tačiau savo rašymo darbe Thietmaras buvo gana rūpestingas.

Tarp tų gausių faktų paminėjo kronistas ir abu pagonių apaštalu, neaplenkdamas pagrindinių žinių. Vaitiekaus gyvenimas paimtas iš Canaparijaus. Apie jo mirtį pasakyta:

> "Kai jis su popiežiaus sutikimu stengėsi valdyti pagonių prūsų širdis dievobaimingo pamokslo vadžiomis, buvo jis balandžio mėn. 23 d. (997 m.) ietimi perdurtas ir jam nukirsta galva".

Bruno tėvas buvo Thietmarui giminė. O pats kankinys, kaip kronistas pasisako, be to dar ir jo mokslo draugas. Po įdomios šio charakteristikos yra parašyta:

"Dvyliktaisiais savo vienuolinio gyvenimo metais ir sėkmingų kelionių metais, jis išvyko į Prūsus (ad Pruciam) ir stengėsi ten dieviškąja palaima apvaisinti nederlingas dirvas. Tačiau išaugo tik erškėčiai, ir šiurkščiojo krašto nebuvo galima suminkštinti".

Gyventojai trukdę apaštalauti. Brunas to nepaisęs ir buvęs vietinių suimtas. Apie jo mirtį pasakyta panašiai kaip Kvedlinburgo analuose:

"Jis buvo su 18 draugų vasario mėn. 14 d. nukirsdintas ant to krašto (Prūsų ir Rusijos) sienos" ("in confinio predicte regionis (Prusiae et Rusciae)").

Kankinių kūnai buvę nepalaidoti, kol apie tai patyręs Boleslovas ir juos išpirkęs.

H. G. Voigtas yra rūpestingai surinkęs ištraukas iš visų kitų šaltinių, kuriuose figūruoja Bruno vardas, jo misijos ir kankinio mirtis Prūsuose. Tarp jų yra ne tik Magdeburgo ir Žemutinio Elzaso (Weissenburgo) nekrologijos (necrologium), t. y. mirusiųjų knygos ("Totenbuch"), bet ir eilė Vidurio Europos kronikų ir analų. Šitokuose iki dviejų tuzinų raštuose dažniausiai yra tik paminėtas Bruno vardas, jo mirtis arba labai trumpai aprašytas jo žuvimas.

Ir tie žinomieji A N N A L E S Q U E D L I N B U R G E N S E S, apie kuriuos jau nuo seniau teigiama, kad jie p i r m i e j i pamini Lietuvos vardą, trumpai pasako:

"1009 m.: Šventasis arkivyskupas ir vienuolis Brunas, kuris turi Bonifacijaus vardą, vienuoliktaisiais savo vienuolinio gyvenimo metais ant ribų tarp Rusijos ir Lietuvos ("in confinio Rusciae et Lituae") buvo su aštuoniolika savo palydovų nukirsdintas ir kovo mėn. 9 d. nukeliavo į dangų".

Tie Kvedlinburgo (Saksuose) moterų vienuolyno analai, atsiradę ryšium su kaimyninio Hildesheimo vienuolyno metraščiu, vad. Annales Hildesheimenses, buvo pradėti rašyti nežinomo autoriaus 1007-8 m. Jie apima laikotarpį nuo Ottono III-ojo karūnavimo karaliumi (983 m.) iki Lenkijos Boleslovo mirties (1025 m.). Tiek tepaduoda vienintelis vėlyvas (XVI a.) rankraštis.

Apie Bruną Kvedlinburgo analai nieko nauja neduoda. Juose minima tik kankinio žuvimo sritis. Ją mini, be kitko, ir dingusi Bruno istorija. Kaip H. G. Voigtas samprotauja, ji galėjo būti jotvingių sritis Mozūruose.

Galima dar šitame ryšyje priminti, kad apie 1170 m. rašytieji A N N A L E S M A G D E B U R G E N S E S (MG SS XVI, 1859, p. 105 sqq.), šiaip panaudodami Thietmarą iš Merseburgo, mini Bruno žuvimo vietą tarp Rusijos ir Lietuvos ("in confinio predictae regionis Rusciae et Lituae").

Bruną minėjo ir tolimi Italijos šaltiniai. Aprašydamas Šv. Romualdo gyvenimą (MG SS IV p. 846 sqq. ir Mon. Pol. Histor. I, p. 326 sqq.), P E T R A S D A M I A N I daug kalba ir apie Bruną (Bonifaciją). Klaidingai, kad ir smulkiai aprašo autorius, kaip Brunas pakrikštijęs dideliame ežere ("spatiosum quendam locum", gal Mozūrų srityje?) rusų karalių ("regem Russorum") su jo žmonėmis. O perpykęs to "karaliaus" brolis pačiupęs Bruną ir nukirsdinęs. Toji žinia turbūt klaidingai, panašiai kaip Wiperto "Istorijoje", yra priskirta rusų kunigaikščiui, kai iš visų žinomų aplinkybių norėtųsi daryti išvadą, jog krikštijami buvo jotvingių - prūsų kunigaikščiai.

XI a. gale pasaulinė E K K E H A R D O iš A U R O S kronika (Ekkehardi: Chronicon unversale, MG SS VI, 1844, p. 33 sqq.) paminėjo Bruno mirtį (klaidingai 1008 m.). Jis

buvęs prūsų (a Prucis) daugybe kankinimų nukankintas. Kai rankos ir kojos, o vėliau ir galva buvę nukirsta, jis nukeliavęs tiesiai į dangų.

Tame inventoriškame kai kurių Bruną liečiančių šaltinių išskaičiavime paminėtas ir XII a. (po 1158 m.) S A K S Ų A N A L I S T A S (*Annalista Saxo*, MG SS VI, 1844, p. 542 sqq.). Jis iš aukščiau minėtųjų šaltinių (Thietmaro) nurašė Bruno gyvenimo faktus ir paminėjo jo mirtį "in confinio predicte regionis et Ruscie et Litue".

Esame plačiau stabtelėję ties kankinių (Šv. Vaitiekaus ir Šv. Bruno) gyvenimais. H. G. Voigtas, tyrinėdamas Katalikų Bažnyčios istoriją Rytuose X ir XI a. sąvartuose, davė apie tuos du p i r m u o s i u s baltų tautų apaštalus po stambią monografiją. Tačiau jų gyvenimo aprašymai, kaip matėme, apie prūsus tepasakė tik vieną antrą žodelį.

Šituo atžvilgiu daugiau žinių suteikia Adomas Bremenietis.

Šaltiniai (plg. 12 §):

A. Liber gestorum Brunonis
žinoma iš "Gesta archiepisc. Magdeburg." MG SS XIV, 383, 395 p.

B. Wiperti Historia de praedicatione episcopi Brunonis cum suis capellanis in Prussia et martyrio eorum , (XI a.):
1) MG SS IV p. 579 sqq.
2) Monum. Poloniae Historica I, ed. Bielowski, p. 229 sqq.
3) *Kolberg*, ed. Zeitschrift f. d. Geschichte Ermlands, VIII(1885), p. 105 sqq.
4) Vertimai: a) H. G. Voigt. Brun v. Querfurt, 458 sqq. b) *Zeissberg*. Wiener Sitz. Berichte d. Akademie d.
Wiss. 57, p. 361 sqq.

C. Vita et passio s. Brunonis episcopi et martyris Querfordensis, (apie 1400 m.):
1) *Voigt H. G.*, ed. Sachsen u. Anh. 3 (1927), p. 125 sqq.
2) *Kauffmann H.*, ed. MG SS XX, 2 (1934), p. 1350 sqq.

D. Thietmar von Merseburg (1018):
1) *Holtzmann R.*, ed. MG. Scriptores rerum Germanicarum, Nova series, t. 9 (1935) (pati geriausioji edicija, kurioje išspausdinti du variantai).
2) *Lappenberg J. M.*, ed. MG SS III (1839).
3) *Kurze F.*, ed. MG. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum, 1889.
4) Kronikos vertimas vokiečių kalbon: Geschichtsschreiber d. deutschen Vorzeit, (Bd. 39: Die Chronik des Thietmar von Merseburg). Nach den Übersetzungen von J. C. M. Laurent, J. Strebitzki und W. Wattenbach, neu übertragen und bearbeitet von Robert Holtzmann, 4. Aufl. 1939. Senesni vokiški vertimai 1609 ir 1790.
5) Senesni kronikos leidimai 1580, 1667, 1707, 1807 metų neturėjo paskirstymų į knygas ir skyrelius. Apie Thietmarą literatūra nurodyta R. Holtzmanno kronikos teksto leidime: p. XLV. Plg. Wattenbach-Holtzmann: Geschichtsquellen o. c. I 52-57 p.

E. Annales Quedlinburgenses:
1) MG SS III (ed. G. H. Pertz).
2) Vertimas vok.: Die Jahrbücher von Quedlinburg, 3. unver. Aufl. 1941 (Die Geschichtsschreiber d. dt. Vorzeit, bd. 36).

F. Annales Magdeburgenses (ca. 1170):
1) MG SS XVI ed. H. Pertz, (1859) 105 p.

G. P. Damiani: Vita S. Romualdi (ca. 1037 m.):
1) MG SS IV p. 846 sqq.
2) Mon. Pol. Hist. I 326 sqq.
3) Migne: Patrologia latina, t. CXLIV, p. 953 sqq.
4) Vertimas vok.: Zeissberg. Sitz. Ber. d. Wiener Akad. LVII (1868), p. 363 sqq. H. G. Voigt. Brun o. c. 453-7 p.

H. Ekkehardi chronicon universale (XI a. galas):
1) MG SS VI, ed. G. Waitz, 1844, p. 33 sqq.

I. Annalista Saxo (tuoj po 1158 m.):
1) MG SS VI, ed. G. Waitz, 1844, p. 542 sqq.
2) Vertimas vok.: Geschichtsschr. d. dt. Vorzeit, Bd. 6 (Winkelmann u. Wattenbach).

Sudarytojo papildymai:

Meyer C.H. Fontes historiae religionis slavicae. Berlin, 1931.
Der Weltchronik Ekkehards von Aura (ed. and tr. F.-J. Schmale, I. Schmale-Ott). [Ausgewahlte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters und der Neuzeit XV. Berlin, 1972. S. 19-39, 124-209, 268-377].

Literatūra (plg. 12 §):

La Baume W. Bewaffnung und Tracht der Preussen auf den Reliefs der Gnesener Domfür, "Alt-Preussen", 7 Jg., 3. Heft (1942), 34-43 p.
Bünding Margret. Das Imperium Christianum und die deutschen Ostkriege v. 10.-12. Jh. 1940, 15 sqq.
Hartknoch Chr. Petri de Dusburg Chronicon. Jenae, 1679 (Priedai: Dissertationes de variis rebus prussicis).
Hennig R. (Adalbert und Bruno), Forschungen zur Preuss. und Brandenburgischen Geschichte, 47 Bd. (1935).
Hybl Fr. Brun Querfurtsky a jeho životopis sv. Vojtecha, Česky Časopis Histor., t. 4 (1898), sąs. 2, 3. (plg. B. Bretholtz: Mitteil. des Inst. f. Österr. Geschichtsforschung 1901, 175, 181 p.).
Hybl Fr. Nejstarši životopisy sv. Vojtecha, Česky Časopis Histor. 5 (1899), p. 280 sqq.
Kade R. De Brunonis Querfurtensis vita quinque fratrum Poloniae nuper reperta. Diss. Lipsiae, 1883.
Kaindl. Zur Geschichte Brunos von Querfurt. Historisches Jahrbuch, XIII, 1892, p. 493 sqq.
Kaindl. Canaparius und Brun. Mitteil des Vereins für Gesch. der Deutschen in Böhmen, XXXII (1894).
Kolberg A. Die Vita II. S. Adalberti vom hl. Bruno nach der Prager Handschrift, Zeitschr. f. Gesch. u. Altert. Ermlands, XV. Braunsberg, 1904, p. 1 sqq.
Lohmeyer K. Bruno v. Querfurt, Allgemeine Deutsche Biographie, III (1876), p. 433 sqq.
Mannhardt Wilh. Letto-Preussische Götterlehre (Magazin der Lettisch - Literärischen Gesellschaft, XXI), Riga, 1936, 9-11 p.
Maletius (Malecki) Hier.: žr. *Mannhardt W.* Letto-Preuss. Götterlehre, p. 283 sqq.
Mierzyński Ant. Zródła do mytologii litewskiej. I (1892), 38-44 p.

Perlbach M. Zu den ältesten Lebensbeschreibungen des heiligen Adalbert, Neues Archiv der Gesellschaft f. ältere deutsche Geschichte, XXVII (1901).
Potthast Aug. Wegweiser durch die Geschichtswerke des Europ. Mittelalters bis 1500. (Bibl. hist. medii aevi), 2. Aufl. I (1896), 174 p. (nurodyta senesnė literatūra).
Vilikovsky J. (Brun v. Querfurt), Sbornik der Pressburger Philos. Fak. 6 (1929), p. 315 sqq. (paduotas čekiškas vertimas Bruno "Vita S. Adalberti").
***Voigt H. G.* Brun von Querfurt. Mönch, Eremit, Erzbischof der Heiden und Märtyrer. Stutgart, 1907 (526 p.); p. 179-185 nurodyta daug Bruną liečiančios literatūros, kuri čia nesužymėta.
Voigt H. G. Brun v. Querfurt und seine Zeit, 1909 (sintetiškos išvados ir papildymai).
Wattenbach - Holtzmann. Deutschl. Geschichtsq. im Mittelalter. I, 1. Heft (1942), 46-52; 4. Heft (1943) - papildymai.
Werner A. Bruno von Querfurt. Real-Encycl. für protest. Theol. und Kirche, 3. Aufl., III (1897), p. 513 sqq.

Sudarytojo papildymai:

Labuda G. 'Zabiegi o utrzymanie jedności państwa polskiego w latach 1138-1146', Kwartalnik Historyczny 66. 1959, 1150-52.
Schmale-Ott. I. 'Die Recension C der Weltchronik Ekkehards' *Deutsche Archiv* 12. 1956. S. 363-387.
Schmale-Ott. I. 'Untersuchungen zu Ekkehard von Aura und zur Kaiserchronik'. *Zeitschrift für bayerische Landesgeschichte* 34. 1971. S. 403-461.
Siebert R. Über die Nienburger Jahrbücher und der Verfasserschaft des Annalistas-Saxo. 1935.

14 §. Adomo Bremeniečio kronika ir jos žinios apie baltus

Visi iki šiol minėtieji šaltiniai teduoda baltų tautų vardų ar jų gyvenamų kraštų pavadinimų nomenklatūrą. Tų versmių autoriai surašė atsitiktines pastabas, kurių ir vertinti negalima išsamiai. Kitos rūšies medžiagą paliko du dvasininkai iš Hamburgo - Bremeno arkivyskupijos. Kaip svarbus misijų punktas vokiečių, šiaurės (Skandinavijos) ir slavų pasieniuose, toji arkivyskupija stengėsi vaidinti reikšmingą rolę. Tad m i s i j o s ir buvo pirmoji vidurinių amžių galimybė, kuri šiek tiek praskleidė baltus gaubiančias miglas.

Čia turime galvoje pirmiausia "šiaurės apaštalo" Šv. Ansgaro (Anskaro) gyvenimą (- 865), parašytą arkivyskupo Rimberto (žr.15§). Jis liečia kuršius. O kitas, dar svarbesnis, šaltinis yra Hamburgo - Bremeno vyskupų istorija (Gesta Hammaburgensis ecelesiae pontificum). Ji duoda daugiau medžiagos apie prūsus. Jau pirmasis kronikos leidėjas XVI a. (1579m.), remdamasis kronistu Helmholdu, kuris kronikos autoriumi laiko magistrą Adomą, irgi priėjo išvadą, kad tai buvo "Adam magister scolarum". Nuo tada jau niekas nebeabejojo, kas yra autorius. Bet jo biografijos žinių teturima tik tiek, kiek duoda pati knyga. Užbaigė Adomas savo veikalą apie 1075 m., o pats mirė spalių mėn. 12 d. po 1081m. Tai yra beveik viskas, ką apie tą žymųjį XI a. geografą, K. Hampės žodžiais, "šiaurės Tacitą", galima pasakyti.

Žymiojo Bremeno arkivyskupo Adalberto (1043 - 1072) 24-aisiais vyskupavimo metais (apie 1067m.) atsirado Bremene saksas Adomas, kuris greičiausiai buvo irgi Magdeburgo katedros mokyklos mokinys. Adomo tėvyne ilgai buvo laikoma Vidurio Vokietija (Tiuringija ar Aukštoji Saksonija). Tačiau Bernh. Schmeidleris įtikinamai jos ieško rytinių frankų

(Ostfranken) žemėje, Maino aukštupiuose, kur nors apie Bambergą. Bremene Adomas tuoj pateko į katedros mokyklos mokytojus - kapitulos kanauninkus (Domscholaster). Šiaip jo gyvenimo aplinkybės daugiau nebežinomos. Tik iš Adomo veikalo aiškėja, kad jis tapo arkivyskupo mėgstamu žmogumi ir suėjo su juo į artimus santykius. Šitaip arkivyskupas Adalbertas, kurio vaidmuo Šiaurės Europos istorijoje vis labiau akcentuojamas, susilaukė sau tinkamo kronisto.

Europos šiaurės istoriją parašyti, rodos, Adomui parūpo iš pat pradžių. Todėl jis nuvyko pas danų karalių Sveną (Svendą) III- ąjį Estrithsoną (Estridseną), "kuris savo atmintyje, lyg kokioje užrašytoje knygoje, apsaugojo visą barbarų istoriją". Kai garsusis Bremeno arkivyskupas susitikinėdavo su Svenu, kronistas gaudavo iš jo medžiagos apie Šiaurės Europos santykius. Danų karalius, iš kurio Adomas sakosi gavęs labai daug, beveik visą medžiagą savo veikalui (Ad. 198 sq.), maloniai priimdavo žinių ištroškusį dvasininką. Tad iš Sveno Adomas gavo daug ir gana tikslių žinių, kurios figūruoja visame Adomo veikale kaip pagrindinis šaltinis.

Adomas panaudojo ir kiekvieną kitą progą rinkti žinioms apie šiaurės kraštus ir jų istoriją. Jis įtraukė ir misininkus, kurie jam teikdavo informacijas; panaudojo turtingą Bremeno bažnyčios biblioteką, kur rado visą eilę kronikų. Ten jis aptiko senų analų, geografinių raštų, laiškų, atskirų aktų, jų rinkinių, bažnytinės teisės šaltinių, šventųjų gyvenimų. Tarp jų buvo Rimberto rašytasis Anskaro "Vita" (žr. 15 §). Plačiai kronistas į jį atsižvelgė, kartais tik ne visai tiksliai panaudodamas. Rūpestingai parašytame veikale Adomas kruopščiai naudojo Hamburgo - Bremeno bažnytinio archyvo aktus ir laiškus; kai kurie jų yra žuvę arba savo pirmykštėje formoje neišlikę. Neišvengė jis net falsifikatų.

IX a. Hamburgui grasindavo vendų ir normanų pavojus, jų niokojimai. 847 - 49 m. Hamburgo arkivyskupai savo rezidenciją perkėlė į Bremeną, sujungus Bremeno ir Hamburgo vyskupijas krūvon.

Bremene Adomas turėjo progos panaudoti įvairius kitus pasakojamojo turinio istoriškus šaltinius, kaip sakyta, kronikas, analus, šventųjų gyvenimus ir t. t. Panaudodamas posakius klasikų autorių (ypač Sallustijaus), į kuriuos kronistas buvo įsiskaitęs, įpindamas Bažnyčios rašytojų žodžius, Bremenietis davė kruopščiai ir sąžiningai atliktą darbą. Juo arčiau savo aprašomojo laikotarpio, juo daugiau jis turėjo žodinių pasakojimų ir savo asmeniškų patyrimų.

Adomo Bremeniečio "Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum" yra išlikę daug nuorašų, kurių vienas (Vienos rankraštis) yra paties kronisto originalas. Bet jame nėra tų gausių paraščių (marginesų) pastabų, vad. "scholijų". Žinomosios ir gausios Bremeniečio "scholijos", daugiausia jo paties ranka rašytosios, aptinkamos kituose rankraščiuose (pvz., Wolfenbüttelio bibliotekos, Kopenhagos ir t.t.). Patį originalą perrašydinęs (1075 - 76 m.) ir Bremeno arkivyskupui Liemarui įteikęs; sau pasiliktą originalą iki pat 1081 m. Adomas papildinėjo, pridėjo naujų žodžių, sakinių, net prirašė naujų skyrelių. Šitokiu būdu kronistas norėjo duoti daugiau medžiagos ir savo veikalą vis labiau patobulinti. Bet šitoji nauja medžiaga nebebuvo pilnai apdirbta ir organiškai įjungta į ankstyvesnę redakciją.

Visas Bremeniečio veikalas yra padalintas į keturias knygas. Pirmoji knyga aprašo Hamburgo vyskupijos pradžią ir saksų misijas. Antroji knyga priveda arkivyskupų gyvenimus iki Adalberto. Trečioji knyga, į kurią Adomas daugiausia kreipė dėmesio, rūpestingai teikia žinių apie Adalberto pontifikatą ir jo asmenį, nes kronistas sugeba jo veikimą objektyviai vertinti.

14. Užs. Nr. 3075

Rytinio Pabaltijo kraštams svarbiausia yra ketvirtoji knyga, antrašte "Šiaurės salų aprašymas" - "Descriptio insularum Aquilonis", 226-280 p. Šitoje knygoje, kuri savo žiniomis pelnosi ypatingo lituanistų dėmesio, patiekiama Danijos, Skandinavijos ir Baltijos pietinių bei rytinių kraštų geografija. Adomas Bremenietis p i r m a s i s patiekė apie rytinį Pabaltijį ankstyvų žinių, kurios sudarė pamatą tirti tolimesnei tų kraštų istorijai. Adomo žinios, be kitko, iš dalies patarnauja sagų ir Skandinavijos karžygių dainų ("Heldenlieder") vertę. Kiekvienas rūpestingas šiaurės ir rytų Pabaltijo kraštų praeities tyrinėjimas neapsieina be Bremeniečio "Gesta". Jis toje savo Hamburgo bažnyčios arkivyskupų istorijoje patiekia apie baltų tautas d a u g i a u žinių negu visi ankstyvesnieji rašytojai kartu. Jau anais laikais jį naudojo šiaurės vokiečių, danų ir islandų kronistai.

Magistro Adomo istorijoje, kalbant apie šiaurės kraštų geografiją, yra minimos trys didelės "salos": Semland, Aestland, Churland. Kronika papasakoja apie dviejų "salų" gyventojų (Prūsų ir Kuršo kraštų) pagonybę ir jų prietarus tokių istorijų, kurios iš dalies atrodo fantastiškos. Žinios apie baltų tautas į Bremeniečio kroniką yra greičiausiai patekusios tik iš Skandinavijos kraštuose surinktų pasakojimų.

Sembos prūsus ("Sembi vel Pruzzi") aprašo Adomas Bremenietis vadindamas juos "padoriausiais žmonėmis" - "homines humanissimi". Jie stengiasi padėti jūrose nelaimės ištiktiems arba piratų užpultiems. Aukso ir sidabro jie mažai vartoja, bet gausiai jie turi svetimų kailių, kuriuos ne daugiau vertina kaip mėšlą. Tik krikščionių pasaulio stengimasis įsigyti brangiųjų kailių pakeitė santykius. Čia Adomo Bremeniečio aiškinimas primena Tacito pasakojimą apie "Aestiorum gentes" gintarą, kuriam reikšmės suteikusi tik romėnų prabanga (žr. 9§, 68-69 p.). Tad ir prūsai parduoda kailius vakariečiams, už taip trokštamus kiaunių kailiukus (martures) įgydami vilnonių medžiagų (245 p.), kurios jų labai pageidaujamos. Greičiausiai tą žinią, kad Sembos prūsai yra draugiškų ir gerų papročių, nors ir užkietėję pagonys, Bremenietis gavo iš pirklių. Jis pamini, kad tarp kitų tautų, kurios lankosi švedų Birkoje (Björke), ten atplaukia ir sembų laivai (Semborum naves, 58 p.). O į Sembą atvyksta laivai net iš Šlezvigo Haithabu (228 p.).

Kronistas sakosi galįs daug girtina apie prūsų papročius pasakyti, jei tik jie išpažintų krikščionių tikėjimą, kurio skelbėjus nežmoniškai (immaniter) persekioja. Prūsuose kankinio vainiku buvo karūnuotas ir čekų vyskupas Vaitiekus. Kai daugelis kitų prūsų gyvenimo dalykų yra bendri su krikščionimis, ten esąs draudžiamas priėjimas prie miškelių ir šaltinių. Jiems atrodo, jog krikščionių prisiartinimu jie bus suteršti ("... solus prohibetur accessu lucorum et fontium, quos autumant pollui christianorum accessu", 246 p.) Nors nėra įsakmiai pasakyta, bet aišku, jog čia turima reikalo su šventais, su pagoniškoms dievybėms skirtais miškais ir vandenimis, nes daugelis gamtos objektų ir reiškinių baltuose buvo įdvasinami. Adomo Bremeniečio teigimą patvirtina ir kiti, palyginti ankstyvi šaltiniai (1199 m. bulė pop. Inocento III-ojo, Olivero Scholasto daviniai - ca. 1220 m., Petro Dusburgo kronika - 1328 m. ir t.t.).

Baigdamas apie prūsus Adomas pamini, kad jie galvijų (iumentorum, arklių?) mėsą maistui vartoja, o jų pieną ir kraują geria ir, kaip esą pasakojama, nusigeria. Žmonės jie esą mėlyni (mėlynakiai?), raudonveidžiai ir plaukuoti ("Homines cerulei, facie rubea, et criniti"). Gyvendami tarp neprieinamų balų, jie nenori pakęsti ant savęs jokio valdovo (246 p.). Kas liečia "mėlynumą", B. Schmeidleris samprotauja, jog čia turėta galvoje tatuiravimasis. Ar ką nors tai turi ryšio su akių spalva, sunku pasakyti.

Griežtą kontrastą prūsams sudaro "Churland" salos gyventojai. Kaip anie "homines humanissimi", taip šitie žiauriausia kiltis - "gens crudelissima". Jie savo pagonišku kultu

("ydolatriae cultum", 244 p.) šalinasi nuo kitų. Ir turto atžvilgiu didelis skirtumas tarp prūsų ir kuršių, nes šie turi daug aukso, geriausių arklių. Tą dviejų giminingų baltų tautų charakterio ir turto atžvilgiu priešingumą galėtų iš dalies, rodos, paaiškinti aplinkybė, kad Adomas pranešimus apie juos buvo gavęs per Skandinaviją, kur Semba buvo geriau pažįstama. Tos perdėtos žinios apie kuršius gal kiek turi ir tiesos. Toliau kalbama, kad Kurše yra namuose visur pilna burtininkų ir žynių, apsivilkusių net vienuolių apdaru. Tiesa, paskutinioji pastaba apie vienuoliškus drabužius terandama tik vėlesniuose rankraščiuose (244 p.).

Pagonys baltai neturėjo dvasininkų luomo ar hierarchijos krikščioniškąja prasme, nors ir buvo iš pačių gyventojų tarpo atsiradę žmonių, kurie tarpininkaudavo tarp dvasių ir žmogaus; juk žmogų visais gyvenimo momentais, jo įsivaizdavimu, persekiodavo piktosios dvasios. Todėl, žinoma, visai neįtikimas yra toliau Adomo teigimas, kai jis rašo, jog tų žynių atsakymo pasiklausti atvyksta iš viso pasaulio, ypač iš Ispanijos ir Graikijos.

Tačiau nėra abejonės, kad Adomo "Churland" gyventojai yra kuršiai. Jis pats jau rašo: šitą salą manome esant minėtą Šv. Ansgaro "Gyvenime" (Vita) kuršių (Chori) vardu, kuriems tada švedai (Sueones) buvo duoklinį jungą uždėję (244 p.). Ten buvusi pastatyta ir bažnyčia. Ją įkūręs kažkoks pirklys (negotiator), kurį Danijos karalius gausiomis dovanomis tam reikalui paraginęs. Šitą žinomą dalyką sakosi kronistas iš jo paties (Sveno) girdėjęs.

Toliau Adomas Bremenietis aprašo didelę salą "Aestland". Nebekeliamas klausimas, kad kronistas čia turėjo galvoje tuos plotus, kurie užima šiandieninę Estiją. Tad Esti resp. Aistland supratimas buvo jau, berods, nusistovėjęs Livonijos gyventojams. Jie garbiną net gyvates (dracones) ir paukščius, kuriems aukoją, iš pirklių nupirkę, net gyvus žmones, prieš tai rūpestingai ištyrus, ar neturi kokio kūniško susitepimo, nes gyvatės tokių nepriimančios.

Pagaliau tame pat krante Baltijos ("litora Baltici maris"), kurios šitokį pavadinimą Adomas pirmasis savo knygose daug kartų mini, figūruoja Amazonių kraštas, "moterų žemė" - "terra feminarum" (244, 246 p.). Apie ją kronistas kalba keliose vietose. Iš vienos teksto vietos, kuri betarpiškai šliejasi prie Aestlando aprašymo, matyti, kad esą pasakojama, jog tas Aestlandas yra kaimynystėje su moterų žeme ir guli netoli nuo švedų Birkos ("Et haec quidam insula terrae feminarum proxima narratur, cum illa superior non longe sit a Birca Sueonum", 244 p.). Ir anksčiau dviejose kronikos vietose rašytojas buvo beveik tą patį pasakęs, kalbėdamas apie "moterų tėvynę" ("patriam feminarum..., quas nos arbitramur Amazonas esse...", 157 p.), orientuodamas ją į Birką, už kurios tęsiasi švedų valdžia iki pat "moterų žemės" ("Postea longis terrarum spatiis regnant Sueones usque ad terram feminarum", 242 p.). Tas kraštas yra prie slavų kraštų. Pagaliau dar vienoje vietoje Bremenietis jau aiškiai pasako, kad toji žemė esanti prie Baltijos kranto (246 p.). Toliau jis aprašo, kaip tos moterys esančios pažįstamos iš vandens gėrimo. Papasakodamas kelias neįtikimas jų kilmės galimybes, Adomas prideda aiškinimą, jog vyriškos lyties gimusieji virsta šunbeždžionėmis ("cynocephali"), tuo tarpu moteriškosios lyties – grakščiai nuaugusios moterys. Jos niekinančios vyrus ir pas jas atvykusius jėga atstumiančios (246-7 p.).

Šitoji amazonių istorija savo fantazija, bet ne turiniu, primena Ennėjaus Silvijaus Piccolomini humanistiškai pikantiškus pasakojimus apie lietuvių moterų turimus šalia legalių vyrų jaunuolius-užtupius (34 §). Ji yra jau minima karaliaus Alfredo Didžiojo padarytame Orozijaus veikalo vertime tuoj po Wulfstano (žr. 10 §) pranešimo. Jeigu dar pridėsime minėtąjį Ibrahîmo-ibn-Jakub (žr. 11 §, 87 p.) aprašymą į vakarus nuo "Rus" esančio "moterų miesto", tai kyla klausimas, koks kraštas čia turėta galvoje?

Šalia gana didelio skaičiaus vertingų žinių iš Šiaurės ir Rytų Europos tautų geografijos, į Bremeniečio kroniką yra patekę įvairių iš kitų autorių (antikinių geografijų rašytojų:

Solinus, Martianus, Capella ir t. t.) pastabų, Skandinavijos kraštuose surinktų padavimų, jūrininkų pasakojimų, kurie žmonių lūpose pavirsdavo gryna fantazija. Nors iš tolo atkeliavęs kronistas ir stengėsi, nuvykdamas net pačion Danijon, apie tuos kraštus savo žinias patikrinti, tačiau vis tik nepajėgė atsikratyti nuo antikinio pasaulio legendų. Kaip Rimbertas (15 §), taip ir Adomas, be abejo, savo žinias ėmė iš patikėtinių, buvusių šiaurės ir rytų Pabaltijyje. Bet ir čia toji šiaurės kraštų tradicija, panašiai kaip apie 636 metus A E T H I C U S I S T E R sudarytoji kosmografija, yra atmiešta keistais ir egzotiškais pasakojimais. Šalia realių ir patikimų Adomo žinių, gautų iš karaliaus Sveno ir kitų amžininkų, figūruoja, pvz., už prekyboje išgarsėjusios Sigtūnos (Sictone) ypatinga žmonių giminė Cinocephalai, Ciclopai, kaktoje vieną akį teturį, ir kitokios fantastiškos pastabos (257 p.).

Tad klausimas apie amazones nėra sudėtingas. Klasikinio (graikų) pasaulio mitologinės žinios apie ant žirgų su įtemptais lankais raitas moteris buvo viduriniais amžiais p a ž į s t a m o s . Šitoji žmonių fantazijoje ir jų raštuose figūruojanti "amazonių karalystė" buvo Ibrahîm-ibn-Jakub ir Adomo Bremeniečio p e r k e l t a į Europos š i a u r ė s r y t u s . Ar buvo tam pagrindo? Kad visiškai tos šitų dviejų autorių žinios būtų iš piršto laužtos, negalima pasakyti. Tik kurioje vietoje reikėtų tą "moterų žemę" lokalizuoti, gali kilti abejonių. Yra tačiau kai kurių samprotavimų, kalbančių už tai, kad ji buvo ne tik rytiniame Baltijos krante priešais Švediją (taip rašo Adomas), bet ir baltų resp. lietuvių - latvių žemėje.

Jei apie Skandinavijos kraštus Adomas Bremenietis turėjo palyginti tiek daug žinių, n e g a l ė j o jam būti nežinomas rytinis Pabaltijys. Žinios apie amazones tai iš dalies parodo. Jau iš Ibrahimo atrodė (10 §), kad tas "moterų miestas" yra į vakarus nuo rusų, o už jo toliau į vakarus slavų tauta (Ubâba, t. y. Vidukindo minimieji Unloini). Šitoks aptarimas leistų spręsti, kad tas "miestas" buvo b a l t ų ž e m ė j e , į vakarus nuo rusų. Žinia, į vakarus nuo jų (prūsų), už Vislos gyveno slavai. Tokia išeina geografinė situacija. Jei dar prisiminsime Adomo minimą rytinį Pabaltijį (netoli nuo Birkos), tai reikia tiems teigimams apie moterų valstybę ieškoti istoriškos atramos.

Iš žemiau paduodamų faktų galima daryti išvadą, kad Skandinavijos pirklius buvo pasiekusios žinios apie Rytų Pabaltijyje j o d i n ė j a n č i a s moteris. O tai patvirtina XII a. šaltinis - Eilėtoji Livonijos kronika (21 §). Išsitarus apie žiemgalių moteris, kad jos yra grakštaus sudėjimo, pasakyta, jog jos j o d i n ė j a (V. 346-348), kaip ir jų tėvai. Kitoje vietoje tas pat aptinkama apie kuršių moteris, kurios pagal p a p r o č i u s mėgstančios joti kaip vyrai (V. 9230-31).

S. Sužiedėlis, iškeldamas klausimą, ar buvo Lietuvoje amazonių, prie tų dviejų citatų pastebėjo: jei kronistas rašė pabrėždamas jojimą kaip paprotį ("nach den siten"), tai jo kilmės krašte (Vidurio Vokietijoje) tokio papročio nebuvo. Yra ir vėlesnių amžių duomenų (pirmiausia Livonijai), iš kurių matyti moteris jodinėjus arkliais. Vienas XVIII a. pabaigos žemėlapis dešiniajame šone parodo valstiečio (kuršio) sodybą ir ant žirgo sėdinčią moterį. Svetimtaučiams tas baltų moterų jodinėjimas krito į akis. Tad ir Adomas Bremenietis, pagal jo turimus pasakojimus, tą drąsių moterų ypatybę jodinėti sutapatino su ta amazonių valstybe, apie kurios egzistenciją kai kuriuose kraštuose viduriniųjų amžių rašytojai dar ne kartą užsimindavo. Moterų jodinėjimas Bremeniečiui atrodė kaip charakteringiausia tautos žymė. Todėl toji "moterų valstybė" yra turbūt l i e t u v i ų - l a t v i ų kraštai. Tik šitokiu būdu Adomas Br. greičiausiai yra paminėjęs tų plotų gyventojus, nieko daugiau apie juos neužsimindamas. Tačiau visa jo ketvirtos knygos kompozicija rodo, kad apie juos jis turėjo žinoti.

Vis tik krinta į akis, kad Adomas, šalia kitų Šiaurės ir Rytų Europos tautų vardų, niekur nepaminėjo lietuvių ir latvių vardo. Müllenhoffas kėlė klausimą, kad anuo metu prūsų bei Prūsijos vardu reikia drauge vadinti ir lietuvius, resp. Lietuvą. Adomas prūsų pavadinimą pavartoja iš tiesų ir platesne prasme. Kai jis kalba siauresne prasme apie prūsus, vadina juos Sembi, o jų kraštą Semland.

Tad Prūsai šituo atveju buvo pas Adomą bendresnis pavadinimas, o anksčiau jie buvo reiškę tik mažesnę gyventojų dalį.

Tačiau nei lietuvių, nei latvių Ad. Br. nemini, tik Prūsus. Müllenhoffo nuomone, Ad. Br. dar neturėjo tikslios nuovokos apie Pruzzi krašto didumą. Vadindamas prūsus (siauresne prasme) sembais, Adomas Bremenietis sekė pavadinimu, vartojamu danų, kurie nuo Knuto Didžiojo iki Sveno Ageseno ir Saxo (XII a.) vardo Pruzzi dar nežino.

Tik XIII a. Valdemaras Laimėtojas savo "Erdbuch" tarp terras Pruziae išskaičiuoja Littovia, Curland, Semgallen. Ir Toeppenas parodė, kad ano meto popiežių aktai Prūsų vardą vartoja platesne prasme. Todėl Zeuss ir bandė rusų metraščio daviniais įrodyti, kad Prūsai slavams reiškė visą baltų (aisčių) žemę, kaip čūdai - finų plotus, o liachai vakarinius slavus. Simptominga yra tai, kad į pietus nuo Novgorodo į vakarus Livonijon ir Lietuvon vedantis kelias ilgai buvo vadinamas "pruskaja doroga", o jų gyventojai "Prušane".

Šitokie Müllenhoffo samprotavimai verti dėmesio. Tad jeigu prūsų vardas iš pradžių galėjo būti taikomas tik vienai kuriai baltų ar prūsų kilčiai (11 §), tai vėliau tam tikrą laiką prūsų pavadinimu galėjo būti suprastos ir lietuvių-latvių giminės. Juk tos pačios tautos ilgainiui iš kaimynų gauna naujus pavadinimus, kurie keičiasi. Čia ir yra gana sunkus dalykas tiksliai atspėti, lokalizuoti ir nustatyti, kokią dabartinę tautą ar jos protautę tuo ar kitu vardu senieji rašytojai yra vadinę. Tautų pavadinimai ar jų plotų apimties įvardinimai kaimynuose, o žinoma, ir raštuose šimtmečių bėgyje pasikeičia, tik tautos lieka tos pačios.

Iš to, kas pasakyta, galima spėti, kad Pruzzi vardas Adomo Bremeniečio galėjo būti taikomas ir Lietuvai, o toji "amazonių žemė" irgi bus buvusi Lietuva.

Nuostabu, kad Adomą Bremenietį labai mažai XII-XIII a. tenaudojo vėlesni rašytojai. Jį išrašinėjo kronistas "Gesta archiepiscoporum Magdeburgensium", pažino "Annales Magdeburgenses" Saksų Analistas ("Annalista Saxo"). Tarp tų Adomo naudotojų čia paminėtinas HELMOLDAS (ca. 1125-1177 m. Holšteine), kuris 1167-72 m. parašė slavų kroniką, kurios titulas: "Helmoldi, presbyteri Bozoviensis Cronica Slavorum". Helmoldas plačiai atvaizdavo, kaip vokiečiai užėmė, kolonizavo ir krikštijo slavų (vendų) plotus Holšteine. Kronikoje yra apie kitas kaimynines, dar anuo metu slaviškas buvusias, sritis žinių. Todėl vokiečių kolonizacijos ir slavų išnykimo istorijai (ypač Holšteine ir Meklenburge) Helmoldas yra svarbiausias šaltinis. Išeidamas iš vidurinių amžių pažiūros, kad krikščionis apie pagonis negalėjo gerai atsiliepti, kronistas kartoja iš Adomo apie prūsus nurašytas žinias. Jis vėl kartoja tą patį, jog daug gera būtų galima apie tos tautos papročius pasakyti, jeigu tik ji būtų krikščioniška. Nuo savęs pripažindamas dar tikėjimo šviesos nepažįstantiems prūsams daug girtinų prigimties ypatybių, Helmoldas (6 p.) toliau ištisai nurašo visą Bremeniečio skyrelį (IV, 18, 245 p.) apie nelaimės ištiktų jūroje globojimą, apie kailius, vilnones medžiagas, įdvasinimą miškų ir vandenų, apie valgį, prūsų išvaizdą. Helmoldas pats daugiau nieko nebeprideda. Jo kronikos tąsą parašė Arnoldas Liubekietis (1171-1209 m.).

Tokios yra Adomo Bremeniečio žinios, kiek jos liečia baltus. Ne mažiau įdomių žinių duoda mums jau ne apie prūsus, bet apie kuršius Šv. Ansgaro "Vita".

Šaltiniai:

A. Adam Bremensis : Gesta Hammaburgensis Ecclesiae Pontificum:

1) Hamburgische Kirchengeschichte, Scriptores rerum Germanicarum in usum scolarum ex Monumentis Germaniae Historicis separatim editi, 3. Aufl., hgg. v. Bernhard Schmeidler, 1917. (Mokslo reikalui vienintelis naudotinas leidimas. Kritiškas įvadas apie kronikos rankraščius, teksto kritika, Adomo gyvenimą, naudotus šaltinius, senesnius leidimus). Šitas leidimas tekste cituojamas. 1-sis leid. 1846 m., 2-sis leid. - 1876 m.

2) MG SS VII (1846), ed. I.M.Lappenberg, 267-389 p. (Pirmasis kritiškas leidimas, perspausdintas Migne : Patrologia Latina CXLVI t., 451-462 p.

3) Senieji leidimai: Andreas Severinus Vedel (Vellens) -1579 m., Erpold Lindenbrog (1595, 1609, 1630), Joachim Johannes Mader (1670), J.A.Fabricius (1706). Atskirai "Descriptio insularum aquilonis" išl. Johannes Messenius (1615), Stephanus Johannes Stephanius (1629). Atskiri leidimai ar ištraukos įvairiuose rinkiniuose žr. Aug.Potthast: Wegweiser durch d. Geschichtswerke o.c. I (1896), 10-11 p.

4) Vertimų yra taip pat daug. Vokiškai kritiškas vert. rink.: Geschichtsschreiber der deutschen Vorzeit, 2. Gesamtausgabe, Bd. 44, neubearb. v. W.Wattenbach. Yra vertimų danų ir švedų kalbomis.

B. Aethicus Ister:

1) Mitteilungen aus der livländischen Geschichte, hgg. von d. Gesellschaft f. Geschichte u. Altertumskunde zu Riga, Bd. 21 (1928), 195-200 p. Nicolaus Busch: zur Kosmographie Aeticus Ister (1921).

C. Helmoldus : Cronica Slavorum:

1) Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum, editio secunda, Bernh.Schmeidler, 1909. / 1. leid. 1868 m. Lappenberg.

2) Vok. vert.: Geschichtschr. d. deutschen Vorzeit, Bd. 56, 3 neubearb. Aufl., B.Schmeidler, 1910.

Sudarytojo papildymai:

Magister Adam Bremensis. Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum (ed. W. Trillmich). *Quellen des 9. und 11. Jahrhunderts zur Geschichte der Hamburgischen Kirche und des Reiches.* Darmstadt, 1978. S. 137-499.

Anglų kalbos vertimas: *Adam of Bremen.* History of the Archbishops of Hamburg-Bremen, tr. F.J. Tschann. New York, 1959.

Švedų kalbos vertimas: *Adam av Bremen.* Historien om Hamburgstiftet och des biskopär (vertė E. Svenburg, komm. C.F. Hallencreutz ir kt.). Stockholm, 1984.

Helmold von Bosau. Slawenchronik [Ausgewahlte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters 19]. Darmstadt, 1973.

Helmolda Kronika Słowiań (vertė J. Matuszewski, komm. J. Srzelczyk). Warszawa, 1974.

Literatūra:

Breska H.,v. Untersuchungen über die Nachrichten Helmolds, 1880.

Dehio G. Geschichte des Erzbistums Hamburg-Bremen bis zum Ausgang der Mission. 2 Bd. Berlin, 1877.

Dovydaitis Pr. Adomas iš Bremeno, Lietuv. Enciklopedija, I (1933), 65-66 sk. (nurodyta literatūra).
Hauck A. Kirchengeschichte Deutschlands. II (3.4. Aufl.), 1912; III (3.4. Aufl.), 1906, 946-948 p.
Hirsekorn C. Die Slavenchronik des Pressbyter Helmold, 1874.
Kohlmann Ph.W. Adam von Bremen. Ein Beitrag zur mittelalterlichen Textkritik und Kosmographie. (Leipziger Historische Abhandlungen, Heft. X). Leipzig, 1908.
Lönborg S.E. Adam af Bremen och haus skildring af Nordeuropas länder och folk. Upsala, 1897.
Manitius M. Geschichte der lateinischen Literatur des Mittelalters, II (1914), p. 398 sqq.
Müllenhoff K. Deutsche Altertumskunde, II, 1887.
Otto Alfr. Beiträge zur Textgeschichte des Adams von Bremen, Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde, Bd. 49 (1930).
Potthast Aug. Wegweiser durch die Geschichtswerke o.c. I 10-12 p. (nurodyta senoji literatūra).
Regel P. Helmold und seine Quellen, 1883.
Schmeidler Bernh. Hamburg-Bremen und Nordosteuropa, v. 9-11. Jh. 1918.

Sudarytojo papildymai:

Brunhölzl F. 'Zur Kosmographie des Aethicus' // *Festschrift für M. Spindler.* 1969. S. 75-89.
Hallencreutz C.F. Adam Bremensis and Sueonia. A fresh look at Gesta Hammaburgensis Ecclesiae pontificiae [*Acta Universitatis Upsaliensis. Skrifter rörande Uppsala Universitet. C: Organisation och Historia 47*]. Uppsala, 1984.
Lowe H. 'Ein literarische Widersacher des Bonifatius' *Abhandlungen der geistes- und sozialwissenschaftlichen Klasse der Akademie der Wissenschaft und der Literatur Mainz, 1951.* 1952.
Nyberg T. 'Grenzen erzählen Geschichte. Zum Konzept der frühen Mission in den Ländern und Gebieten Skandinaviens', *Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte* 107. 1982. S. 15-36.
Svennung J. Scandinavia und Scandia. *Lateinisch-nordische Namensstudien.* Lund, 1963.

Klaipėdos universitetas

Z. Ivinskis. *Lietuvos istorijos šaltiniai.* Acta Historica Universitatis Klaipedensis. III.

Klaipėda, 1994

SL. 1335. Popierius ofsetinis. 13,48 sąl. sp. l. Tiražas 500 egz. Užsakymo Nr. 3075. Klaipėdos universiteto leidykla, Danės 17, 5800 Klaipėda. Rinko ir maketavo KU SC leidybinė grupė. Spaudė "Ryto" spaustuvė Klaipėdoje, Baltijos pr. 10.